

Lennart Svensson

SKALLET FRÅN DEN KAPITOLINSKA VARGINNAN

faktabok/essäer

Här följer en bok, en faktabok eller essäsamling om man så vill. Ämnet är ANTIKEN och titeln syftar på en viss staty som ni väl alla känner till. Inte? Läs då kapitlet med samma namn.

Ett förord följer efter innehållsförteckningen, där kan ni läsa mer om vad denna bok går ut på. Själv är jag född 1965 och har gett ut fler böcker än denna, även i hardcopy; gå till <http://lennart-svensson.blogspot.com/> och läs mer. Även känd som "Svenssongalaxen".

Etherion förlag

Innehåll

Förord

"Pengar luktar inte" - bevingade ord och berömda repliker

Sinnebilder av antiken

Den romerska stilen

"Om våren granatträden stå i blom" - på jakt efter antikens

"konkreta lyrik"

Antikens historiker

Plotinos

Kungar och andra krönte huvuden

Mahâbhârata, Iliaden, Odysseen, Aeniden - om epik

Med sarissa och thrakisk hjälm - kring antikens krigsväsen

Skallet från den kapitolinska varginnan - axplock i antikens konst

Titaner, olympier, asar, vaner med mera

Härskaren och det musiska

Mellanöstern

Sparta och Athen

Asterix och annat

Fanns det människokärlek i det klassiska Athen? - om

kristendomen

Antecknat

Litteratur

Förord

Min första kontakt med antiken var när man på TV visade en tecknad film med Asterix. För att introducera denna "Asterix och Kleopatra" hade man klätt ut Hatte Furuhausen i egyptisk huvudbonad och flätat haxskägg; han visades i rutan i silhuett så att han såg ut som en sfinx, sa några väl valda ord och avslutade med ett "och här kommer de!" Så följde filmen och jag fördes till ett annorlunda land med män i kjol, kolonner och marmorstayer: antiken.

Så gick åren och jag läste Bjöl och Hjortsös band om Romarriket i Bonniers världshistoria. Här hade jag tur, jag ville bara lära mig lite om Romarriket men har senare förstått att denna bok är väldigt bra i sin art, en volym i en serie som det är, ett beställningsverk, ett översiktsverk. Jag läste den flera gånger och insåg snart att det var dags att gå till källorna, *ad fontes*, och köpte så av någon anledning Plutarkos' "The Fall of the Roman Republic", läste och förundrades: kunde antiken verkligen vara så intressant och medryckande i original? Jo, det kunde den så botanisera bland källor fortsatte, Plutarkos blev min favorit även om historiker som Herodotos och Livius också hanns med under resans gång. Min senast lästa antika historiker är annars Suetonius som överraskade positivt, eftersom jag trodde att jag redan läst alla värda namnet i denna genre.

Mer kunde sägas om mitt antikintresse men detta räcker. Kort sagt: jag är intresserad av antiken för det "måste" man vara, man kan inte som en Strindberg bara strunta i antiken och låta det bero med det. Någon gång ska ju denne så att säga ha slängt alla gamla marmorstatyer överbord, strukit ett streck över antiken, sagt sig att där finns inget av intresse, nu var det nya tider och ville man ha mytologi fick man gå till den nordiska. Men så tog det inte länge förrän han blev *kristen*, och även om detta inte är antikintresse i vanlig mening så visar det på att ingen är opåverkad av vad som åstadkoms under denna epok, detta skede i människans historia.

Denna bok behandlar antiken i vid mening; tonvikten ligger på Grekland-Rom och dess historia men så förekommer även utflykter i konst och litteratur, mytologi och religion, liksom geografiska utflykter till Levanten, Persien, Indien och Kina. Vad gäller begreppet "antiken" så tycks det hos oss ha kommit att betyda den romersk-hellenska världen från äldsta tid till cirka 500 e Kr, medan samma tid i Mellanöstern, Indien och Kina inte är riktigt antik, den tycks inte förtjäna termen riktigt, utan är endast någon odefinierbar "fortid". I engelska språket däremot kan man säga "ancient China", "ancient India" et cetera med samma rätt som man brukar uttryck som "ancient Rome", "ancient Greece" och så vidare. Bortsett från min tonvikt på Rom och Grekland i denna bok, och bortsett från att även jag tenderar att associera "antiken" dit, så vill jag i princip hävda att antiken för mig är all historia före cirka 500 e Kr.

När det gäller stavning av grekiska namn har jag ofta låtit populärvarianter gälla, som "Akilles" istället för det mer korrekta "Akhilleus". Ska man stava "Plutarchos" eller "Plutarkos"? Jag har valt det sistnämnda. Eftersom jag en gång läst grekiska har förekommande citat på grekiska givits dels med originaltext, dels med översättning, och detsamma gäller förekommande sanskrittext. Dessa sentenser som jag råkar kunna på originalspråken har sentimentalt värde för mig, därför kommer de med; det vore helt poänglöst av mig att bara ge översättningen av dem. Kalla det egotripp om ni vill. Ni slipper dock grekiskt alfabet respektive devanâgarî-tecken, allt är läsbart i vanlig latinsk skrift.

Vad gäller min ortografi, så är vid återgivningen av grekiska och fornindiska ord circumflex (^) över vokal lika med lång vokal.

Översättningar av engelskspråkiga texter (främst Penguins antikhistoriker) har gjorts av mig själv. När det gäller citerandet ur Penguins poesivolym med Hesiodos och Theognis har jag inte översatt den engelska texten eftersom jag inte velat ge mig i kast med den jambiska pentametern. Kålidåsa i denna boks poesikapitel har dock givits en tolkning av min penna, låt säga till fri vers. Övriga poesicitat har sina översättare angivna i texten.

Boktitlar har satts inom citationstecken, utom sådana som är så kända att de blivit begrepp som Iliaden och liknande.

Gällande antika historieverk har jag vid citerande (samt ibland vid refererande), hänvisat till i vilken "bok" (ungefär lika med kapitel) av aktuellt verk det citerade/refererade återfinns. Vad gäller Plutarkos och Suetonius har jag nöjt mig med att ange vilken biografi det gäller.

Absoluta merparten av de böcker som omnämns i texten listas i litteraturförteckningen; en och annan omnämnd bok har inte tagits med eftersom den ansetts som perifer. Ni kan alltså tryggt läsa litteraturlistan och veta att detta är böcker som jag studerat tämligen noga, som är centrala för framställningen. Listrubriken "litteratur" ska alltså förstås som "litteratur använd för denna studie" och inte som "vidare läsning" eller något i den stilen. Vad gäller årtal inom parentes i denna lista så är det originalutgivningsår för vissa moderna verk.

När man skriver sakprosa som detta väl ändå är, bortsett från den essäistiska attityden, oroar man sig alltid för om man fått fakta rätt. Och nog är risken potentiellt stor för smäll på fingrarna, pekpinnar, bockar i kanten och allt det där med en bok som denna; några i detta land är ju synnerligen kunniga i antikfrågor och kanske känner de sig kallade att rätta mig på en eller annan punkt. Och visst, man ska återge fakta rätt, det hör till sakprosans krav, annars kunde man väl skriva skönlitteratur. Men låt mig säga att jag ansträngt mig så gott jag kunnat för att kolla fakta, samt att jag i övrigt reserverar mig för eventuella fel.

Därmed önskar jag mycket nöje vid läsningen. Och som Åke Nordin sa: "Är ni nöjd med produkten så säg det till era vänner, är ni missnöjd säg det till mig."

Uppsala, den 25 augusti 2009

LENNART SVENSSON

"Pengar luktar inte" - bevingade ord och berömda repliker

1. Athenare, spartaner

Behövs det en inledning till en artikel om bevingade ord, "stålblanka citat" av romare och greker? Det kanske det gör, och i så fall: härmed en artikel om antika bevingade ord, sådana där eleganta repliker som antikens människor hade en sällsynt förmåga att sprida omkring sig. Vi börjar i det gamla Grekland och ser vad *athenare och spartaner* bidragit med härvid.

I Herodotos' åttonde bok berättas till exempel hur Athen skapat sitt imperium under Perserkrigen; Themistokles seglar då till Andros en gång för att uppbära en viss avgift, pressa staden på pengar helt enkelt.

- Bäst att ni betalar, säger han till staden, för vi athenare har stöd av de mäktiga gudarna Övertygande och Tvång.

- Så bra, säger andrierna. Själva har vi bara två värdelösa gudar, Fattigdom och Oduglighet, så vi kan inte ge er några pengar...

Det var, kan man säga, ett exempel på *humorn som den underlägsnes vapen*. Vad gäller andra repliker från det klassiska Athen kan man ju nämna politikern Thukydidides, ej att förväxla med historikern med samma namn. Denne politiker Thukydidides fick en gång frågan vilken av honom och Perikles som var den bästa brottaren, på vilket han svarade:

- Varje gång jag bryter ner honom slår han mig genom att hävda att han aldrig var nere, och han kan till och med få åskådarna att tro det!

Detta kan åskådliggöra grekernas talang för advokatur, ordvrängeri. Mer i den stilen finner jag i en episod i Alexanders' liv; makedonska armén befann sig i Persien, och en viss Kassander försvarade sig mot några personer som anklagade hans far Antipater för något. Alexander avbröt honom då och sa: "Vad menar du? Säger du att dessa män inte lidit något ont, utan har rest hela vägen hit för att komma med falska anklagelser?" Kassander svarade då att blotta faktum att de rest så långt från dem som skulle kunna motsäga dem, kunde tala för att anklagelserna var falska. Alexander skrattade då och sa att detta påminde honom om vissa av Aristotels' sofismer vilka kunde användas på endera sidan av en fråga, både för och emot.

Ännu ett exempel i genren är detta, givet av Bjöl/Hjortsö. På 100-talet f Kr hade Rom underkuvat Hellas och inbjöd diverse av dess kulturidkare för att förgylla Rom, bland annat en filosof som hette Karneades, ansedd som tidens skarpaste hjärna och bästa talare:

Han fick företräde för senaten, som han lovade en serie föreläsningar över ämnet rättfärdighet. I den första skildrade han entusiastiskt rättfärdigheten som den enda hållbara grundvalen för staten och lagarna. Därpå bevisade han att rättfärdigheten var en utopi, för om den fanns i verkligheten skulle romarna göra avkall på sina

erövringar. Detta skulle visserligen vara rättfärdigt, men också dumt, och något som var dumt kunde inte vara en dygd.

En som på detta sätt kunde göra svart till vitt ansågs farlig av senatorerna; man sände Karneades åter till Athen, "där hans dialektiska färdigheter på sin höjd kunde påverka en samling ofarliga akademiker"...

Nyss talade jag om Perikles som bland mycket annat startade det peloponnesiska kriget, vilket 30 år senare vanns av Sparta. Dess ledande man var vid tiden Lysander som åtnjöt stor beundran Hellas runt; han sägs ha varit den förste levande man man reste statyer över. Men han var ingen ideal människa, snarare bedrev han sin politik med list och svek, men så var också hans valspråk: "Vad lejonskinnet ej täcker måste lappas över med rävskinnet."

I april 404 hade Lysander satt punkt för peloponnesiska kriget genom att erövra Athen. Det sägs att han då sände ett meddelande till Spartas styresmän med följande lydelse: "Athen är taget." Då kom svaret: "'Taget' hade varit nog." Detta skulle symbolisera spartanernas faibles för korthuggna fraser, *lakonismer*, så kallade efter landskapet Lakonien där Sparta låg. Men Plutarkos säger för sin del att anekdoten är påhittad; i själva verket fick Lysander svaret vad han skulle göra därefter, demolera de långa murarna et cetera.

En lakonism bland många möter oss i Xenofons fjärde bok, då "de tappra 10 000" äntligen nått Svarta havet på sin marsch och ska fira detta med idrottslekar. En spartan får i uppdrag att ordna en brottningsring men han gör det synbarligen halvhjärtat, låter inte röja av platsen från stenar och annat. På frågan om man verkligen kan brottas på en plats med så mycket knölar och buskar, svarar denne: "Dess mindre lust har någon att lägga sig"...

Fler spartanska lakonismer är dels den från Thermopyle, där någon sa att fienden är så talrik att hans pilar kommer att förmörka skyn. "Bra", sa då en viss Stelios, "då får vi strida i skuggan"... Och när någon vid ett annat tillfälle gjorde sig lustig över spartanernas korta svärd, blev svaret: "För oss långa nog att nå fienden".

2. Fokion och Demosthenes

Vid tiden för Makedoniens uppstigande som stormakt hade Athen två ledande politiker, Fokion och Demosthenes. Den förre yrkade på anpassning till Makedonien och den senare motstånd, vilket gjort denne Demosthenes till en legend. En staty restes över honom sägandes: "Om bara din styrka varit lika stor som din klokhets, Demosthenes, skulle Grekland inte ha slukats av den makedonske Ares (= Filip)". På grekiska blir det:

Eíper ísên rômên gnômen, Dêmóstheneis, eiches,
óupot' àn Hellênôn êrxen Arês Makedôn.

Säkert var Demosthenes heroisk som få, men vad få vet är att han tog emot mutor från Persien; guld flöt från Persien till Grekland i en veritabel stormflod dessa år säger Plutarkos. Demosthenes kunde helt enkelt inte motstå anblicken av guld.

En pregnant anekdot ställer de två mot varandra, strategen och talaren. Demosthenes sa nämligen en gång sa till sin vedersakare:

- Endera dan, Fokion, kommer athenarna att slå ihjäl dig i ett anfall av raseri.
- Och dig, svarade Fokion, när de återfår sansen...

Fokion var general och Demosthenes talare och Plutarkos har tecknat dem båda, men det är slående hur många snitsiga repilker han återger av den jordnäre Fokion och hur få, ja ingen av den föregivet briljante Demosthenes. Förklaringen torde vara att Demosthenes bara reciterade *inövade* tal, han saknade begåvning för repliken som stundens ingivelse. Fokion åter var en "typisk militär" som hade föga sinne för retorik as such; en gång sågs han stå och fundera inför ett tal han skulle hålla, och på en väns fråga vad han tänkte på sa han bara att han funderade på hur han kunde korta ner talet han skulle hålla. Detta är själva motsatsen till uttänkt, förförisk retorik, men samtidigt ansåg ju Cicero att retorikens huvudregel var "res, non verba", saken, inte orden i sig var det viktiga, och i så fall var Fokion en god retor. Annars kan denna tanke på att det man säger ska göras med minsta möjliga antal ord bli något av en militär tvångstanke, det kan bli ordergivningsmässig knapphet över det hela.

Vid tiden för kriget mot makedonerkungen Antipater (det så kallade *Lamiakriget*) avrådde Fokion athenarna från krig. Men skulle då aldrig tiden komma då Fokion skulle tala för krig? frågade sig någon, på vilket Fokion svarade:

- Jodå, Athen kan gå i krig när de unga männen vill lära sig disciplin, de rika ger bidrag och demagogerna slutar förskingra allmänna medel...

Detta är för mig en slående bild av Athen under dess nedgångstid, ett Athen som Fokion mer eller mindre ständigt förhöll sig nedlåtande till; istället beundrade han Sparta likt många andra stränga athenare: Aristides, Kimon, Xenofon... Fokion förväntade sig inget av Athen, och en gång när något han sagt i folkförsamlingen orsakade stormande applåder, sa han till sina vänner: "Har jag argumenterat för fel sida utan att veta om det?" Det kan påminna om Oscar Wilde: "Så fort jag får medhåll tvekar jag om jag har rätt"...

Fokion dödades på order av Athens styresmän eftersom den dåvarande makedonske härskaren ville det; anklagelsen var att Fokion gått Makedoniens ärenden under Alexanders tid, förått sin stat, men att Athen nu skulle återfå sin gamla frihet; synnerligen listig argumentation. När Fokion skulle avrättas var emellertid giftet slut eftersom han skulle avrättas sist av en skara, giftblandaren vägrade ordna mer gift såvida han inte fick betalt. Men Fokion ordnade betalning via en vän och kunde så själv tömma giftbägaren till slut; han fick, kan man säga, själv betala det rep med vilket han skulle hängas. Detta sagt i parentes.

3. Fältslagsrepliker

Under en av striderna i Lamiakriget var Fokion i fält och hade ställt upp den athenska armén i slaglinje mot fienden. Då sprang en av hans soldater ut från ledet till fältets mitt och samtidigt kom en soldat ut från fiendens led för att möta honom; athenaren blev då rädd och sprang tillbaka. Fokion sa: "Unge man, du borde skämmas för att ha övergett din post två gånger på kort tid: först den plats jag gav dig, sedan den du gav dig själv."

Detta kan föra oss över på snitsiga repliker fällda under fältslag. Vid träffningen vid Tegyra 375 red till exempel den thebanska elitbataljonen "Heliga förbundet" in i en dalgång där de möttes av två spartanska bataljoner, så kallade *mora*. En thebansk spanare hade siktat dem och återvände till Pelopidas sägandes:

- Vi har fallit i fiendens händer!

- Varför inte fienden i våra? kontrade Pelopidas och beordrade anfall. Man vann så denna detachementsstrid vilket var enastående, spartaner hade aldrig tidigare besegrats av en jämbördig styrka. Thebanerna besegrade spartanerna en gång till vid Leuktra och blev så Greklands ledande makt, men det dröjde inte länge förrän denna ledarställning övergick till Makedonien. När väl Alexander blivit det landets kung drog han österut och besegrade perserna i ett antal drabbningar. På natten före det sista, avgörande slaget mot dem såg han deras armé ligga utbredd för sig, såg deras lägerledars sken spridda över slätten vid Gaugamela. På frågan om man inte skulle anfalla nu genast svarade Alexander:

- Jag vill inte stjäla min seger.

Så man anföll nästa dag istället, i fullt dagsljus och vann en strålande viktoria. Tidigare, då man var i Egypten och frågade sig om man verkligen skulle tåga mot Perserriket härnäst för att ge det dödsstöten, sa kungens rådgivare Parmenion:

- Om jag vore Alexander så skulle jag inte gå mot Perserriket nu.

- Det skulle inte jag heller, sa Alexander, om jag vore Parmenion!

En makedonier som var i farten efter Alexanders död var Demetrius, en mångfrejdad krigarkung som fick tillnamnet "belägraren" (*poliorketes*). En gång, sedan han intagit staden Megara, sa han till en av innevånarna:

- Nu är ni en stad av fria män!

- Onekligen, sa mannen, du har ju tagit med dig alla slavar!

En avslutande fältslagskvickhet kan vara den som romaren Marius fällde i det så kallade bundsförvantkriget, när han var instängd i en fästning av en italisk general. Det hela görs sig bäst på engelska har jag märkt:

- If you're such a great general, come out and fight me, sa italikern, på vilket Marius svarade:

- If *you're* such a great general, make me.

4. Cicero med fler romare

Vi går till romaren Cicero och hans kvickheter, allt med Plutarkos som sagesman.

En ung man misstänktes för att ha förgiftat sin far med en kaka, men han sa till Cicero, åklagaren i målet, att han var villig att låta denne ta del av hans tankar.

- Hellre det, sa Cicero, än av din kaka.

En viss Publius Consta ville bli advokat men saknade begåvning för detta. När han av Cicero kallades som vittne i en rättegång sa han hela tiden att han inte visste något.

- Du kanske tror att du står här och examineras i juridik, sa Cicero.

Så var det Sullas son som råkat i skuld och måste sälja av en del av sitt lösöre, vilket han listade och publicerade. Till saken hör att fadern blivit ökad för att under sin regim publicerat listor över folk som skulle dödas, så kallade proskriptionslistor, så Cicero sa om denna lösöreslista:

- Jag gillar den här typen av annonsering. Den är bättre än hans faders.

Cicero var kvick, lite *för* kvick ibland. När han uppehöll sig vid Pompejus' armé inför Farsalos kunde han inte avhålla sig från dräpande kommentarer om alla och envar; någon som just fått ett ansvarsfullt befäl sas till exempel vara en behaglig och sund typ, men "varför ger man honom inte jobb som skollärare då?" sa Cicero. Efter Pompejus' nederlag sa någon att man borde behålla hoppet eftersom det ännu fanns sju örnar (= silverörnar, legionstecken) i Pompejus' läger. "Bra råd om man ska slåss mot kajor", sa Cicero.

Cicero var alltså den borne vitsmakaren, han kunde inte avhålla sig från sarkasmer även om läget var allvarligt. Detta åsido var han en av få nämnvärda *ordets män* i en svärdstid, en *orator* bland *bellatores* såsom bilden blir om man ställer honom jämte folk som Caesar och Pompejus, som även de porträtterats av Plutarkos. Vad gäller Pompejus så sa denne en gång till folket i en siciliansk stad som invände mot hans hårda regim: "Sluta citera lagen för oss. Vi bär svärd." Sedan var det när Caesar blivit konsul och några lagar antagits som aristokratin ogillade; Caesar frågade då om Pompejus skulle rycka ut till folkets försvar om lagarna mötte våldsamt motstånd, och Pompejus replikerade: "Naturligtvis. Och om någon nämner svärd, så kan jag tillhandahålla svärd likaväl som sköldar." Detta ansågs vara ett mycket dumt uttalande och han fick ta tillbaks det senare, men det visar på hur våldet blivit vardag i senrepubliken; Pompejus' uttalande var om inte annat ärligt, kanske alltför ärligt. Idealet var tydligen att vara en hård maktmänniska i praktiken, men linda in sina handlingar i retorik som Caesar gjorde.

Men Caesar kunde ibland vara tämligen rakt på sak han med. Det var till exempel när han skulle tvinga till sig statskassan efter att ha tågat in i Rom efter korsandet av Rubicon. Han sa till den ansvarige ämbetsmannen: "Öppna kassan, annars tar jag till våld - och kom ihåg, det är svårare för mig att säga det här än att göra det", vilket sista kanske kan ses som en djupsinnighet i sammanhanget.

Exempel på dåtida romersk mentalitet visas också i Marius' uttalande när han var på besök hos Mitridates cirka år 100 f Kr. I hemlighet önskade Marius att denne kung i Mindre Asien skulle starta krig mot Rom så att han, Marius, erhöll det romerska ÖB-skapet mot honom. Under en sedvanligt överdådig mottagning som Mitridates höll för honom, vägrade i vart fall Marius att spela på diplomatiska strängar och vara retorisk, utan sa bara: "Konung, försök att antingen vara starkare än romarna eller gör som du blivit tillsagd." Rakt-på-sak-retorik à la Fokion och spartaner.

Två citat av allmänintresse finns också i några aktuella Plutarkostexter, ett ur Caesar- och ett ur Pompejusbiografen, som har blivit sannskyldiga bevingade ord.

Det var dels när Caesars hustru anklagats för äktenskapsbrott; han skilde sig från henne, sägandes "Caesars hustru ska inte ens få misstänkas." Som J. F. C. Fuller påpekat berodde Caesars attityd i denna fråga inte (enbart) på att han var en självmedveten karriärist, utan på att han då innehade statens högsta religiösa ämbete, *pontifex maximus*. En präst måste ha ett fläckfritt rykte.

Så var det Pompejus. Som ansvarig för Roms spannmålsförsörjning hade han åkt runt och samlat denna vara på Sicilien, Sardinien och i Afrika, och när han skulle resa hem blåste en storm upp. Hans kaptener avrådde från resan men själv beordrade han lätta ankar och tillade: "Vi måste segla men vi måste inte leva." Således: *Navigare necesse est, vivere non est*. Det var alltså i en synnerligen konkret situation han yttrade detta, men auran kring detta bevingade ord har kanske blivit den av en svärmisk ande som lever för att segla och seglar för att leva, en yttring av sjömannskapet som livsstil, men att det skulle vara *det* är ju lite malplacerat här eftersom romarna inte älskade livet till havs, aldrig seglade ut på oceanerna och i Medelhavet alltid höll sig så nära kusterna man kunde. Ännu ett indicium på det hela är att det hade lägre status att vara matros på en galär än legionär i armén.

Från romerska republiken är steget inte långt till kejsardömet, men här tror jag att jag inskränker mig till *ett* bevingat ord. Det var Domitianus som en dag fick veta att hans far, kejsar Vespasianus, låtit införa avgift på latrinbesök.

- Men käre far, sa sonen, kan man verkligen lägga avgift på sådant? Är det inte att gå lite väl långt, är det inte lite opassande?

Då log Vespasianus i mjugg, tog några guldmynt i näven, gned dem mellan fingrarna, höll dem under näsan och sa:

- Pengar luktar inte. *Non olet*.

Sinnebilder av antiken

För inte så länge sedan, säg på 70-talet, var det populärt att ha *togaparty*. Man skulle draperas i något som liknade romersk toga, träffas och äta och dricka antikt, annat att förtiga. Det hela var ju ett kulturellt sätt att partaja som kanske värmer ett antikvariskt hjärta, men sanningen är att det man klädde sig i under dessa fester inte alls var en toga, för klädseln blev så gott som alltid ett vitt sänglakan som man hängde på sig. En riktig romersk toga är emellertid något helt annat, den är inte som ett lakan fyrkantigt utan formad som ett cirkelsegment. Togans diameter ska vara mellan fyra och sju meter, och vidare så hänger man den inte på sig, man *draperar* sig i den. Allt detta ger vid handen att togan var ett mycket speciellt plagg; det uppges också att det var svårt att ikläda sig den, man måste ha en slav till hjälp. Dessutom var den tung att bära eftersom den var gjord av tätvävd ylle.

Så är det. Men att folk under moderna togaparties klätt sig i lakan, fyrkantiga tygstycken, är väl inte helt *out of place*, nog kan detta sägas ha antik anstrykning. Men då är det en grekisk *himátion* man försöker efterlikna, en mantel som var fyrkantigt skuren och inte rundad som togan. Här kan man med Carcopino spekulera i om detta återspeglar respektive folks estetik och formuppfattning, grekerna med sin rätlinjiga arkitektur kontra romarna med sina valv och bågar och sina tempel som gärna restes på en rund planyta. Vad detta beträffar så föredrar jag nog romarnas arkitektur framför grekernas, för med valven kunde man ju bygga *volym* på ett helt annat sätt än grekerna som bara byggde "lådor"; detta utan att förringa skönheten hos Parthenon, som ju kunde väcka en Gregor Paulsson till tårar när han en gång bestigit Akropolis och övermannats av anblicken.

Antikens människor draperade sig alltså i olika mantlar och så långt är väl allt gott och väl, men vad jag har svårt att fördrå hos antiken är dess fientlighet mot *byxor*, en fix idé hos denna hellensk-romerska kultur. Byxor bars endast av barbarer, som galler och germaner i väst och perser i öst. När Alexander vid en jakt till exempel dristade sig att bära medisk dräkt väckte detta enormt uppseende bland makedonierna; han upprepade inte bruket. Den ende makedonier som regelmässigt bar byxor sägs ha varit en viss Peucestas; han lärde sig också persiska och antog en rad av sederna hos detta besegrade folk. Alexander gillade att någon ville bygga broar på detta sätt, perserna likaså, men makedonierna i gemen gouterade inte detta.

När germanerna besegrat Romarriket blev byxor ett vanligt inslag i gatubilden, men då är vi redan inne på tidig medeltid så det faller utanför bilden här. Som antytt ställer jag mig frågande till det dominerande antika modet, detta att bara bära tunika med mantel men aldrig byxor. En riktig karl har byxor, annars är man ju "byxlös", ett rungande pejorativ. Men att anmärka på byxfientligheten hos antikens människor

kanske är poänglöst; var tid har sina fixa idéer, sina omisskännliga stildrag på gott och ont.

Jag har kommit att tala om sinnebilder för antiken, saker man ser för sin inre syn då man nämner ordet "antiken"; vi kan också kalla det en exposé över antikens materiella kultur. Nämnt är toga, valv och benkläder, men vad mer kan tänkas? Något mycket typiskt för antiken var att man inte hade *stigbyglar* då man red och det förde bland annat med sig ful hållning i sadeln. En och annan vas målning kan illustrera det hela, man satt som en hösäck; *gungande i lösa sadlar* red man fram under antiken, man kunde inte resa sig i stigbyglarna som man numera gör vid ritt för att inte guppa med i hästens rörelser.

Sjöfart är något viktigt för vår medelhavsantik, från epikens snabba skepp med skummande bogar, över pentekontrar, triremer, quinqueremer och andra krigsskepp till handelskepp som hembar all världens varor till Rom. Anderson tycks mena att Grekland och Rom aldrig kunnat blomstra utan möjligheten till handel över detta Medelhav; sant är att man fick förhållandevis snabba transporter över det, men övriga antika imperier (Kina, Indien, Persien) baserades ju inte alls på sjöfart men blomstrade likafullt, så man ska inte överbetona sjöfart som sådan vid civilisationsbygge. Dessutom seglade man ju i regel inte under vinterhalvåret, så sjöfartens välsignelser hade sin begränsning.

Nåväl, Medelhavet fanns där och man befor det, så vad med den antika sjöfartens sinnebilder? Jag kommer här att tänka på skillnaden handelskepp-krigsskepp; de förra med sina rundbukiga skrov med vänlig, moderlig utstrålning, de senare med sina raka skrov och rader av åror, utstrålade hot och våld. Ett bra exempel på det intryck romerska krigsskepp kunde göra på barbarer ges av Caesar i "Kriget i Gallien", fjärde boken, där man ska landstiga på en försvarad strand: "(S)keppens imponerande utseende och årornas rörelse... gjorde... så starkt intryck på britannerna, att de hejdade sitt anfall och retirerade..."

När det gäller antikens *mat* finns det förstås ytterligheter, om vi ser till några berömda festschildringar. Det är dels Odysseéns fajakiska gästabud, betraktad som en rungande backanal men där äter man endast kött och bröd och dricker vin; dels är det Trimalchios' gästabud där krångligast tänkbara maträtter serveras, från småfåglar insydda i en grismage som flyger upp då man sprättar den till rätter som formats till zodiakens tolv tecken. Hur glädjande är det då inte att ta del av den välbalanserade meny som Plinius d. y. komponerade för att ta emot en viss Septimus Clarus, som man finner den hos Carcopino: "en sallad, tre sniglar och två ägg per person; oliver, lök, pumpor, en kaka av speltvete, doppad i honungsblandat vin och avkyld med snö". Därtill musisk underhållning. Carcopino återger också en måltid som Martialis serverade en gång: sallad, purjolök, senapskål och ägg garnerade med ansjovis; en killing, grillade kotletter, bönor och tidig grönkål, höna och skinka; frukt och vin.

Går vi till en kejsare kan jag nämna några ord om Augustus, som enligt Suetonius var högst blygsam i maten:

Han älskade grovt bröd, små fiskar, handpressad färsk ost och gröna fikon från andra skörden. Han hade för vana att äta även före middagen, varsomhelst och närsomhelst, om han kände sig hungrig. I några brev säger han: "Vi åt lite bröd och några dadlar i min vagn." Och: "När jag var på väg hem från Regia i min bärstol åt jag lite bröd och några hårda vindruvor." På annan plats säger han: "Käre Tiberius, inte ens ej jude fastar så hårt på en sabbat som jag har gjort i dag, för det var inte förrän under nattens första timme som jag fick i mig två tuggor bröd i badrummet innan jag blev inoljad." På grund av dessa oregelbundna matvanor åt han många gånger ensam före eller efter ett gästabud, men rörde inte maten under själva gästabudet.

Från mat är ju steget inte långt till vin som dracks allmänt under antiken. I en så kallad *kratêr* blandades det ut med vatten, aldrig mindre än en tredjedel säger Carcopino. Den romare som drack sitt vin oblandat ansågs konstig och hos grekerna ansågs det barbariskt; sådant gjorde bara skyter. Herodotos berättar om en spartan som vistats bland detta folk och som antagit denna deras dryckessed men som blev galen på kuppen sägs det.

Åter vad gäller mat så säger Herodotos att perserna gillade söta efterrätter; de såg därför ner på grekerna som bara åt *en* rätt och sedan inte hade något att glädjas åt. Detta kan ju få en att tänka på dagens grekiska kök, där man lär servera allt på en och samma tallrik - och detta kan i sin tur få en att fundera över andra antika drag som är lika då som nu. För det sägs ju till exempel att antikens greker såg ner på folk som åt smör och drack mjölk, det var barbariskt, endast något för thraker, riktigt folk använde bara olivolja och drack vin - men detta var ju bara utslag för det faktum att egentliga Hellas inte hade boskapsskötsel, endast får (och vin- och olivodling), och samma förhållande råder ju där idag. Så det antika hellenska föraktet för mjölkprodukter är väl inte så antikt när allt kommer omkring, det är tidlöst grekiskt av odlingsmässiga skäl. Det är *mediterraneité à la cuisine* så att säga.

Detsamma torde gälla det faktum att man idag liksom under antiken kan gå in på en krog i Rom, beställa en karaff rött och njuta drycken till omgivningens sorl. Detta åskådliggjordes av Hatte Furuhausen i ett TV-program en gång, illustrerande hur nära antiken ligger oss i enkla vardags saker som dessa. Och då är det kanske inte historia längre - för om historia är lika med utveckling och förändring, och det på ett visst område inte skett någon utveckling, ja, då existerar ju inte historien. Vilket kanske är något att glädjas åt: "glückliche Völker haben keine Geschichte" heter det ju...

Den romerska stilen

1. Den nya slugheten

Man tror kanske idag att skapandet av det romerska imperiet var höjden av godhet: att skapa denna marmorskimrande stat med sina lagar och sin kultur, det måste ju vara något av det bästa som hänt människan? Men i själva verket gick romarna rätt hårt fram i sitt imperiebyggande, med svek och lögn, deportationer och plundringar.

En titt på 100-talet f Kr säger mycket. Detta århundrade startade Rom till exempel krig mot Makedonien på dubiösa grunder, intog det och styckade upp det i fyra provinser. Dessutom lät man deportera dess ämbetsmän, guld- och silvergruvor togs i beslag och kung Perseus fördes fjättrad genom Rom vid Aemilius Paulus' triumftåg.

Deportationen av makedonier och dess allierade var ett nytt drag i romersk politik; uppåt 1000 personer ska ha drabbats, däribland historikern Polybios. Men man gjorde än värre saker, som att Epirus vid Adriatiska havet straffades för att ha svikit Rom genom att 150 000 av dess innevånare såldes som slavar, samt att Korint raserades år 146 som straff för överfall på romerska diplomater; invånarna såldes som slavar och stadens rika konstskatter skickades till Rom. Dylig förekomst av konstplundring kan annars ses som normal romersk krigföring vid det här laget, man plundrade ju regelmässigt intagna städer även under det föregående Makedonienkriget.

Ännu ett prov på romersk hårdhet kom i det tredje puniska kriget. Vid ett tillfälle i detta gick kartagerna med på att höra ett förslag om uppgörelse sedan man lagt ifrån sig vapnen, men när detta väl gjorts fick man höra att planen var att man måste lämna sin stad och flytta inåt landet. En förtvivlad strid blev följd av detta, men Rom gick segrande ur det hela och avslutade med att radera Kartago utan att lämna sten på sten. Detta skedde vid mitten av 100-talet f Kr.

Man gick hårt fram, slughet var ordningen för dagen inhämtar jag i Bjöl/Hjortsö. Ännu ett exempel de ger är fallet Spanien där romarna hade plundrat sedan cirka år 200 och haft uppror att tampas med, resulterande i massakrer och deportationer. År 180 blev läget lite lugnare men 154 utbröt uppror ånyo; en Servius Sulpicius Galba lovade då några upproriska stammar att de skulle få jord om de la ner vapnen, men därefter lät han helt enkelt mörda dem eller sälja dem som slavar. Pengarna använde han sedan till att muta sig fri från straff i Rom... Romarna hade tidigt etablerat sig som herrefolk i Spanien; någon avtalsmässig ömsesidighet fanns aldrig i relationerna, utan spanjorerna anmodades blott erkänna Roms *imperium et majestas*, dess herravälde och överhöghet, heter det.

Dessa år såg alltså maktfullkomlig arrogans hos romarna, systematisk erövring och plundring. Vad gäller det principiella eller rättare det principlösa i det hela, så kallade Livius fenomenet för *nova sapientia*, "den nya slugheten". Det var inför det sista Makedonienkriget då romarna ännu inte var redo för krig men skickade diplomaten

Quintus Marcius Phillippus till Makedonien, som uppehöll kung Perseus med tal om fred medan Rom förberedde sig för krig. Enligt Livius var en slughet av detta slag något nytt i Roms historia, något som inte stämde med Roms hederlighet (bok XLII).

Men det hade inte alltid varit på detta vis. Tidigt hade ju romarna utmärkt sig för *fides*, ordhållighet, vilket är en av de bättre sidorna i Roms utrikespolitik. Under de italiska krigen på 300-talet f Kr var man noga med att uppfylla förpliktelser mot allierade; när exempelvis Roms allierade Luceria bad om hjälp hörsammade man detta trots att man kunnat strunta i det, Rom självt var inte hotat just då men man kom verkligen till hjälp och led så ett förkrossande nederlag mot samniterna vid Caudinska passen. Att uppfylla alliansförpliktelser hade närmast religiös innebörd för romarna, vad som stod på spel i fall som dessa var deras trovärdighet som allianspartner, säger Bjöl/Hjortsö.

Det var här alltså ädel *principuppfyllelse* som satt i högsätet, högstämnd idealism, och inte simpel *måluppfyllelse* och materialism i form av erövringar som det kom att bli senare. Men ännu under Caesars galliska krig kunde politiken styras av strävan att uppfylla avtal; för att undsätta några vasaller till ett bundsförvantfolk gjordes till exempel en gång en vansklig vintermarsch, ty Caesar fann det "vara att fördra att underkasta sig vilka svårigheter som helst hellre än att utsätta sig för en sådan vanära /att lämna allierade i sticket/ och därmed förlora alla sina anhängares sympatier." ("Kriget i Gallien", sjunde boken) Man tågade så iväg och räddade boierna som det var från aktuell fara.

Fler exempel på *fides* finns från detta krig; själva upprinnelsen var ju att häduerna, som år 58 f Kr hotades av invasion från de likaledes galliska helvetierna, fick hjälp av Caesar under förevändningen att hjälpa en allierad. Sedan kanske Caesar övertolkade sitt mandat att skydda dessa sydfranska galler när svebern Ariovistus jagades iväg från centrala Gallien, men typiskt romerskt är i alla fall *strävan* att göra varje krig till ett *bellum justum*, rättfärdigt krig, och ett ofelbart sätt att göra det på är att utmåla företaget som ren pliktuppfyllelse. Ja, så förlöpte Roms krig; det var alliansuppfyllelse på Italiska halvön, samt åt statsstater på Sicilien vilket ledde till puniska krigen, och så vidare Medelhavet runt tills man var dess herre. Allt detta utrikespolitiska principrytteri blev stundom till ren advokatyr, tjänade att dölja erövringskrig, men att det fanns en hård kärna av trohet och ordhållighet i Roms politiska kultur är ovedersägligt.

2. Från ordhållighet till ordvrängeri

Ännu ett exempel på romersk ordhållighet ges i Plutarkos' biografi över Pyrrhus. Denne Pyrrhus är i Italien och krigar i början av 200-talet f Kr och efter segern vid floden Siris ingås vapenvila. Romaren Gaius Fabricius sänds till Pyrrhus för att förhandla om de romerska krigsfångar som tagits; Fabricius får med sig dessa hem, synbarligen som en gest av storsinhet från Pyrrhus' sida, men Fabricius samtycker endast på villkoret att

om senaten ej skulle låta den rådande vapenvilan övergå i fred, så skulle fångarna återbördas till Pyrrhus (men de skulle få träffa sina familjer först).

Detta var vad som skedde, det blev inte fred så fångarna sändes åter, och senaten lät till och med kungöra att envar som försökte stanna kvar skulle dödas. Maken till ordhållighet får man leta efter.

Nog höll man ord när man var på det humöret, men denna romarnas juridiska approach till utrikespolitik kunde också bli till ordvrängeri och självrättfärdighet. Som i Livius' XXXV:e bok, när man på 190-talet f Kr förhandlar med kung Antiokos vilken har några städer i Mindre Asien som han inte vill lämna ifrån sig; dessa, Smyrna och Lampsakos, hade intagits av hans förfäder och ärvts av honom och alltså var de hans, på samma sätt som romarna hade överhöghet över Tarentum och Neapel. Men o nej, säger det romerske sändebudet, dessa städer står ju under vår spira enligt ett avtal som en gång skrevs, medan Antiokos' städer är erövringar och inget annat...

Det är formalian som avgör i förhandlingar, i ordstrider som dessa. Reellt levde väl dessa Smyrna- och Lampsakosbor i samma förhållande till centralmakten som tarentier och neapolitaner (man måste betala skatt och lyda påbud), men nu råkade romarna ha gått formellt och avtalsmässigt till väga då dessa syditalienska städer en gång kom under deras välde, till skillnad från när de mindreasiatiska städerna togs av seleukiderriket vilket torde ha skett utan advokatyr à la romaine. Så formellt hade kanske det romerska sändebudet rätt när han betonade skillnaden i status hos dessa städer. Likafullt kan man störa sig på denna romerska självrättfärdighet.

Samma självrättfärdighet visas när man har den kapitulerade Perseus framför sig; varför, frågar konsuln, startade du krig mot oss, vi som bara ville dig väl? Men Perseus svarar inte vilket han gör rätt i: det gick inte att slå romarna i folkrättsligt ordvrängeri. Denna episod finns i Livius' XLV:e bok.

Tidigare hade romarna förhandlat med aetolierna vilka anmodades anförtro sig åt Roms "goda vilja" (*bona fide*). Men detta visade sig vara inget annat än ovillkorlig kapitulation: man tvingades till exempel överlåta en av sina medborgare till romersk fångenskap. Aetolierna trodde att de fått romerskt beskydd men detta var ju slaveri, sa de. Men aktuell konsul sa bara att jag följer romersk sedvänja, inte grekisk, och rätten och packen eder nu därefter! - God vilja lika med godtycke? (Livius, bok XXXVI)

Man kan alltså störa sig på det romerska ordvrängeriet samt att man alltid ansåg sig ha rätten på sin sida. Men vad gäller *en* aspekt av romarnas krigföring så förtjänar de viss respekt, nämligen däri att befälhavare i fält var strikt underordnade senaten; alla klagomål hänvisades till denna senat, befälhavarna fick inte avgöra politiska frågor själva (se här till exempel romarnas tvister med aetolier och epiroter i nämnda bok XXXVI). Detta förhindrade snabba uppgörelser som kanske verkat generösa vid första påseende, men som senare fått rivas upp med påföljande förlust av trovärdighet –

ungefär som en viss *deal* Sherman gjorde med någon sydstatsgeneral i slutskedet av amerikanska inbördeskriget, Sherman lekte politiker utan att ha tacksägelse för det.

Senaten skulle ha sista ordet i alla frågor, det tog lite tid och det blev lite långbänk över det hela, men när Rom väl talat var saken avgjord. Man kunde lita på Roms ord, på gott och ont; sa de att nu förklarar vi krig så kunde man förvänta sig att de gjorde det, och sa de att nu ingår vi fred och allians kunde man lita på det med.

3. Vidskepelse

Romarna var pionjärer inom civilrätt, att ordna förhållanden mellan privatpersoner med hjälp av exakta begrepp och heltäckande lagar. Denna juridiska ådra spreds så till utrikespolitiken, ibland urartande i ordvrängeri som vi sett, men den präglade även deras *religion*. "Romarnas formalistiska läggning har avgränsat plikter och skyldigheter mot gudarna lika juridiskt noggrant som mot människorna," yttrat bland annat i formeln *do ut des*, "jag ger för att du ska ge", framhåller P:son Nilsson. Man hade en juridisk attityd till högre makter men allting var inte så rätlinjigt för den skull, ty parallellt härmed fanns en myckenhet vidskepelse. Ett bra exempel på det hela finner man i Plutarkos' Mariusbiografi.

Marius var en mäktig man i Rom i början av första århundradet f Kr. En gång i slutet av sin bana måste han dock fly staden; hans fiender hade kommit till makten och stod honom efter livet. Efter ett tag finner vi Marius och hans sällskap i Syditalien, vandrade runt mellan hopp och förtvivlan, men Marius styrker sina medhjälpare med berättelsen att han en gång som barn hittat ett örnbö med sju ungar; spåmännen hade tolkat detta som att han skulle inneha statens högsta ämbete sju gånger, och vid tiden för flykten hade Marius varit konsul "endast" sex gånger. Han tolkade det som att hans nuvarande olycka bara var temporär, snart skulle han kunna återvända till Rom i triumf.

Senare skildes Marius helt från sina medhjälpare, tillfångatogs men placerades i lätt fängelse. När han först hade förts till det aktuella huset, en bondgård, och stannat utanför dörren med sina fångvaktare, så hade dörren öppnats och en åsna kommit utrusande. Den hade stannat till framför Marius, kastat en som det uppges glädjefull blick på honom, gnäggat till och sedan rusat vidare för att dricka vid en källa. Marius tolkade det hela som att de himmelska makterna hade visat honom att han skulle fly över hav snarare än land, eftersom åsnan lämnat sitt foder orört och vänt sig mot vattnet istället...

Något senare hjälptes Marius mycket riktigt att fly över havet, till Libyen. En dag gick han där med sin son längs stranden, och här fick de se några skorpioner som stred. Detta var ett dåligt omen trodde Marius, så de bordade genast en fiskebåt och fick snart se en skara kavalleri som kungen sänt ut, ridande mot platsen där de nyss varit. Så kom Marius undan igen.

Dylika omen och tecken är legio i Roms historia, och jag ska här inte polemisera mot bruket som sådant. Men ibland längtar man efter en lite "modernare" mentalitet som den i det klassiska Athen; nog rådfrågade man där oraklet i Delfi under Perserkrigen, men därefter minskade dess roll och en mer modern anda tycks ha brett ut sig, man agerade mer förståndsmässigt och inte efter hur fåglarna flög et cetera. Allt annat lika känner man sig mer hemma i en sådan politisk kultur än i den romerska .

4. Skillnad romare-greker

Det är intressant att jämföra Roms imperiebyggande med Athens. Vad man slås av hos romarna är främst att de förmådde *konsolidera* vad de vunnit; drabbades man av ett bakslag kunde man trots allt falla tillbaka på tidigare segrar, få hjälp från gamla alliansbröder, sätta upp nya legioner, fortsätta kriget och till slut gå segerrika ur det hela. Athens imperium på 400-talet däremot beskriver en brant kurva med upp- och nedgång; från slutet av Perserkrigen går allt uppåt, fler och fler stater samlas under fällan, för att sedan falla samman i intet efter kapitulationen i peloponnesiska kriget. Romarna åter besatt *staying power*, kunde uthärda nederlag, nötte därtill ut sina fienders motståndskraft med att ha rätt små arméer i fält under förhållandevis långa tider; till exempel Karthago och Makedonien besegrades ju var för sig med tre krig, inte med koncentrerade knock-out-slag.

En viktig skillnad i Roms och Athens imperiebyggande var också att Athen kunde ta pengar som substitut för trupper från sina allierade, medan Rom konsekvent krävde trupper. Dessa trupper kom därför att utgöra reserver om en viss arméstyrka gått under, vilket alltså delvis förklarar den romerska *staying power*. Athen åter som förlorade stort på Sicilien 413 kunde inte riktigt hämta sig efter detta, för man hade ju med principen pengar-istället-för-trupper inte vårdat sig om att ha reserver. Dessa pengar hade i regel gått till att smycka Athen med byggnadsverk.

I konsten att bygga imperier fanns olikheter men i övrigt är nog skillnaden romare-greker lätt överdriven. Vergilius lät ju den kartagiska Dido säga till Aeneas att andra (= grekerna) må vara mer framstående i kulturella dygder, medan romarna "må råda med makt över folken". Detta beskrev visserligen det faktum att romarna besegrat de kulturellt överlägsna grekerna (skrivet *ex post festum* som det var), men romarna var ju inte så dåliga på kultur de heller. Tänk här bara på episoden i Plutarkos' biografi över Cicero där denne går i lära hos en grek och är så briljant att läraren börjar gråta. Varför då dessa tårar? Jo, säger läraren, vi greker har kunnat tåla romarnas överlägsenhet så länge vi haft vår kulturella briljans att stoltsera med, men nu har Rom i form av dig tagit över även denna...

Att grekerna utvecklingsmässigt kom igång tidigare än romarna är ovedersägligt, men det berodde till viss del på att man låg närmare orienten och lättare kunde ta emot impulser därifrån. Romarna var för den skull inget isolerat folk utan gavs tidigt

samma östimpulser via förmedling av de grekiska kolonierna i Syditalien. Så var det; romarna upptäckte inte grekisk kultur som av en händelse när man erövrade Hellas på 100-talet f Kr, utan var i kontakt med denna långt tidigare. Redan under arkaisk tid konsulterade romare oraklet i Delfi till exempel, och man fick sina sibyllinska böcker från grekkolonin Cumae under samma tid varmed mycken grekisk mytologi blev känd av romarna. Och politiskt styrdes ju Rom av ett slags tyrann i Servius Tullius på 500-talet f Kr vilken omorganiserade armén till en hoplitstyrka, och detta var ju ungefär samtidigt som tyranner och hopliter dök upp i de hellenska stadsstaterna. Detta sista kan visa på att Rom utvecklades efter i stort sett samma faser som Hellas, att det inte var så efterblivet politiskt, om än den direkta grekiska påverkan för tyrannöme inte går att påvisa. Men förbindelserna fanns där och folk i elitskiktet hade kontakt med varandra, så Grekland och Rom kan redan under denna tid sägas ha utgjort en och samma, europeisk-mediterran kultur.

Jag ska inte driva denna omvärdering för långt, grekerna har om man måste jämföra en något rikare kultur än den romerska (jämför respektive mytologi till exempel), men i högantika termer är väl rollfördelningen ungefär som den mellan tyskar och fransmän från mitten av 1800-talet och framåt, eller som mellan nordkineser och sydkineser, eller nordindier och sydindier, eller varför inte svear och götar kring år 1000: det ena folket (här slumpmässigt det norra) är lite primitivare men bättre på att kriga, medan det sydliga är mognare och har högre kultur men är sämre på krigsbiten så att säga. Men för en utomstående betraktare är nog inte diskrepanser som dessa så vägande: kan, säg, en indier på stående fot skilja mellan romare och greker, eller en västerlänning mellan nord- och sydindier?

*Om våren granatträden stå i blom - på jakt efter antikens
"konkreta lyrik"*

1. Kina

Kinesisk lyrik är en lisa för själen, fri från liknelser och metaforer som den är; så var den förr och så är den idag. Det är enkel och rak verklighetsskildring, *mimesis* om man så vill; det är konkretion, tingen talar. Vi kan ju ta och titta i antologin "Kineser" av Hwang Tsu-Yü och Alf Henriksson; "konkret lyrik" är alltså vad jag eftersöker och den

hittar man ganska lätt i Kina, den är huvudströmning i deras poetiska uttryck, så därför har jag här som ytterligare urvalskriterium tagit dikter som är helt igenom gestaltande. Dikter med i och för sig fin naturskildring men som utmynnar i någon buddhistisk sentens eller klagan över ensamhet, olycklig kärlek et cetera, som med andra ord har för tydlig författarröst, för mycket ”prat” har ej medtagits. Författaren får inte vara synlig, poemet ska tala och inte poeten så att säga. Vidare så brukar man sätta gräns för antiken till cirka 500-talet e Kr, men här tänjer jag gränsen lite och tar med en 700-talspoet vid namn Li Po, vilken jag börjar med:

Jag vaknar av en fågeldrill som gäll
ur blom och grönska till mitt öra når.
Jag frågar: Är det morgon eller kväll?
Och mangofågeln visslar: Det är vår!

Det var konkret och fint tycker jag, oslagbar enkelhet i gestaltningen.

Så T'ao Ch'ien som levde i skiftet mellan 300- och 400-tal e Kr:

Min gamla dröm att bo i byn i söder
var ej för husets skull som jag fått kärt.
Man sade mig att här fanns goda bröder
och sällskap som var eftersträvansvärt.
Sen många år min längtan hit sig sträcker.
Nu har jag sent omsider hamnat här.
Mitt hus är ganska litet, men det räcker;
en bädd, en matta är vad jag begär.
Hit plägar mina vänner ofta vandra.
De gamles verk har vi vår glädje i.
Vi prisar djupa skrifter för varandra
och dunkla punkter diskuterar vi.

Detta är alltså idealisk diktning i min bok, ett poem förankrad i något konkret.

Tingen talar som sagt.

Ännu en text av samme diktare:

Molnen vältrar och vältrar utan att fara.
Regnet droppar och droppar beständigt ned.
Samma dis i alla väderstreck bara.
Lågt är landet, och floden är mycket bred.
Jag har vin. Vin har jag, men utan gagn.
Håglös dricker jag här vid fönstret åt öster.
Längtansfullt jag minns mina vänners röster.
Komma ser jag varken båt eller vagn.

Jag avslutar med ännu en Li Po, en där han likt T'ao Ch'ien ovan dricker ensam men vid desto bättre mod:

Blommor på marken och vin i mitt krus.
Fullmånen ropar jag an.
Jag dricker allena i månens ljus.
Och min skugga är tredje man.
Dryckjom kan månen inte förstå,
och skuggan är tyst och timid.
Men jag vänder mig turvis till båda två,
ty våren är glädjens tid.
Jag sjunger, och månen lyssnar med glans.
Jag dansar, och skuggan tar del i min dans.
Vi tre håller samfällt fröjd.
När jag druckit mig full skall vi skiljas ett slag,
men vi träffas för evigt en vacker dag
däruppe i himlens höjd.

Detta är åter exempel på ypperlig lyrik i mina ögon, chosofri och metaforfri, så förledande enkel i sin framtoning.

Vad gäller paret bakom aktuell volym så var Hwang Tsu-Yü en i Sverige strandsatt kinesisk matematiker under andra världskriget; han kom i kontakt med Alf Henrikson, som tidigare läst kinesisk poesi i tysk och fransk översättning och mötet med Hwang Tsu-Yü torde ha ökat hans möjligheter att sätta sig in i denna diktskatt. Översättningen av dikterna (först publicerade som dagsverser i DN, sedan utgivna i bokform 1945) torde ha gått till så att Tsu-Yü först gjorde en prosaisk, innehållsmässig översättning till svenska, vilken sedan Henrikson putsade till i poetisk riktning.

Jag övergår nu till några dikter tolkade av Göran Malmqvist ur en volym Tanglyrik ("Det förtätade ögonblicket"). Jag har samma hårda urvalskriterium som ur förra boken; de flesta kinesiska dikter har ju ett konkret anslag, en naturbild målas upp, men mynnar någon ut i en abstrakt sentens som "det finns en annan värld än den där människan dväljs", som en Li Po-dikt gör, har den inte tagits med här. Vi ska alltså kartlägga antikens "konkreta" lyrik, ej att förblanda med 1960-talets konkretism, därav citationstecknen.

En dikt av Wang Wei (701-761):

Människan är fridfull, kassiaträdets blommor falla
natten är stilla och vårberget ensligt
månen går upp och skrämmer bergets fåglar
som då och då kvittra i vårens ravin

Ännu en av samme poet:

På det ensliga berget ses ingen människa
jag hör blott ljudet av människors röster
den nedgående solen tränger in i den djupa skogen

och lyser åter på den gröna mossan

En dikt av Chia Tao (784-843):

Under furan frågade jag pojken
han sade: "mäster har gått att samla örter" -
"men han är ju här på berget någonstans" -
"ja, men molnen är djupa och jag känner inte vägen"

Sist en dikt av Lu Lun från 800-talet, en krigarpoet vad det verkar:

Månen är mörk, vildgässen flyga högt
Ch'an-yü, fiendens ledare, flyr i skydd av natten
vi vilja förfölja på våra lätta hästar
snön täcker våra bågar och svärd

Att kinesisk lyrik är så enkel och oförställd, kan skildra verkligheten så rakt och oförmedlat utan liknelser och metaforer, beror så klart på deras bildskrift. Mer om detta senare, för närmast ska vi gå till Bibeln och se om vi hittar någon liknande förföriskt enkel naturpoesi där.

2. Höga visan

Ja, hur är det med Bibeln, har den någon poesi fri från liknelser? Kanske ska man inte hårdra alltför mycket, har poeten en liknelse på tungan må det väl vara hänt, men i längden tycker jag det blir blomsterspråk av det hela. För många liknelser i rad blir tröttsamma, som i Bibelns "Höga visa":

Dina ögon äro druvor,
där de skymta genom din slöja.
Ditt hår är likt en hjord av getter
som strömma nerför Gileads berg.
Dina tänder likna en hjord
av nyklippta tackor
nyss uppkomna ur badet...

Inte är detta precis dålig poesi, det finns en viss klang i det hela, men enligt mig vandrar rader som dessa inte poesins kungsväg som den kinesiska ovan. Som tur är kommer dock "Höga visan" in på denna väg på flera ställen; denna dikt excellerar ju inte bara i omskrivningar, nej, där finns framför allt *konkretion*, där finns *gestaltande*, där finns *liv och rörelse*, möjligen den skönaste poesin i Bibeln. Den vinner poesi ur rena beskrivningar. Man märker ingen förkonstling hos den. Språket är enkelt *men det enkla är svårt*; denna enkelhet faller sig nog naturligare i bildskrift à la chinoise än med vanlig ljudskrift (som hebreiska och västerländska språk), där liknelsen alltid hotar att sticka upp sitt fula tryne, men den finns där likväl.

Härmed några av mina favoritrader i termer av enkelhet och "konkret poesi" ur "Höga visan", som i parentes sagt är en dialogdikt, en man och en kvinna bekänner sin

kärlek för varandra. Längre trodde man att hela dikten var en enda metafor över människans kärlek till Gud, men enligt Alf Henrikson i "Bibliska historier" är det inte så, det är en världslig kärleksdikt och inget annat.

... grönskande är vårt viloläger.
Bjälkarna i vår boning äro cedrar,
och cypresser vår väggpanel...

- - -

(Mannen till kvinnan:)

... se, vintern är förbi,
regntiden är förliden
och har gått sin kos.
Blommorna visa sig på marken,
tiden har kommit, då vinträden skäras,
och turturduvan låter höra
sin röst i vårt land.

Fikonträdet frukter begynna att mogna,
vinträden stå redan i blom,
de sprida sin doft...

- - -

Min vän har gått ned till sin lustgård,
till sina vällustrika blomstersängar,
för att låta sin hjord beta i lustgårdarna
och för att plocka liljor...

- - -

Kom, min vän;
låt oss gå ut på landsbygden
och stanna i byarna över natten.
Bittida må vi gå till vingårdarna,
för att se
om vinträden hava slagit ut,
om knopparna hava öppnat sig,
om granatträden hava fått blommor...

Kanske är jag sträng i överkant, men som jag sa nyss: har poeten en liknelse på tungan må han väl använda den. Jag vill inte här ställa upp någon lag som förbjuder användandet av liknelser i poesin, vanliga "som"-liknelser eller andra, det vill säga metaforer. (En definition på den förra kan annars vara "min älskling du är *som* en ros", medan "min älskling du *är* en ros" för sin del är en metafor.) Men att jag tar upp ämnet beror på att vissa tycks hävda att sökandet efter liknelser är poesins mål och mening, framför allt vår ärade *modernism* sägs ju leva och dö med ansamlandet av bilder, bilder

i betydelsen liknelser som belyser det man talar om. Mången poet av idag tycks fråga sig: "jag ska nu beskriva föremålet X, vad ska jag likna det vid?"

Nej, det är dags för mer *språkmaterialism*, dags att kalla en spade en spade. Ovan citerade rader ur "Höga visan" visar hur en poet, en sann poet kan göra detta och skapa synnerligen levande poesi på kuppen. När kvinnans barm liknas vid killingar är det bara störande, men när det målas upp hur de unga tu ska gå ut i byarna och övernatta för att i gryningen se om vinträden har slagit ut, då står alltsammans uppenbarat för en, det är konkretion, liv och kärlek i en och samma bild.

"Höga visan" är intressant på många sätt. I sin längd (7 1/2 sida i 1917 års Bibel) får den mycket sagt, det blir ett stycke antik levantinsk kulturhistoria, det är inte bara kärleksdeklamation. Bland allt man får veta väljer jag dessa rader som blixtbelyser vingårdsskötselns villkor, den tämligen fristående vers 2:15:

Fången rävarna åt oss,
de små rävarna,
vingårdarnas fördärvare,
nu då våra vingårdar stå i blom...

3. Grekland

Vi går till antikens Grekland och körlyrikern Pindaros (död 442 f Kr), vars första olympiska ode börjar lovande:

Främst är vatten - och guld flammande som eld
i mörkret, bländande all jordisk rikedom...
(övers Gunnar Ohrlander)

Att det sedan inte går att citera längre för mitt vidkommande gör inte så mycket; det är ju ett ode, en hymn över en segrare i olympiska spelen, vilket till sin natur är retoriskt och deklamatoriskt och inte centrallyriskt gestaltande. Men jag tänker inte släppa genren körlyrik för i en viss antologi hittar man en del intressant; det är nummer ett i antologiserien "Litteraturens klassiker", tema grekisk litteratur, en bokserie som för övrigt finns att köpa än idag i våra bokhandlar (detta skrivs 2009). Av körlyrikern Alkman finns bland annat följande text återgiven, konkret poesi av aktuellt slag:

Bergen sova. Nu sover krön och dal,
höga stup och djupa klyftor;
allt som ynglar och kryper omkring på den svarta jorden,
bestarna på bergens branter, svärmarna av vilda bin;
havsvidundren ock i de purpurskimrande djupen.
Med vida vingarna slutna
slumrar fåglarnas folk.
(övers Emil Zilliacus)

I samma genre hittar vi dessa rader av Ibykos (endast början av dikten):

Om våren granatträden stå i blom
och kydoniska applar, som bäckarnas våg
bevattnar från nymfernas orörda lund,
och vinstockens blomknoppar växa och frodas
av rankornas skyddande lövverk beskuggade.

(övers Emil Zilliacus)

So what? tänker kanske någon, så där ser väl all antik poesi ut? Ånej, för sedan en viss Aristoteles hävdade att *metaforen* är lyrikens mål förföll all diktning, allt blev till ett krystat sökande efter liknelser; att låta tingen tala som i exemplen ovan var det inte tal om längre. Dessa torde ha skrivits under arkaisk eller tidig klassisk tid; Aristoteles åter verkade på 300-talet f Kr, i skarven mellan klassisk och hellenistisk tid, och vi återkommer till honom.

Man brukar dela in grekisk lyrik dels i körlyrik, dels i visa; båda sjöngs till lyra, på vilket sätt vet vi nu inte eftersom antikens musik för oss gått helt förlorad. En diktare i visgenren var i alla fall Sappho (600-talet f Kr), av vilken jag hittat två citervärda fragment ur nämnda antologi, formfulländad *mimesis*: det är verklighetsbeskrivning, miljöskildring utan krusiduller, liknelser och annat otyg, men med poetisk klang:

Hastigt bleknar stjärnornas ljusa strålgans
kring den fagra månen, när denna låter
ned på jorden strömma sin fullhets klara, silverne skimmer.

- - -

Här kring källans sorlande våg en vindils
svala viskning drar genom apelkronan,
och från bladens sövande prassel duggar över oss dvalan.

(övers Emil Zilliacus)

Termen "fragment" överutnyttjas om antika texter; det är visserligen så om denna Sappho att man hittat ofullständiga texter av henne, men de nyss citerade dikterna har ju inget fragmentariskt över sig, nej de är så fulländade de kan bli, såväl stil- som verkmissigt: det är färdiga, kompletta, helt fullbordade poem. Här kommer jag också att tänka på athenaren Solons versifierade visdom som alltid kallas "fragment" men som inte alls är det, det är *aforismer* och inget annat. Uppmärksam på detta faktum blev jag av Friedrich Georg Jünger, när han om filosofen Herakleitos' texter sa att dessa inte är de fragment som de alltid karaktäriseras som utan just aforismer.

En annan svensk antologiserie kom på 20-talet, redigerades av Fredrik Böök med flera och hette "Världslitteraturen". Ur dess femte del som ägnas grekisk poesi hittar jag en smärre guldgruva för verklighetsbeskrivande poesi, nämligen idylldiktaren Theokritos. Denne hade sin höjdpunkt 280-260 f Kr i det hellenistiska Egypten, hos dess kung Ptolemaios närmare bestämt. Theokritos var född på Sicilien, "herdarnas ö",

växte upp på Kos där han lärde sig dikta och kom sedan till Alexandria. Enligt det osignerade förordet i denna antologi så blev Theokritos...

... herdediktens förste store mästare, beundrad och efterbildad under alla följande århundraden fram till våra dagar. - - - Theokritos' originalitet låg däri, att han återupplivade sina sicilianska barndomsminnen i den kosmopolitiska storstadsmiljö, som omgav honom i hellenismens centrum. Han kallade sina poem för idyller, det vill säga små bilder; i dem framställde han herdarnas vardagsliv, deras inbördes gnabb, deras små förälskelser och deras poetiska tävlingssånger. ---

Han är kvick och humoristisk, men icke drastisk eller grov: han har skapat ett slags lyrisk realism, vars finhet aldrig blir till förkonstling.

Theokritos fick som sagt många efterföljare, men hos dessa blev så att säga idyllen enbart idyll; Theokritos kunde däremot i sina poem slänga in markörer som "fällar som stinka av bock" och liknande, element som visade att han faktiskt varit herde själv och inte bara var en pastoral drömmare. Men hur diktade han då? Han var i vissa stunder en eminent lyriker, därtill med en grundläggande enkelhet, med en konkretion som talar för sig själv. Vi kan ju börja med första idyllen där en viss dryckesskål beskrivs; jag väljer slutet av denna passage, bland annat eftersom den bidrar till diskussionen om vingårdarnas hemsökelse av rävar som "Höga visan" också var inne på. På denna dryckesskål syns då bland annat...

... en vingård, härlig och tyngd av glödande druvor,
vilka en gosse vaktar, en liten en, sittande sorglös
vid törnhäcken: men rävar två sig smyga kring honom,
en i gångarna fram att stjäla en klase, den andre
ställer för ränseln sluga försåt och ämnar ej släppa
gossen förr, än han gjort hans frukost skäligen mager.
Han dock flätar av halm en håv, gräshoppor att fånga,
nätt, hopbunden med säv, och bekymrar sig varken om ränseln
eller planteringen nu, men allenast åt flätningen glädjes.

Kanske var just detta inte så poetiskt, det är snubblande nära prosa, men det blir bättre. Vi kan nämligen ta följande ur sjunde idyllen, där diktarjaget med sin homovän kommer till en viss gård på Kos där de vilar ut:

Över vårt huvud högt en lund av poppel och almar
rördes av susande vind, och en källas heliga vatten
flödade sorlande fram ur nymfernas grotta vid sidan,
medan i grenarnas skygd solstekta cikadorna sutto,
ideligt pladdrande på, och lugnt lövgrodan på avstånd
höjde sitt knorrande ljud i häckarnas trassliga törnsnår;
lärkorna sjungo och steglitsen sjöng och den kuttrande duvan;

gyllene bien svärmade runt kring källornas vatten.
Allting luktade sommar och skörd och mognade frukter,
päron rullade kring för fötterna på oss i högar
och kring sidorna äpplen, och övertyngda av plommon
bågnade grenarna ner på träden och hängde mot jorden;
fyraårigt var hartset som bröts från krukornas mynning.

Jag sa tidigare att har man en liknelse på tungan ska man så klart använda den, och följande må citeras av Theokritos för att visa att han inte enbart var konkret (elfte idyllen):

"O, Galatea, du vita, hur kan du försmå den dig älskar?
Vitare är du än ost, och mjukare är du än lammet,
gladare ock än en kalv och svällande mer än en druvkart."
(övers Bernhard Risberg)

Jag måste erkänna att detta har poetisk lyftning, alldeles bortsett från att tonen är lite gammaldags och högstämnd. Och bortsett alltså från att det inte är "konkret poesi" av den sort jag efterlyser i denna artikel.

Jag tror det får räcka med Theokritos även om mer kunde citeras, handfasta men melodiska passager som kunde passa för mitt syfte; problemet är att tonläget känns lite för blodfattigt, allting är klarhet och ljus och har föga klärobskyr och *ambians*, vilket jag däremot tyckte mig finna hos Sappho, Ibykos och Alkman, de poeter som inledde detta mitt grekiska urval.

4. Rom

Ja, vad ska man säga om romersk lyrik? Jag har inte hittat något citervärt härvid ur de antologier jag konsulterat, "Litteraturens klassiker" volym 3 samt "Världslitteraturen" volym 8. Det är så klart övermaga att avfärda en hel litteraturkrets på basis av en titt i två antologier, men låt mig då säga att nog är den romerska poesin värd att ägna sig åt, nog finns här guldkorn, men den där enkla, raka verklighetsskildringen som man ofta finner i grekisk poesi lyser med sin frånvaro. Det kan till viss del vara Aristoteles fel; när romarna började dikta var Aristoteles' idé att poesi består i att finna metaforer fast etablerad, och då blev texterna som de blev: en aning tillkrånglade, "litterära" i överkant. Man ser det tydligt i Vergilius' versepos "Aeniden", för så fort han återger verkligheten, målar upp miljöer och scenerier, hänfaller han åt liknelser. Det finns i så fall mer enkel mimesis i homerisk epik.

Med Theokritos som förebild har Vergilius även skrivit herdedikter, men den konkreta naturskildringen kommer aldrig till synes i de exempel som ges i aktuell bok. Nej, det är liknelser och metaforer i långa banor, därtill i en genre som redan i Theokritos' händer var smått olidlig, texter med drag åt det sötsliskiga; det blir "fiolgröt och tonkosmetik" av alltsammans.

Horatius' "Oden" är så klart poetiska, som I.37 med sitt "Ja, nu skall drickas, nu skall en dans bli trådd, / så jorden skälver; nu skall med salisk prakt / ett härligt gudabord bli dukat, / nu är det tid att i fester fröjdas." (övers Johan Bergman) Detta må vara rungande lyriskt men är i övrigt ointressant för mitt aktuella syfte; det är ingen förbehållslös miljöskildring utan en poet som deklamerar, *poeten* talar och inte *poemet*. Samme Horatius' "Satirer" och det exempel ur "Ars poetica" som ges i "Litteraturens klassiker" 3 är läsvärd litteratur, men de är ej centrallyrik utan har dragen av verskåserier. *Centrallyrik*, ska jag skynda mig att nämna, är en modern term för "poesi som säger det som endast poesin kan", vartill jag räknar ovan citerade dikter i denna artikel; uttrycks deras idéer och stämningar på prosa förlorar de sin unicitet. Men romerska poem eller verstexter som till exempel "Ars poetica", Vergilius "Georgica" och Ovidius "Metamorfoser" tycks mig kunna uttryckas på prosa lika bra. Det råkade bara vara så att versifiering var inne i denna Roms litterära guldålder, det hörde till tidsstilen, men om dessa herrar levat idag och velat yttra sig om jordbruk, verskonst och mytologi, skulle de säkert inte uttryckt sig i versform utan på prosa.

Att verstexter som dessa inte är centrallyrisk är alltså inget att hänga upp sig på. Men vad med *elegier* då som vi hittar exempel på av Propertius och Tibullus i nämnda antologi, är det centrallyrik? Denna genre har ju en aura omkring sig som varande det finaste av det fina, men någon konkret poesi hittar jag i vart fall inte i dem. Finns där överhuvud något poetiskt, något centrallyriskt? Jag tycker det är för mycket författarröst och för lite poesi, för mycket deklamation och retorik helt enkelt. Det är åter poeten som talar och inte poemet. D. H. Lawrence sa ju att i den ideala prosan talar berättelsen och inte berättaren, och i enlighet med detta kan man hävda att i den ideala poesin talar poemet och inte poeten.

Jag märker att jag håller på att förlora styrfarten i min framställning. Jag började bra med kinesisk lyrik och "Höga visan", sedan blev det lite svårare att finna citervärd lyrik i grekisk poesi, och i romersk fann jag ingen alls... så *where do we go from here?* Lugn bara, jag har en guldgruva kvar i form av indisk poesi, och efter det följer ett teoretiskt resonemang kring kinesisk lyrik av Pound som knyter ihop mitt resonemang.

5. Kâlidâsa

Jag har inte läst så mycken antik indisk poesi, endast delar av två långdikter av Kâlidâsa, men å andra sidan har jag läst dem i original vilket kanske kompenserar det hela.

När Kâlidâsa levde vet man inte så noga, men låt säga att det var under indisk senantik. Går man till hans "Megadhûta" kan man i vart fall hitta rader som:

hârângs târângs taralaghutikân kotishah shankhashukti
shaspashyâmân marakatamanân unmayukhaprarohân...

- - -

skimrande pärlband med ädelstenar, oräkneliga snäckor och pärlmusslor,
gräsgröna smaragder som skjuter strålar av lyster...

Så kan det låta som bäst; låt mig inskjuta att även Kâlidâsa kunde skriva krångligt och "hellenistiskt", använda metaforer och anspelningar på mytologi et cetera som ibland var sublimt, ibland överdrivet litterärt. Men i "Ritusanghâra" flödar det av målande beskrivningar, rak och enkel mimesis av det slag jag eftertraktar. Detta är en dikt i fem cykler om Indiens fem årstider och jag har läst de två första, dem om sommaren och regntiden (*grîshma* och *prâvrish*). Jag tänkte citera ur den förra cykeln, vers 13, 17 och 23 där exempel ges på hur djuren plågas av törsten och hettan. För att säga det rent ut: *det kan inte bli bättre än så här*, detta är vägen att gå för en lyriker; låt tingen tala!

raver mayûkhair abhitâpito bhrisham
vidahyamânah pathi tapta-pâmsubhih
avân-mukho jihma-gatih shvasan muhuh
phanî mayûrasya tale nishîdati

- - -

Bränd av solens strålar och av den heta jorden,
kobran, vars gång är krokig,
väsande då och då och med sin kåpa sänkt,
kommer till vila vid påfågeln's fötter.

sabhadra-mustam parishushka-kardamam
sarah khanan âyata-potri-mandalaih
raver mayûkhair abhitâpito bhrisham
varâha-yûtho vishatîva bhûtalam

- - -

Vildsvinshjorden, bränd av solens strålar,
rotandes med sina långa trynen i sjön
full med musta-gräs och vars lera torkat,
tycks sjunka ner i jorden.

shvasiti vihaga-vargah shîrna-parna-druma-stah
kapi-kulam upayâti klântam adrer nikunjam
bhramati gavaya-yûtah sarvatas toyam icchan
charabha-kulam ajihmam proddharaty ambu kupât

- - -

Fågelflockar suckar på träd med förtorkade blad.
Den trötta apflocken söker sig till ett bergsbuskage.
En hord med vildboskap strövar omkring sökandes vatten.

En grupp med *sharabas* drar upp vatten från en brunn.

6. Pound om kinesisk lyrik

Denna artikel inleddes med citat ur antik kinesisk lyrik, och poeten Ezra Pound hade enbart gott att säga om denna diktning i sin "ABC för läsare". Det blev en den "konkreta poesins" lovsång, en lektion i konsten att kalla en spade en spade och få det hela att bli poesi.

Pounds syfte med sin bok var att svara på frågan vad bra poesi var för något, och det gjordes genom att ett Kinainfluerat synsätt anlades på poesin, ett resonemang som byggde på Ernest Fenellosas "Essay on the Chinese Written Character". Enligt Pound menade Fenellosa att en europé som ombeds definiera någonting fjärmar sig från de enkla tingen och hänfaller åt abstraktioner; gäller det att definiera rött får man svaret "en färg", färg definieras i sin tur som elektromagnetiska vågor, vågor som en form av energi och energi som en primärkraft i varat. Man förlorar sig i abstraktioner.

I motsats till detta framhävde Fenellosa en metod som kineserna tillämpar i sina ideogram, grundlagd under antiken. Ska rött definieras med denna metod sätter kinesen samman tecknen för "ros", "körsbär", "järnrost" och "flamingo". Enligt Fenellosa måste ett språk som skrivs med bildskrift förbli poetiskt, det kunde inte låta bli att vara poetiskt, i motsats till språk skrivna med fonetisk skrift som våra europeiska. "Det kinesiska... ideogrammet för rött bygger på ting som alla KÄNNER TILL." (Pound)

Pound ansåg vidare att poesi inte skulle vara tomt retoriskt utan koncentrera sig på *saken*, samt att inga ord som inte bidrog till framställningen fick vara med i poemet. Detta plus inspiration från den kinesiska bildskriften torde vara ett program så gott som något för "konkret poesi". All Pounds egen poesi faller tyvärr inte inom denna ram; den kan vara ordrik och låta som versifierat tal, den kan vara abstrakt och pratig. Göran Palm kallade träffande Pound för "lakonikern som pratade ihjäl sig". Det oaktat fyller några antikiserande Cantos mer än väl kriterierna på "konkret poesi":

Och Tian sade, med handen på lutans strängar

Som ljödo lågt ännu

när hans hand hade lämnat dem,

Och ljudet steg upp som rök mellan löven

Och han såg efter ljudet:

"Den gamla badsjön

Och pojkarna som kasta sig i från plankor

Eller sitta i snårskogen och spela mandoliner."

Detta var ur den "kinesiska" Cantos XIII. Början av Cantos I med homeriskt motiv är för sin del inte sämre:

Och vandrade ned till skeppet,

Satte köl mot bränning, fram på gudomliga havet, och

Vi satte mast och segel på becksvarta skeppet,
 Buro får ombord, och våra egna kroppar,
 Tyngda av gråt, och vindar från aktern
 Buro oss utåt med buktande segel,
 Circes trollkonst, den gudabornas.
 Sedan sutto vi midskepps, vind hårt mot rorskulten,
 Så med fyllt segel beforo vi havet till skymningen.
 Sol till sömns, skuggor över hela oceanen,
 Kommo vi så till djupaste vattnets gräns,
 Till de Kimmeriska landen, befolkade städer
 Täckta av tätspunnen dimma, genomträngd aldrig
 Av solstrålars glitter.
 (övers Lars Forssell)

Som antytts under resans gång är jag inte helt fientlig till liknelser och metaforer. Det är ju också lönlöst att i konsten ställa upp regler för hur något ska göras, för då riskerar man bara att *en* konstnär ställer sig upp likt en Picasso och säger "varför inte tvärtom?" Jag *gillar* avancerad, metaforisk poesi som den hos Mikael Strunge, Edith Södergran och Bertil Malmberg, för att nämna några av mina favoritpoeter. Bra metaforpoesi är bättre än dålig konkret. Men när en poet lyckas säga det han ska utan krusiduller, med ett enkelt, konstlöst språk, ja, då är det svårslaget, "sobert en hårsman från smärtgränsen" för att tala med Harry Järv. Har jag att välja mellan bra liknelsemättad poesi och bra enkel dito, väljer jag nog det senare. Som William Carlos Williams' "Att nalkas en stad":

Färdig med världen snart -
 tröttnar jag aldrig på dessa gators
 mysterium: de tre korgarna
 med torkade blommor i det höga

barfönstret, måsarnas flykt
 över fabriken, den smutsiga
 snön - ödmjukheten hos snön som
 försilvrar allt och

trampas till och randas av nötning - men
 faller igen, de tysta fåglarna
 på himlens stilla trådar, vingarnas
 virrvarr då de lyfter

tillsammans. Flaggorna i den tunga
luften rör sig mot en bitter
av bly - snön
mönstrad av stubben från gammalt
ogräs ---.

(övers Stewe Claeson)

Men kanske är ännu detta för retoriskt, kanske måste vi gå till vår egen Sonja
Åkesson för att hitta poetisk konkretion av första rangen, dikten "Transithall":

Fyra herrar i diskret kostym, vit skjorta, slips
och bröstnäsduk;
en med magen mellan knäna.

En gumma med kindpåsar på nertzkragen.

En neger, kolsvart, med brandgula strumpor.

En med nån sorts eksem.

Tre herrar i diskret kostym, vit skjorta, slips
och bröstnäsduk.

En lång tjej, tanig och kutig.
En medellång, finmig och katig.

Två herrar i diskret kostym, vit skjorta, slips
och bröstnäsduk.

En långhårig kille i kaftan.

Två tanter i bruna hattar.

En herre i diskret kostym, vit skjorta, slips
och bröstnäsduk.

En brud, styv som en vaxdocka.
(Brudgummen, brusig, puffar cigarr.)

En pojke i rullstol.

(Not: Jag har alltså satt citationstecken runt "konkret poesi" i denna artikel. Det är för att skilja det hela från vad som i dagligt tal är konkret poesi eller konkretism, en riktning inom poesin som kom efter andra världskriget och blomstrade på 60-talet. Nu har jag fått veta att en fraktion inom denna inspirerades av just Fenellosa och Pound, men jag tror jag behåller mina citationstecknen.)

Antikens historiker

1. Både berättare och forskare

Antikens historiker var lika mycket berättare och epiker som forskare och vetenskapsman. Som lekman kan man tendera att uppskatta det förra draget, historikern som berättare och epiker, men besittandet av en kritisk ådra gör inte historikern mindre läsbar, tvärtom, utan den vore han ju alls ingen historiker. I det följande blir det i varje fall en titt på antikens historiker där tyngdpunkten ligger på hur pass läsbara de är för en modern läsare, men därmed blir det som antytts ingen ensidig bild av historikern som epiker. Den antike historikerns roller som både berättare och forskare går inte att skilja åt, även om man som estet kanske skulle vilja det.

Vi kan börja med *Herodotos*, själve historieskrivningens fader. Jag måste säga att min entusiasm för hans verk falnat något, det är för mycket poänglösa anekdoter, för mycket avvikelser från ämnet, hur mycket han än hävdar att dessa avvikelser är del av en plan. Man har sagt om Plutarkos att denne var bättre på att samla material än sovra det, men detta stämmer bättre på Herodotos än Plutarkos om ni frågar mig. Men klarar man av att följa det slingringa narrativet genom Herodotos' nio böcker (mer än 600 sidor i Penguins utgåva) har man här förstås en guldgruva, inte bara historiskt utan även kulturhistoriskt, ty förutom om politiska händelser och drabbningar (Marathon, Thermopyle, Salamis, Plataea) kan man läsa om seder och bruk i det gamla Egypten, Persien, Mesopotamien, Etiopien och Skytien med mera. Att Herodotos saknar kritiskt sinnelag och återger allt han hört som sanning kan vara ett problem, även för en som läser det som underhållning, men här har någon påpekat att hans bok är en lysande exposé i antik *mentalitet*; hävdas det till exempel att indierna grävde guld med hjälp av stora myror har man förstås svårt att tro det, men detta var vad som berättades för

Herodotos när han reste runt och hörde sig för om ett och annat, detta var sådant man trodde om fjärran länder på den tiden.

En typisk Herodotosanekdot är en i kapitlet om persiska seder. Perserna, hävdar han, dricker sig berusade då de ska fatta ett viktigt beslut; nästa dag granskar de beslutet, och om de fortfarande står för det så antas det, annars förkastas det. Omvänt så tas varje beslut fattade då de är nyktra under ny granskning när de är berusade...

Detta står att läsa i första boken av Herodotos' verk. Och visst är sådant roligt i lagoma doser. Men med lite modern källkritik slås benen undan för Herodotos på ett visst ställe, och det till det bättre anser jag. Det var ju denne mediske präst som kom på tronen efter Kambyses, iklädande sig rollen av dennes bror som mördats, men sedan kom Darius och störtade denne falske präst. Men detta är rent påhitt säger Thomsen, "djävulsk propagandakonst" som levt vidare i Perserriket så pass att Herodotos återger det hela som sanning; i själva verket var det Darius som var tronkrävaren. Modern källkritik har gett oss den sanna historien säger Thomsen, så med detta i bakhuvudet kan man hädanefter bläddra förbi denna långrandiga episod i Herodotos' tredje bok.

Herodotos följdes i tiden av *Thukydides*, en mer kritisk historiker, enligt baksidestexten på den svenska utgåvan en som till det historiska skeendet fann andra förklaringar än gudarnas vilja, vilket kan ses som en markering åt Herodotos som frossar i omen och orakeltydningar. Thukydides' verk hyllas av fackfolk men är tyvärr inte så läsvänligt. Det sägs ju att när Harald Hjärne läste grekiska tipsade honom läraren att bara läsa halva Thukydides' historieverk, mer kunde ingen människa orka med... Detta kan ge fingervisning om en viss tungroddhet i verket ifråga, men överdrivet är det säkerligen; jag har bara ströläst boken men skulle gärna läsa hela Thukydides om jag en kväll befann mig på, säg, ett fjärran hotell och inget annat hade att tillgå som nattlektyr. För övrigt framhålls ju bland annat hans skildring av pesten i Athen som klassisk, världslitteraturens första pestskildring; det sägs att denna varit förlaga för andra dylika texter, till exempel från medeltidens digerdöd. En av dem som så låtit inspireras var Boccaccio i "Decamerone" om jag inte minns fel.

Vad som bland annat talar emot Thukydides ur läsvänlig synpunkt är alla *tal* han återger (eller hittar på), det blir långrandigt. Vill man få en annan författares syn på peloponnesiska kriget rekommenderar jag Plutarkosutgåvan "The Rise and Fall of Athens"; biografierna om Perikles, Nikias, Alkibiades och Lysander täcker in perioden mer än väl. Nu kan inte Thukydides och Plutarkos jämföras rakt av; den förre hade ju varit med i förloppet han skildrar medan Plutarkos skrev om vad som för honom var gamla tider, sådant som det fanns en massa källor att välja och vraka bland. Jämför dock Thukydides' skildring av athenarnas öde efter Syrakusanederlaget med Plutarkos'; den förre konstaterar bara att athenarna spärrades in i ett stenbrott, försmäktade där och sedan såldes som slavar (sjunde boken), medan den senare (i Nikiasbiografen) kan berätta att athenarna led ett tag i gruvorna, men sedan befordrades till lyxslavar på

grund av sin förmåga att recitera Euripides. Dyliga upplysningar är vad som ger Plutarkos' texter guldkant och jag återkommer till honom.

Ännu en grekisk historiker var *Xenofon* som skrev om ett fälttåg han varit med om, ett misslyckat försök att fälla Perserriket över ända i slutet av 400-talet f Kr; den del jag läst handlar om återtåget hem till Grekland för den legoarmé det gäller, "de tappra 10 000". Den här ska man läsa om man vill ha en dag-för-dag-skildring av ett fälttåg, i så måtto en antik motsvarighet till Omar Bradleys "A Soldier's Story" där hans europeiska fälttåg tecknas med tämligen jordnära perspektiv. Xenofon har kallats den bästa antika fälthandboken; ett exempel härpå är bland annat fjärde boken då en viss höjd ska tas, där Xenofons yrkande på att man borde formera styrkan på kolonner istället för på linje är exemplariskt enkel och klar, krigsskoleaktig om man så vill.

Intressant i Xenofon är annars att man på återtåget från Mesopotamien träffar på Nineves ruiner, assyrierrikets gamla huvudstad. Av den bibliske Nahum kunde man tro att av staden inte lämnats sten på sten, men så var det alltså inte. Detta skildras i Xenofons tredje bok.

Om puniska kriget och Rom mot Makedonien kan man läsa hos *Polybios*. Ur krigsvetenskaplig synvinkel är denne den mest trovärdige antikhistorikern säger Connolly; Livius, som utgick mycket från Polybios' verk, var i jämförelse bara en "armchair historian". Betecknande är bland annat hur Polybios om slaget vid Kynoskefalai säger att makedonierna vid ett moment fällde sina lansar, helt enligt den taktiska normen, men detta har Livius i sin XXXIII:e bok feltolkat som att de *la ner* sina lansar, med ad hoc-förklaringen att de var för tunga att slåss med.

Som läsning betraktat känner jag lika lite för Polybios och Livius, deras texter framstår för mig som "halvlevande"; det är sådant man kan läsa om man inget annat har för stunden, men inget man drömmer om att läsa direkt. Vad gäller Livius så besatt han väl viss utblick, men den tröttsamma huvudtendensen i hans verk är ändå att Rom alltid har rätt, romarna är evigt fredsälskande och fienden har alltid fel, alla ska hänge sig åt Roms goda vilja så blir allt bra... Det är bokstavligt talat segrarnas historieskrivning som jag varit inne på tidigare. Därför kan man till exempel glömma Penguins "Rome and the Mediterranean" (Livius' bok XXXI-XLV); annars är väl denne Livius bäst i början när han berättar om Roms äldsta tid, då han inte hade så mycket källor att följa så det var fritt fram att hitta på (q v Penguins "The Early History of Rome"). Den moderne historiker som tycker detta låter som helgerån, ska alltså komma ihåg att regeln för antikens historiker var att de *skulle* hitta på, de skulle fylla ut sitt narrativ efter eget skön; de var som sagt lika mycket berättare som forskare.

Vad gäller påhittade scener finner vi en berömd sådan hos Polybios. Det är från det tredje puniska kriget då Scipio Aemilianus ser det brinnande Kartago och reciterar Homeros, "en gång kommer den dag då det heliga Ilion faller", detta efter att själv ha beordrat stadens ödeläggande. Men, säger författaren, Scipio hade här haft Rom i

tankarna, inte Kartago, markerande ödmjukhet i medgången. Nog är scenen påhittad, men det är en så bra scen att man måste prisa Polybios för den i alla fall.

2. Caesar, Tacitus, Suetonius...

Julius Caesars "Kriget i Gallien" är enkel och rak i stilen och har karaktären av frontrapporter, men det oaktat kan nog även han ha hittat på en del för att framställa sig i själv i positiv dager. Till exempel har vi ju första boken där man efter en seger mot gallerna tågar mot en germanstam som befinner sig i landet; Caesar säger att befälet då fick kalla fötter och ville vända om, men stridsmoralen återställdes av Caesar med ett ljungande tal som kronan på verket. Det är en spännande episod att läsa men enligt en not i svenska utgåvan så har Caesar här skarvat en del i sin framställning, skräcken för germanerna uppstod inte bland befälet utan bland manskapet framhålls det, men Caesar ändrade detta i sin text i PR-syfte.

Det låg PR bakom, Caesar tågade mot germanerna delvis på grund av egen ärelystnad, och även senare var detta drivkraften, som när han från Gallien gick vidare och raidade Britannien. Detta var ju en ren "egotripp", ett krigståg gjort i privatpolitiskt syfte, att ha som valfläsk i kommande inrikespolitiska kampanjer. Men episoden med operationen mot Britannien är i sig synnerligen spännande, och allmänt är Caesar en lättläst och medryckande författare. Mer än stridsrapporter bjuds också, som kulturhistoriska upplysningar om galler och germaner.

En antik historiker uppskattad här i Sverige tycks mig *Tacitus* vara; bland annat ser man i en biografi över Ekelöf hur han en gång letar läsning, avfärdar bok efter bok "... men nu läser jag Tacitus och är lycklig!". Visst är Tacitus vördnadsvärd, han är ju en stor stilist (sagt utifrån läsning av svenska översättningar) med kärnfulla sentenser som adelsmärke, men jag håller honom annars inte särskilt högt. På annat plats i denna bok visar jag på hans amatörpsykologi och moraliserande, pekpinna framlagda som inte harmonierar med narrativet i övrigt; det känns påklistrat. För övrigt så är det ju *krönikor* han skriver, snitsiga sådana men likafullt bemängda med pliktskyldiga skildringar av fälttåg i Orienten och i Germanien och mycket annat; allt som hänt under ett år återges men vad bryr man sig om detta, det är ju *människor* man vill ha. Och det får man ju i kejsarnas gestalter (av det vi har kvar av "Annalerna" blir det lika med Tiberius och Nero), men dessa var ju en aning märkliga gestalter, oinspirerande i långa loppet - så vad ska man säga?

Ja, vad? Kanske det att Tacitus må ha sina brister, men hans verk tenderar att leva kvar på grund av briljansen i just stilhänseende. Ska man citera kan man till exempel gå till bok XV av "Annalerna", där det sägs att sedan ett visst upprorsförsök av gladiatorer slagits ner började folket "tala om Spartacus och tidigare olyckor; ty hopen längtar efter omvälvning och fasar för den." Och vid en viss strid mot partherna hade en romersk fältherre vunnit seger: "Och några skansar blev tagna och någon ära och något byte,

men han kunde inte visa måtta i ära eller omsorg om sitt byte." Och i bok XIV sägs att Nero gav gåvor till vissa ur riddarklassen, "men gåvor från en som kan befalla har mycket av tvång i sig". Elegant.

Ej att förglömma är Tacitus' "Germania", ej en historiebok i egentlig mening men en läsvärd etnografisk studie över grannfolket germaner, dessa ädla vildar. Läs om bärnsten, älgjakt, "sälmanniskor", underliga kultbruk med mera med mera. Förra halvan av boken behandlar germaner i stort och den senare olika germanstammar varibland *svear*, första gången vi nämns i världslitteraturen.

Från Tacitus är steget inte långt till *Suetonius*. Denne skrev biografier över Caesar och de följande kejsarna från Augustus till Domitianus, inklusive Tiberius och Nero. Att detta skulle vara giftskåpslitteratur har jag svårt att förstå, en och annan pikant upplysning består man men någon veritabel porr är det ju inte. Dock ska medges att de könsrelaterade upplysningarna livar upp texten, de "är en stimulerande tillsats" som Lagerström säger i förordet till sin Suetoniusutgåva. - Suetonius är lättläst, en klart disponerad herre som inte far ut i ointressanta sidospår; livsbanorna rullas upp enligt mönstret föräldrar, födelse, ungdom, kejsarkarriär och vissa personliga särdrag, och på det någon form av karakterisering av personen som sådan. Detta är det ungefärliga upplägget av Suetonius' porträtt men det blir sällan schematiskt eller som ett protokoll; författaren har förvisso öga för *den upplysande detaljen*, som att Domitianus gillade att ta en promenad på någon avskild plats före sänggåendet, att Augustus hade fula tänder och att Caesar var tunnhårig, så pass att han lät kamma fram det glesa håret mot hjässan. I en kursbok jag en gång läste kallades detta drag hos Suetonius för irrelevant; jag kallar det tvärtom essentiellt, "bilden som säger mer än tusen ord".

Suetonius är lite rapportmässig och har föga av epiker över sig (vilket å andra sidan gör att han sällan tycks hitta på, vilket kanske glädjer den kritiskt lagde). Suetonius är hur som helst rik på fakta och upplysningar; näst efter Plutarkos är nog Suetonius den historiker jag refererar mest till denna bok, möjligen med konkurrens av Herodotos.

Ungefär samtida med Suetonius var greken *Arrianos* som skrev en biografi över Alexander den store. Detta är i huvudsak en krigshistoria, renons på den mytiska resning som präglar en Plutarkos' Alexanderporträtt, men ändå läsvärd och med en del annat att pigga upp narrativet, som vissa anekdoter som ej återfinns hos Plutarkos, kulturhistoriska notiser om Indien och så vidare. Minnesvärd är också skildringen av belägringen av en kuststad i Mindre Asien; försvararna flyr simmande, och soldater med en viss typ av stora sköldar sätter sig *i* dessa och paddlar iväg. Det tycker jag var en rolig bild.

3. Plutarkos

Hela tiden i denna min redogörelse har namnet "Plutarkos" dykt upp, och nu är det dags att övergå till honom.

Plutarkos levde cirka 46-120 e Kr, tämligen samtida med Tacitus och Suetonius, och skrev biografier över illustra greker och romare. De skrevs två och två för att visa för romarna, den tidens herrar, att grekerna minsann också haft stora män. Så kopplades till exempel Cicero ihop med Demosthenes, vilka ju var fullt jämförbara (intellektuella som var verksamma i "svärdstider"), men även mer svårjämförbara par uppstod som Crassus och Nikias som bara hade det gemensamt att de lyktade sina liv i samband med en förlorad drabbning. Så dagens engelska Penguin-förlag har gjort rätt i att frånga detta upplägg i sina Plutarkosutgåvor; där har man bara tagit biografier från en viss tid och plats, ordnat dem kronologiskt och därmed skapat mycket läsvärda böcker. Jag har till exempel läst "The Fall of the Roman Republic" med biografierna över Marius, Sulla, Crassus, Pompejus, Caesar och Cicero, vilket formar sig till en sammanhängande skildring över Rom från slutet av 100-talet f Kr till mordet på Cicero, då kejsardömet inrättats. Trots att texterna överlappar varandra tidsmässigt så upprepar sig inte Plutarkos, som påpekas i Rex Warners förord; detta måste vara en god berättares adelsmärke, att skriva texter avsedda för annat upplägg (parallella biografier enligt ovan), men som ändå låter sig sammanställas med andra till en större helhet, till en linjär story över en epok utan att det haltar.

Plutarkos är en gudabenådad berättare men inte nog med det, sammansmältningen forskare/epiker som var ett krav för antikens historiker är hos honom fulländad. Nog kommer han med pekpinnar, nog finns det yxiga slutsatser, nog filosoferar han i onödan men det stör inte, oftast förmår han låta stoffet i sig tala. Kanske är biografiskrivande när allt kommer omkring inte någon större konst. Kruket med denna syssla tycks vara att inte krångla till det så mycket; man forskar om den person man ska skriva om, bildar sig en uppfattning och skriver sedan biografien.

Man behöver inte vara ett geni för att skriva bra biografier. Ian Scott-Kilvert säger i förordet till "The Age of Alexander" att Plutarkos i sin "Moralia" med texter om etik, politik och annat endast tillämpar mallen påstående som följs av kommentar; han skriver inte så fritt, utvecklar inte sina teman organiskt. Detta kunde ge perspektiv på Plutarkos som tänkare, särskilt originell var han inte, men han var åtminstone en forskare med ordets gåva och inom biografins ram excellerade han. Som biograf rullade han upp liv efter liv, inte torrt och pliktskyldigt utan med liv och blod, med anekdoter, episoder, bevingande ord och kulturhistoriska upplysningar sammanvävda till en syntes. Han kunde avvika från berättelsen men var medveten om att dylika avvikelser inte fick vara för långa, något han säger på ett ställe i Alexanderbiografien vilket tycks mig vara en skrapa åt Herodotos.

Plutarkos var en berättartalang. Sällan låter han till exempel sina karaktärer *hålla tal* vilket man är tacksam för; några av de få tal jag funnit i de Plutarkosböcker jag läst (förutom den nämnda är det "The Rise and Fall of Athens" och "The Age of Alexander"), är ett, relativt kort som Crassus håller inför Carrhae, samt några i

Alexanderbiografen. Ska Plutarkos återge tal sker det mest i indirekt anföring, vilket ju kortar ner dem avsevärt.

Att läsa Plutarkos är som att läsa romaner. Jag kan inte förstå att denne historiker inte hyllats mer på våra breddgrader förut; jag tycker mig mest ha sett eulogier över Tacitus, Herodotos och Thukydid, men den störste av alla, den som skrivit om alltifrån Sparta och Athen över hellenismen med Alexander och epigoner, till Roms äldre tid likaväl som tiden för republikens undergång, allt i form av lödiga personporträtt, Plutarkos, han tycks föra en något undanskymd tillvaro i vårt antikhistoriska medvetande.

4. Mer Plutarkos

När det gäller Penguins Plutarkosutgåvor har jag redan behandlat "The Fall of the Roman Republic". Vad gäller "The Age of Alexander" så är den en nätt lunta på 443 sidor med liten text; här finner man framför allt Alexanderbiografen på cirka 100 sidor, en av Plutarkos bästa. Vidare innehåller denna volym porträttet över kung Agesilaos som styrde Sparta under dess höjdpunkt efter peloponnesiska kriget. Han krigade därefter en del i Mindre Asien vilket gav Sparta något av ett imperium, men så vände sig lyckan i och med Thebes uppstigande då Agesilaos måste försvara Sparta från tebansk invasion. Det var första gången Sparta invaderades; man var därtill försvagade efter förlusten mot Thebe i slaget vid Leuktra.

Agesilaos lyckades dock bevara Spartas suveränitet på något sätt, men staten var fattig och han måste ge sig av till Egypten som legoknektansförare för att bringa guld till statskassan. När han skulle segla hem dog han innan överfarten till Hellas och fick begravas i Nordafrika. Han blev 84 år. Kort sagt: ett fascinerande liv!

Så följer i boken Pelopidas' liv, thebanen som befriade Thebe från spartanskt välde med en kupp, berättat med sedvanlig plutarkisk inlevelse. Intressant är skildringen dagen efter det att det spartanska styret störtats; än finns spartanska trupper i närheten, läget är ovisst, folk springer runt på gatan och vet inte om de ska jubla eller stålsätta sig för fortsatt strid. Det fångar stämningen under pågående revolt eminent väl, tycks det mig; det är något av 14 juli 1789, Portugal 1975, Rumänien 1989; arketypiskt. - Pelopidas segrar sedan vid Leuktra och blir något av Greklands hegemon med parhästen Epaminondas vid sin sida; Plutarkos har tecknat även denne men denna biografi har gått förlorad. Pelopidas och Epaminondas hörde till Plutarkos största hjältar eftersom han ju var från det Beotien där Thebe var huvudstad; Chaeronea var staden där han föddes och sedan kom att leva och verka till största delen.

I "The Age of Alexander" som vi talar om följer sedan porträtten över de sicilianska tyrannerna Dion och Timoleon, en av de få källor vi har till den tidens Sicilien. Dion är känd som den härskare Platon trodde sig finna ett ideal i. Därefter ges porträtten över athenarna Demosthenes och Fokion, portalfigurer i denna Athens nedgångstid; för mer

om dessa se artikeln om bevingade ord. Det är hur som helst synnerligen läsvärda texter, berättaren i högform, texter rika på dramatik, kulturhistoria och levandegörande detaljer. Detsamma kan sägas om de två biografier som lyktar boken, Demetrius respektive Pyrrhus, den ene makedonsk krigarkung i kölvattnet efter Alexanders död, den andre krigarkung desslikes men framför allt den som försökte besegra det uppstigande Rom men misslyckades; han vann bara Pyrrussegrar.

Den återstående Plutarkosutgåva jag läst är Penguins "The Rise and Fall of Athens", med biografier över Theseus, Solon, Themistokles, Aristides, Kimon, Perikles, Nikias, Alkibiades och Lysander; den sistnämnde var den spartanske härförare som segrade vid Aegospotamoi vilket slöt peloponnesiska kriget, Solon åter var statsmannen som reformerade Athens lagar under senarkaisk tid och Theseus var Athens mytiske grundare. Resten var athenska statsmän under 400-talet, Athens storhetstid, samtliga fascinerande porträtt om än kanske inte lika fängslande som "The Fall of the Roman Republic":s porträttsamling.

Vad gäller Theseus så var ju denne enligt vårt sätt att se en sagofigur medan han för antikens människor var högst reell; Plutarkos åter ser honom som historisk vilket gör texten något snårig eftersom det fanns så många stridande versioner om vad han egentligen uträttade under sin bana. Theseusmyten som sådan är en av de bästa hjältesagorna (labyrinten, Ariadnetråden, Minotaurus och så vidare), men i Plutarkos' händer, med tillämpande av den kritiska metod han som historiker besatt, blir resultatet varken hackat eller malet.

Detta var de utgåvor av mannen jag läst. Men han skrev ju så många fler biografier, kanske lika många till utöver dessa som nämnts ovan. Ännu en Penguinutgåva finns, "Makers of Rome", som torde innehålla biografierna över Romulus (Roms mytiske grundare), Numa (en av de första romersk-etruskiska kungarna), Scipio Africanus (Hannibals besegrare vid Zama), Flaminius (segraren vid Kynoskefalai), Aemilius Paulus (dito vid Pydna), Cato den äldre (som för övrigt ansåg att Karthago borde förstöras) och bröderna Gracchus, som ville egalisera det romerska samhället men som misslyckades och mördades.

Men ytterligare mer finns. Som översättaren Rex Warner säger i förordet till "The Fall of the Roman Republic", boken om senrepubliken med Marius med flera, så finns ytterligare fem Plutarkosbiografier från tiden i fråga: Lucullus, Sertorius, Brutus, Cato den yngre och Markus Antonius. Man formligen baxnar inför all denna rikedom: *embarrasse de richesse* som fransmannen säger. Att en historiker kan skriva mycket är inget kvalitetskriterium i sig, vi har ju till exempel rätt mycket bevarat av Livius, men han är inte en berättare av samma dignitet som Plutarkos. Att det finns en hel del Plutarkosmaterial som väntar på att läsas kan alltså stämma en till eftertanke, med tanke på att det man redan läst gett en så fyllig bild av antiken och dess statsmän.

"Biografier är summan av all historia", sa Carlyle. Plutarkos' biografier tycks mig vara summan av antikens historia.

Plotinos

Platon tycks mena att verkligheten är komplett överklig, *idéerna* däremot verkliga. Detta slår mig nästan som en indisk syn à la Mayas slöja över tingen som bör vikas undan för att man ska se klart. Men att säga att timliga föremål inte är verkliga, att träd och blad och bilar och bussar bara är sken och villa blir för facilt i min bok; bättre då med Plotinos som hävdar att föremålen har såväl sin verkliga som överkliga karaktär. Det överkliga är i så fall det materiella som en gång vittrar bort, men kvar blir tingets "själ", dess idé, dess *eidos*, och det finns där även medan det materiella tinget existerar. På latin uttrycks detta *universalia in re*, "allmänbegreppen finns inuti tingen".

Mycket är inblandat här, själva tillvarons natur, så vi får väl gå varligt fram. Jag anser i vart fall att Plotinos säger mer om denna verklighetens natur än Platon, han säger det bättre. Plotinos var efterföljare till Platon men för den skull ingen epigon, nej, saken var ju den att Plotinos korrigerade Platon på några viktiga punkter.

Vi tar det från början.

För det första är hos Platon *det goda* en idé, men om detta Goda samtidigt är det högsta, alla formers ursprung (som Platon hävdade), då måste det ju vara mer än en idé. Plotinos har lösningen: det goda görs till en egen kategori, även kallat det Ena. Den högsta verkligheten är hos Plotinos detta Ena (*to Hên*), ej "det godas idé" som hos Platon. Wald har till exempel påpekat att om något nu är alla formers usprung så måste detta något vara formlöst, det kan inte vara en form eller idé bland andra. Och som varande formlöst är detta något ingenstans, men har makt över allt som är någonstans, vilket är en bra beskrivning på det plotinska Ena.

Vad gäller begreppen idé respektive form som används ovan så är dessa synonyma i min bok, men det förra begreppet härrör från Platon (*eidos*) och det senare från Aristoteles (*morfê*). Skälet torde vara att Aristoteles var kritisk till vissa delar av Platons idélära och därför ville skapa en egen terminologi. Aristoteles, denne Platonlärjunge lär också ha sagt att "Platon är mig kär, men sanningen är mig kärare", antydande att mästarens systembygge hade vissa fel. Men vad gäller metafysiken är det mer som förenar än som skiljer dem båda, och Plotinos har i mina ögon förenat deras

respektive system på ett elegant sätt. Han har inlemmat Aristoteles kritik av idéläran med platonismen, därigenom att hos Plotinos idéerna inte som hos Platon är *bortom* tingen utan *i* dem, det ovannämnda *universalia in re*. Därmed kommer man bort från *det förakt för den materiella världen* som finns hos Platon; hos denne tycks alltså den värld vi uppfattar med våra sinnen endast vara en illusion, medan den sanna verkligheten ska finnas *beyond the Beyond*. Här har vi också den uttjatade grottligheten där det vi tror är verkligt endast är skuggbilder på en grottvägg, åstadkomna genom statyer som bärs förbi grottans mynning och som projiceras till skuggor tack vare en eld som flammor i grottan, bakom betraktaren. Här är alltså den sanna verkligheten, idéerna representerade av statyerna, transcendent, medan hos Aristoteles och Plotinos denna högre verklighet blir *både transcendent och immanent*.

Vi kan exemplifiera denna *universalia in re* eller *enylê eide* ("idéerna finns i materien") med att betrakta en skål. "Skålens idé" eller dess eviga form finns då inuti den, den är immanent. Skålen är således ej bara ett skuggföremål, den har högre verklighet i sig, men denna högre verklighet/eviga form/idé står för den skull inte att finna om man slår sönder skålen, ty den är samtidigt transcendent. Det kan även uttryckas så att ett föremåls idé är immanent, men den förblir transcendent eftersom den inte kan uppfattas med sinnen. Detta syns mig vara en elegantare lösning på frågan om verklighetens natur, om relationen materiellt-andligt, än Platons. Det är inget *varken- eller* utan ett *både-och*, utan att förlora idén om det ideella som en högre verklighet ur sikte.

Vidare var det så att Platon föraktade *konst*. Skälet härför var det att om redan den materiella verkligheten var en skugga, så måste varje avbildning av den vara en skugga av en skugga. Nilsson (1964) hävdar att redan Aristoteles här korrigerat Platon, men att Plotinos gör det ännu verkningsfullare:

Enligt honom /Plotinos/ kan konstverket bättre än naturföremålet uttrycka idén och står därför i sanningsvärde högre. Lyckas det för konsten att skapa verk, säger Plotinos, som fullkomligt motsvara skönhetens idé och väsen, så har den en större och sannare skönhet än den som finnes i de yttre föremålen. "Föraktar någon konsten, därför att den i sina skapelser efterbildar naturen, så är härtill först att svara, att även naturens skapelser är efterbildningar, vidare att konsten icke nöjer sig med att avbilda föremålen sådana de äro, utan att den uppstiger till de idéer (*toùs lógous*), ur vilka naturen stammar och slutligen, att den även tillägger mycket av sitt eget; ty då den är i besittning av skönheten, fogar den något till det bristfälliga: även Fidias har icke bildat Zeus efter någon synlig gestalt, utan uppfattade honom så, som han skulle synas, om han en gång uppenbarade sig för våra ögon." (Enneaderna V, 8,1.) - Denna vederläggning av Platons mimesisteori lämnar knappast något övrigt att önska. Vi ha här också *in*

nuce den romantiska uppfattningen, att både konsten och naturen skapa med idéerna som mönster. Vad naturen ofta låter oss ana uttryck i en dunkel skrift, läsa vi klart i konsten.

Vad som menas är alltså att konstnären med sin själ svingar sig från lägre, betingade nivåer till högre, obetingade, vilket möjliggör seende av "det evigt objektiva i det timligt subjektiva" för att tala med Kandinsky. Ska man föra resonemanget utöver konsten kan sägas att hela detta Plotinos' skiktande av verkligheten i nivåer, *hypostaser* (ordagrant "underavdelningar") är synnerligen klagörande. Överst har vi det Ena, urkällan för all verklighet och allt liv, så följer förnuftets nivå (*noûs*) där de eviga idéerna finns, så kommer själens nivå (*psychê*) och sist materiens (*hylê*). Poängen i det hela är att man som människa dels kan vistas i materiens värld med liv och lust, men på ett ögonblick lämna den för mer upphöjda aktiviteter i abstraktionernas värld. Hurdå? Låt säga att man ena ögonblicket sitter och smörjer kråset med en hamburgare med pommes och bananmilkshake, för att så blicka ut genom fönstret, se stjärnorna och börja fundera över möjligheten av liv i universum...

Eller varför inte exemplifiera det hela med att man ser en affisch med en läcker fotomodell, tänker "aktare' vilken toppsnäcka!", för att ögonblicket efteråt säga sig själv "varför inte tvärtom" och tänka "syster"... Med de plotinska hypostatserna i bakhuvudet blir dylika ontologiska lappkast inget märkligt, utan bara exempel på hur själen än kan vistas i materiens mörker, än glida upp i högre sfärer för sublimes reflektioner. Det finns inga spärrar mellan nivåerna; som sagt var det Ena källan till allt liv och detta liv sipprar ner till andliga och själsliga nivåer, ja ända ner till materien, för annars skulle allting vara dött. Samtidigt kan det medvetna livet anträda färden uppåt, till andliga nivåer, stifta bekantskap med *idéerna* på vägen och slutligen nå det Ena. Tycker någon "det Ena" är en alltför vag abstraktion för den högsta verkligheten, kan nämnas att Plotinos stundom satte "Gud" som synonym till den.

Om Plotinos skulle man kunna säga mycket – *för* mycket. Risken med ett system som hans är nämligen att man blir helt uppslukad av det, finner svar på bokstavligen allt mellan himmel och jord: verklighetens natur, varför det sköna är skönt, varför det finns ondska, vart man tar vägen när man dör och så vidare. Plotinos har behandlat allt detta, har skapat en sammanhängande modell av verkligheten, men problemet är att den förblir en tankeprodukt för den som inte accepterar grundantagandet: att verklighetens sanna natur är andlig och inte materiell. Och materialism tycks, trots vissa tendenser i andlig riktning på senare tid, vara det förhärskande paradigmet i samtidens credo. Således är risken stor att man talar rakt ut i luften om man fördjupar sig i metafysik som den plotinska.

Själv anser jag Plotinos' filosofi är mycket klagörande, mer givande än Platons spekulationer som man matats med i olika sammanhang; Plotinos bygger förvisso det

mesta av sin filosofi på Platon, han kallas ju inte för inte nyplatoniker, men anmärkningarna ovan torde slå fast att han når längre och förklarar mer än vad Platon gör.

Plotinos sa att det Ena stiger upp över förnuftet och belyser detta, som solen stiger över horisonten. Men egentligen står det Ena stilla, ty det "kom ej, som man väntade, utan kom som något icke kommet. Ty det blev ej sett som något kommet, utan som något före allt annat närvarande, också innan förnuftet kom." (Enneaderna V, 5,8, citerat efter Rudberg)

Sådan är mystikens formuleringskonst: förförisk. Så man kanske bör varna läsaren för att närma sig denna metafysik, den är något av en avgrund, för "ju djupare du blickar ner i den, dess djupare blickar den ner i dig" som Nietzsche sa. Men för att komma ner på någorlundare fastare mark, komma ut i något mer välbekanta landskap kan följande sägas. Plotinos ansåg nämligen att det ursköna finns hos det Ena, vilket sedan sipprar ner till den materiella verkighetens ting och enskilda väsen, varför "man måste beundra deras skapare och tro, att de stamma från honom, och med en slutledning från tingen här förklara skönheten där uppe för oändlig; man skall ej hållas fast av tingen här, utan från dem gå till dem där uppe..." (Enneaderna II, 9,17, ibid)

Även:

Den som ser skönheten lysa i ett ansikte, känner sig dragen till den: men vid åsynen av det sköna i den sinnliga världen, av all denna symmetri och sublimes regelmässighet, av all den skönhet, som de strålande stjärnorna trots sitt avstånd erbjuda, skulle han vara så trög och otillgänglig att han icke gripes av vördnad för ursprunget till allt detta härliga?"

Detta är Plotinos efter Nilsson (ur Enneaderna II, 9,16), och Nilsson kommer här att tänka på en svensk psalm, det "mer välbekanta landskap" jag antydde ovan. Det är femte versen i J. O. Wallins "Var är den vän, som överallt jag söker?" (psalm 564):

Ack, när så mycket skönt i varje åder
av skapelsen och livet sig förråder,
hur skön då måste själva källan vara,
den evigt klara!

(Not: Plotinos levde 204-269 e Kr.)

Kungar och andra krönte huvuden

1. Alexander

En kung är en sådan som gör kungliga saker. En kung är en kung är en kung...

Att skildra antikens kungar, monarker och liknande är ett stort projekt, ett forskningsområde som är svårt att avgränsa; den akuta risken är att man ägnar sig åt cirkelresonemang som ovan. Så istället för att slå fast några teser som jag sedan försöker bevisa, tar jag och beskriver några typfall och gör reflektioner under resans gång, så får vi se var vi hamnar. Det första typfallet blir Alexander den store.

Mycket har skrivits om Alexander och redan under antiken fanns en viss debatt huruvida han var god eller ond. Visst övervägde eulogierna men det saknades för den skull inte låga handlingar på hans konto. Till exempel var det ju när hans vän Hefaistion var febersjuk; läkaren ordinerade denne sträng diet, men som den tuffe makedonier Hefaistion var kunde han inte avhålla sig från frukost på fågel och en kanna vin en dag. Hans feber steg snabbt och snart var han död.

Alexander blev utom sig och lät döda den helt oskyldige läkaren. Sanninghalten i detta kan ju ifrågasättas, men den styrks i mina ögon av att den berättas av Plutarkos, som ju enligt uppgift ville måla ett idealiserat porträtt av Alexander; om den vore osann, varför då ta med den? - Ja, detta är en fläck på det alexandriska banéret, tecken på barbariskt handlande, hämndbegär på en oskyldig. Och därmed kan han ju inte bli idealkung, kan inte träda ut på de elyseiska fälten med andra legendarer ur sagans värld; *ett* uselt dåd räcker för att mytkraften i ett namn ska falna.

Vi går vidare. En gång under en våt fest grälade Alexander med generalen Kleitos som bland annat kritiserade honom för högdragenhet. Det var nära till blodvite men man lyckades skilja de båda, och Kleitos övertalades av sina vänner att gå och lägga sig. Men snart kom Kleitos tillbaka genom en sidodörr och sa något dräpande; Alexander tog då ett spjut från en av sina livvakter och genomborrade Kleitos med detta. Att dräpa en huskarl när man är berusad är knappast lovvärt, men till Alexanders heder ska sägas att han ångrade sig efteråt, höll sig gråtande i sina kvarter hela natten och den följande dagen. Men att Alexander kunde föröva dådet mot Kleitos på det sätt som skedde är inte förvånande, för han var ganska glad i ädla drycker; Plutarkos försöker hävda motsatsen men tecknar samtidigt bilden av en som när det gällde kunde dricka i timmar, och sedan ligga och sova hela nästa dag...

Ytterligare annat på Alexanders minuskonto är en episod under det indiska fälttåget; några tillfångatagna legosoldater hade lovats fri lejd men överfölls senare och dödades. Så var det Thebes uppror innan det persiska fälttåget; det slogs ner, befolkningen såldes som slavar och staden jämnades med marken. I och för sig var förslavning av besegrade upprorsmän kutym i antik tid, men att helt radera en stad ansågs vara en

överloppsgärning, och Alexander själv ska ha ångrat sig efteråt och sett till att behandla thebaner mildt när än han träffade på någon.

Men pluskontot då? Vad är det i Alexanders levnad som ändå ger namnet sådan lyskraft? I det följande kan sanningshalten som alltid ifrågasättas, antika historiker hittade ogenerat på när de kände för det, men här får läsaren själv döma vad hon vill tro.

Vad gäller de militära dåden kan sägas att Alexander utkämpade en oherrans massa slag, vann alla och åsamkade sig skador i handgemäng i vissa av dem; enligt någon bedömare var Alexander lite väl ivrig, lite väl sugen på att rida med i kavalleriets anfall vilket inverkade menligt på stridsledningen, men det bekymrar oss inte här. Minnesvärt ur hans militära bana är annars när han inför Gaugamela vägrade anfalla persernas läger i nattens mörker, han ville inte stjäla sin seger som rereferats ovan, och detta kan ju ses som något kungligt i bemärkelsen att strida med öppna vapen och vara ädel.

Alexanders far Filip bröstade sig bland annat över de segrar hans hästekipage vunnit i de olympiska spelen. När Alexanders vänner frågade om inte *han* skulle tävla där, sa han bara:

- Jodå, om jag får tävla mot kungar...

Alexander var för den skull ingen sporthatare, han höll spel så ofta han kunde, men att själv tävla i dem var under hans värdighet. Vi är här långt från de vissa romerska kejsares åbakanden, Neros uppträdande som tävlingskusk, Commodus muskelspelande inför massans jubel och annat.

När Alexander i Korint träffade på Diogenes som låg och latade sig i solen frågade han troskyldigt om han kunde göra något för denne, och fick den magsura kommentaren att flytta sig för att inte skymma solen. Men Alexander imponerades av denna fria själ och sa på vägen bort till sina följeslagare:

- Ni får säga vad ni vill, men om jag inte vore Alexander skulle jag ha velat vara Diogenes...

Han hade perspektiv på detta att vara en av världens mäktige, Alexander. En annan som Alexander imponerades av var Perserrikets grundare Cyrus, vars grav han stötte på i Pasargade på vägen tillbaka från Indien. På dennes mausoleum stod inristat:

O ánthrope, egô Kyros eimi; tèn archên tois pérsais kéktemai, tês dè Asías bebasílevka. Mê oun fthonêsês moi tou mnêmatos.

- - -

O människa, jag är Cyrus som grundade Perserriket och härskade över Asien. Missunna mig inte mitt gravmonument.

Mausoleet i sig var annars en liten, rätt hög stenbyggnad med sadeltak och trång ingång. Där inne fann Alexander endast en guldkista och en divan med guldfötter, men därutöver ska det ursprungligen ha funnits ett präktigt överkast till divanen på vilken ska ha legat tunikor, mediska jackor och byxor, kjortlar färgade i ametist och purpur,

halsband, sablar, smycken och annat småkraf. När Alexander kom dit var detta utplundrat, men han lät återställa kammaren till sin forna prakt. Mausoleet i sig finns ännu kvar men allt innehåll är nu borta sedan länge.

2. Ung gud

Alexander var ung, bara 23 när han drog i fält mot Perserriket. Han vann seger på seger och besökte i Egypten ett orakel tillhörigt en viss Zeus-Ammon, som hälsade honom som sin son. Exakt vad detta innebar har man tvistat om, kanske sa oraklet "min son" till alla som kom dit, men Alexander tolkade det hela bokstavligt. När så perserna definitivt besegrats vid Gaugamela tillföll honom hela storriket med alla sina rikedomar, och därtill hälsades han av sina asiatiska undersåtar med traditionellt knäfall, ansiktet mot jorden och allt det där. Perserna betraktade *inte* sina kungar som gudar sägs det i en not i min Plutarkosutgåva, men Alexander måste i vart fall acceptera dylik hälsning, det måste han som storkonung göra; att det retade makedonerna är en annan sak.

Han var världens herre eller trodde sig vara det, styrandes över hela Mellanöstern plus Grekland, därtill mottagandes sändebud från diverse småfolk som romare, skyter och kartager. Detta var hans välde, och vad gäller övriga länder så trodde man inte då att Indien var så stort som det verkligen är, och Kina visste man inte ens att det fanns. Världens kung vid trettio år, utnämnd till gud av ett orakel, och därtill hade en filosof vid namn Anaxarkos sagt honom att allt en kung gör är rätt; inte undra på om han började lämna från jorden. Det kunde börja komma drag av arrogans över honom, av måttlöshet, men när Indien skulle erövrats vägrade så hans män att följa honom och han återvände lätt modstulen till Mesopotamien, rikets kärnland. Väl där planerade han nya fälttåg, bland annat att segla runt Afrika, men döden hann ikapp honom.

Alexanders mål var att kriga och var ett fälttåg avslutat så skulle det följas av ännu ett; att formulera en politisk grundval för sina företag låg däremot inte för honom. Målet för fälttåget mot perserna var ju också lätt primitivt, hämnd för Perserkrigen halvtannat århundrade innan; saken må ha legat i tiden men en stor härskare måste vara lite mer än bara krigare, vilket Alexander stundom tycks reduceras till. Han anfaller Perserriket och besegrar det, och vad ska han göra då? Jo, nu gäller det att bringa den perser till rättvisa som dödat Darius under dennes flykt; vips har Alexander förvandlats till Perserrikets beskyddare från att ha varit dess värste fiende. Så fångar man denne Bessos men fälttåget går vidare; satrap efter satrap träffas på vilka får standarddirektivet "fortsätt som ståthållare" såvida denne inte misskött sig, då byts han ut.

Vad jag vill ha sagt är: Alexander skapar inget nytt, han bara kör i uppgjorda banor, far Perserriket runt och konsoliderar vad som en gång Kyros och hans efterträdare skapade. Inte ens Indusdalen hade lämnats fritt från dessa persiska imperiebyggare; Punjab erövrades till exempel av Darius någon gång före 500 f Kr vet jag berätta. Nog

är Alexanders bana imponerande, nog är hans ridande genom Khyberpasset i spetsen för en grekisk-persisk armé på över 30 000 man en odödlig syn, en position som ingen annan västerlänning uppnådde under antiken, men i sak tenderar Alexander inte att bli något annat än en i raden av perserkungar, låt vara en legendarisk sådan.

3. Kapitulerande kungar

Alexander utkämpade sin sista större strid mot kung Poros i Indien. Denne besegrades men Arrianos har bara beröm att ge honom; trots att striden gick honom emot flydde han inte som Darius vid Gaugamela, han kämpade på så länge någon av hans enheter gjorde motstånd. Det var först när han sårades som han vände elefanten på vilken han satt och retirerade. Efter ett tag möttes han och Alexander; den senare höll in sin häst och såg beundrande på sin vedersakare, som var lång och såg bra ut och ännu hade stoltheten skriven i sina anletsdrag. "Hans uttryck", skriver Arrianos, "var det hos en modig man som möter en annan, det hos en kung i närvaro av en kung, med vilken han kämpat hedersamt för sitt rike."

Alexander frågade Poros vad han kunde göra för honom.

- Behandla mig som en kung, sa Poros.

Alexander gick med på detta men frågade om det inte var något särskilt han önskade. "Allting finns inbegripet i det svar jag gav", sa Poros.

Man kommer osökt att tänka på Kipling här:

East is east, and west is west,
and never the twain shall meet,
until earth and sky stand presently at
God's great judgement seat.
But there is nor east nor west,
nor blood, nor breed, nor birth,
when two brave men stand face to face,
'though they come from the ends of the earth.

Man kommer också att tänka på talesättet att vem som helst kan vinna, men det krävs en gentleman för att förlora; kanske är detta den absoluta proberstenen för en kungs agerande, för en kung att visa att han är kung. Poros' uppträde är nog svårslaget i sin art, men visst finns det fler minnesvärda kungliga kapitulationer under antiken. Mest känd är kanske när Lydiens kung Krösus kapitulerat för Kyros; den förre hade, enligt Herodotos' första bok, just tagit plats på ett bål där han skulle brännas då han ropade namnet "Solon" två gånger. Kyros lät hejda antändandet och frågade vem denne Solon var, och Krösus svarade att denne var en vis man som sagt honom att man kan inte kalla sig lycklig förrän man dör. Krösus hade inte förstått vad Solon menade, eftersom Krösus vid tiden var rik och mäktig, men nu förstod han fulla inbörderna av det hela.

Krösus benådades och blev sedan en god rådgivare åt Kyros i hans fortsatta erövringar i Mellanöstern. Redan vid kapitulationen, i Lydiens huvudstad Sardes, kom Krösus med ett bra råd; de persiska soldaterna höll nämligen på att bränna ner staden, men Krösus sa åt Kyros att detta var dumt eftersom de ödelade sin egen egendom, landet var ju deras efter segern. Kyros tog rådet ad notam och stoppade nerbränningen. Detta kan erinra om brännandet av det persiska kungapalatset i Persepolis som Alexander råddes till under en våt fest i denna stad; man skred till verket, men enligt Plutarkos är de flesta historiker ense om att han snabbt ångrade sig och lät släcka elden, om av samma skäl som Kyros vid Sardes eller inte ska jag låta vara osagt. Man tänker här också på rödgardisterna som stormade Vinterpalatset, började plundra men sedan fick tillsägelse av någon i styrkan att sluta för allt detta var ju folkets egendom nu. Detta enligt John Reed.

Det gällde frågan om kapitulerande kungar, och ännu en sådan episod hos Herodotos finner vi när Kambyses, Kyros efterträdare, intagit Egypten (tredje boken). Kambyses ville då förödmjuka dess kung Psammenitus vilket gjordes genom att dennes dotter kläddes som slav och fördes i procession framför honom med andra adelsflickor, bärandes vatten. De övriga egyptiska dignitärer som såg på grät vid åsynen men Psammenitus sa inget, bara böjde sig mot marken i tystnad. Så kom ett följe med kungens son och två tusen andra, med betsel runt munnarna och bundna med rep, men återigen var Psammenitus orörlig.

Därefter råkade en gammal bekant till Psammenitus strosa förbi, en som brukat äta vid hans bord men som senare ruinerats och nu var tiggare. Vid åsynen av denne brast Psammenitus i tårar. Hur kom det sig? frågade man kungen, och han svarade att hans sorg vid åsynen av dotter och son var för stor för tårar, men att han inte kunde annat än gråta vid åsynen av en gammal vän som förlorat sin rikedom och blivit tiggare. Detta rapporterades till Kambyses som rördes av det hela och sedan började behandla Psammenitus väl. (Emellertid gjorde denne uppror senare, det hela upptäcktes och han tvingades att dricka en bägare oxblod. Han avled på stället.)

Så kan man ju nämna Perseus' kapitulation efter tredje Makedonienkriget, som jag varit inne på tidigare. Romarna hade segrat vid Pydna, invaderat Makedonien och till slut fångat dess kung. Iklädd mörka kläder och endast i sällskap av sin son fördes han inför romarna; man förundrades av synen, bröstade sig med vilket byte detta var, det största någonsin, en härskare på vilken glansen från Filip och Alexander den store föll.

När Perseus ställdes inför konsuln frågade denne varför han startat kriget, vi romare ville dig ju bara väl? Men Perseus bara stirrade ner i marken en lång stund och grät. Så frågade konsuln igen varför han valt ovänskap med romarna, så starka i krig och godhjärtade i fred, men åter blev svaret tystnad - med rätta, får man säga, för det är omdiskuterat på vilka grunder romarna egentligen gick i krig med Makedonien denna

gång, om det verkligen var det *bellum justum* som man alltid vårdade sig om att föra. Den tiggande Perseus är ett utmärkt prov på kunglig storhet i nederlaget.

4. Romarna och deras kungar

Perseus besegrades alltså av romarna, och därmed kan vi hastigt och lustigt övergå till detta folk och hur de såg på det kungliga. Känt är att stadsstaten Rom styrdes av kungar i början varefter kungen störtades och republik infördes. Den romerska självbilden, den romerska *stilen* blev därefter att republik stod för allt som var gott, monarki för allt som var dåligt. Nog är den romerska republiken värd att hedra för mycket men den hade ju samtidigt kvar kungliga relikter, som den elfenbensinlagda ämbesstolen *sella curulis*, använd av konsuler och andra högre ämbetsmän, titeln *interrex* för interimshärskare och *rex sacrocorum* för en viss offertjänsteman; begreppet betyder "offerkung".

Republik var bra och monarki dåligt, men hur kunde då romarna etablera kejsardömet som ju är monarki i sin högsta potens? Nog gick det men det satt långt inne; oändliga konceptuella vändor beledsagade det hela. Detta ska inte skymma det faktum att enväldet var på väg långt innan det etablerades kring år 0. Vi hade ju till exempel Sulla som var diktator i tio år på 80-talet f Kr; mot gällande sed gjorde han detta militärbefäl för nödlägen till ett permanent ämbete. Med sin våldsregim kan han ha varit den förste att ge titeln dålig klang.

Detta avskräckte inte Caesar att utnämna sig till diktator på livstid en generation senare. Rom hade ännu republik men den var på fallrepet, eftersom till exempel alla omröstningar för ämbeten var riggade; folk med pengar kunde uppnå precis vad de ville, mutor och slagsmål beledsagade omröstningarna. Till och med senatsadeln hade börjat fattat vartåt det barkade, eftersom den dittills stött en viss Pompejus som gjorts till en slags ensamhärskare; man utsåg honom nu till ensam konsul på tvärs mot seden att ha två i ämbetet, och gav honom som konsul så vidsträckta befogenheter (order att bekämpa sjöröveriet i hela Medelhavet, senare "ansvar för spannmålsförsörjningen" med makt över all sjötrafik och kustprovinser i riket) att han praktiskt taget var monark. Men han förlorade i inbördeskriget mot Caesar som alltså lät utropa sig till diktator.

Läget var känsligt. Caesar lyckades vinna över många forna fiender till sin sida, men det tisslades att Caesar skulle utnämna sig till kung och något värre kunde inte tänkas i den tidens Rom, det var ett tabu; sedan den siste etruskiske kungen störtats hade man ju haft republik som var roten var roten till allt gott, kungadöme roten till allt ont. Symbolen för kungadöme var *diademet*, ett slags pannband, och ett dylikt presenterades Caesar av Markus Antonius under en högtid. Det hördes applåder berättar Plutarkos, men inte så många och inte spontana; när Caesar så avvisade diademet kom stormande applåder. Det hela upprepades, diademet räcktes fram och få applåderade, och när Caesar åter vägrade applåderade alla. Men Caesar var ändå missnöjd med uppträdet och

bäst hade väl varit att aldrig låta det gå av stapeln; huruvida det var Markus Antonius' påhitt eller om Caesar var med på noterna från början är oklart. Men något måste tydligen göras för att lugna massorna, det räckte inte med att Caesar sa "jag är inte kung, jag är Caesar"...

Romarna ogillade kungadöme och monarki rent principiellt, det var som sagt något tabubelagt. Det skulle ta lång tid innan det ändrades; det krävdes skickligheten hos en Augustus och Tiberius innan kejsardömet accepterades hos gemene man, skicklighet att dölja att vad man höll på att upprätta var monarki och inget annat. Kanske tog det ännu längre tid för folk att vänja sig vid tanken, men vid tiden för antoninerna ansågs kejsardöme allmänt som den bästa styresformen någonsin.

5. "Kungadöme utan kungliga insignier"

Man misstänkte Caesar för tyranniska ambitioner, vilket ledde till sammansvärjningen som lyktade i mordet på honom år 44. Men Caesars sak hämnades av adoptivsonen Octavianus (den blivande Augustus), som bättre förstod vad som lämpade sig i Roms politiska kultur. Sedan han vunnit inbördesstriden mot Caesars mördare samt senare Antonius, gjorde han allt för att förminska sin roll; han gjorde sig inte till diktator, viskade så klart aldrig ordet "kung" (*rex*), kallade sig endast "den förste i senaten" (*princeps senatus*) och iklädde ämbetet som folktribun. Senatsadeln jublade, nu hade republiken återställts! Men skarpsynta iakttagare torde ha anat att man nu fått en ny slags monarki, ett "kungadöme utan kungliga insignier" för att tala med Suetonius, varmed torde menas kung utan diadem som Roms gamla kungar bar. Enligt samme Suetonius ska Augustus själv funderat över om han inte borde återinföra republiken, själv helt träda tillbaka från sin maktposition, men resultatet blev att han inte kunde göra det med mindre än att hela riket skulle kastas i kaos.

Man hade fått envælde, monarki, kejsardöme som vi kallar det. Men än var det inte riktigt etablerat. Minnesvärt är här Augustus' efterädare Tiberius' trontillträde; Tacitus skildrar hur denne sitter i senaten och har senatorerna svassande för sig, de ber honom att ta upp Augustus' fallna mantel och styra som han, men Tiberius värjer sig. Till slut säger han de minnesvärda orden "jag ska inte tacka ja, men jag avstår från att säga nej"... Något liknande spektakel förekom garanterat aldrig i något annat storrike på den tiden (Kina, Indien, Persien), en utsedd härskare som måste spela motvillig att bli monark, låtsas som att själva monarkin är något föraktligt och som egentligen borde avskaffas, men som av rent nödtvång får finnas. Samtidigt visar episoden på något värdefullt i Roms politiska tradition: det är draget att definiera vad en viss maktposition innebär, det är sysslandet med *statsrätt* helt enkelt, en disciplin som förmodligen är något typiskt västerländskt. I andra storriken var kungen helt enkelt kung, något förhållandevis oproblematiskt, möjligen frånräknat Kina där tänkare sysslade med frågan hur härskaren ska vara, bland annat resulterande i principen att uppror mot en

dålig kejsare vore tillåtet. Men jag tvivlar på att man hittar någon like annorstädes till en sådan idé som Ciceros, den som sa att Romarriket är en *monarchia mixta*, en styrelseform som blandar drag från demokrati, aristokrati och monarki, vilket ju är statsrättslig advokatur i den högre skolan.

6. Kring caesarerna

Vad ska man säga om de romerska kejsarna? Hur var de som monarker? Jag håller mig till Suetonius så länge.

När jag fick denna hans "Kejsarbiografier" i min hand var jag först nyfiken på hur han tecknat Claudius, denne Claudius som Robert Graves skrivit romaner om och som blev en minnesvärd TV-serie. Graves' huvudkälla är Suetonius står det i förordet, men man får väl säga att engelsmannen tagit sig vissa friheter; i TV-serien såg man en Claudius som visserligen var spastisk, halt och stammande som förebilden, men som i övrigt skönmålats en hel del. Inget fel i det, fiction måste få vara fiction, men ser vi till den historiske Claudius så möter vi en småtokig kejsare som njöt av tortyr och som stod under starkt inflytande av sin fru och sina rådgivare.

Tokig: kejsarna agerade domare i sin egenskap av konsul, och för övrigt är rättskipning en huvuduppgift för varje monark, "sittande på sin tron, skipande lag för sitt folk" som Bengtsson skriver om Mahmud av Ghazni. Claudius var domare, men enligt Suetonius borde han kanske ha låtit bli helt att döma eftersom han dömde lite hipp som happ, ibland strängare än lagen, ibland mildare, så pass att rena godtycket tycks ha rått. Vad gäller hans grymhet så gillade han att åse tortyr och avrättningar, och vid gladiatorspel beordrades avlivning av gladiatorer, i synnerhet så kallade nätkämpare (*retiarius*), även om de bara råkat snava och falla, "så att han fick se deras ansikten i dödsögonblicket". Och när ett visst gladiatorpar "en gång stupat efter de skador de tillfogat varandra, gav han order om att man genast skulle ta bådassvärd och av dem tillverka små knivar åt honom." Detta är långt från den snälle och hyggelige Claudius vi såg i Derek Jacobis gestaltning, han som det var så synd om, han stammade ju och haltade...

På det utrikespolitiska området brukar Claudius få beröm för att ha fullföljt den erövring av England som Caesar påbörjat, men om ni frågar mig var detta ett felsteg; Germanien kunde man inte erövra, det hade man insett vid denna tid, alltså måste man söka sig enklare erövringar för att kunna ställa till med triumftåg och fest. Claudius valde Britannien och fick vad han ville ha: ära som triumfator och folkets jubel. Men erövringen kan inte ha gett mycket, ty för förvaltningen måste man ju hålla trupper där och de hade behövts bättre längs Rhengränsen. Britannien var en strategisk återvändsgränd, man hotades inte av denna önation och borde därför ha lämnat den åt sitt öde innan man fått ordning på germanerhotet, vilket senare man ju aldrig fick, så

tagandet av Britannien var ett formligt *wild goose-chase*, ett futilt självändamål, ett fåfängt suktande efter *gloria militaris*.

Nog hade Claudius sina goda sidor också; han var en hyfsad kejsare jämfört med Caligula som kom före och Nero och trekejsarårets kejsare som kom efter. Det var inte så mycket excesser under Claudius, inga sexorgier och inga rena idiotföretag. I sina bästa stunder var han något av en *bonus pater familias*, inte den sämsta egenskapen hos en kejsare. Jag tänker här på Suetoniusanekdoten när Claudius på Circus hade befriat en gladiator från vidare tjänstgöring, eftersom dennes fyra söner bett för honom; då "lät han /Claudius/ genast skicka omkring en skrivtavla med ett meddlande i vilket han erinrade folket om hur viktigt det var att skaffa sig barn, ty dessa kunde som synes vara till skydd och hjälp till och med för en gladiator".

Claudius' regim ramas alltså in av Caligula och Nero; om den förre kan sägas att han var galen redan av födseln och att han bara fällde en minnesvärd replik: "Jag önskar mänskligheten hade blott *en* nacke!" Som ville han säga: jag är galen och vet om det. Hans år vid makten är en enda räcka av hor och mord. Detsamma blev fallet med Nero, men i början av sin regering tycks denne ha varit vid relativt sunda vätskor. Om hans musiska sida talar jag på annat håll i denna bok och försöker där så gott det går återupprätta hans rykte, och vad gäller annat möjligen lovvärt hos Nero så kan man ju se på byggnadsverksamheten. Här ansåg han att Rom med sin gatubild, sin *layout* (man kan inte säga "stadsplan" för någon sådan fanns inte, staden hade vuxit fram organiskt) lämnade mycket övrigt att önska; gatorna var smala och bebyggelsen gyttrig. Detta stämmer fullkomligt väl; i Hollywoodfilmer om det gamla Rom, nu senast "Gladiator", förekommer alltid scenerier med breda paradgator och öppna gaturum, men så såg det aldrig ut i det historiska Rom; allt var ett enda gytter och den gata längs vilken triumftåg gick kan inte ha tagit mer än två vagnar i bredd.

Nero ville ändra på det där men han gick till verket med sedvanligt godtycke, ja brottslighet; byggnader tändes på med resultat i "allmänfarlig ödeläggelse", och hans byggverksamhet fick så dåligt rykte att det palats han senare byggde revs av någon efterträdare. Men att Nero under brännandet av husen skulle stått och spelat harpa och sjungit om Trojas förstörelse är enligt Tacitus bara en myt.

Viss klarsyn visade Nero när det lekte honom i hågen att prisge Britannien; skälen torde ha varit de ovan antydda, att spara pengar eftersom ön ju bara var ett meningslöst bihang till imperiet. Men, säger Suetonius, "han avstod från att göra så av rädsla för att man skulle kunna säga att han vanärade sin fars namn", alltså adoptivfadern Claudius som gjort erövringen. Det var politiskt omöjligt att retirera härifrån, vilket kan ses som åter ett skäl att erövringen aldrig skulle ha gjorts.

Nero fick ett uppror på halsen år 68 och flydde från Rom. Han befann sig i en villa då förföljarna hann upp honom, vilket fick honom att recitera: "Hovslag ljuda i örat av raskt framsprängande hästar...", en rad ur Iliaden. Så stack han en kniv i strupen med

hjälp av en tjänare och dog när en centurion kom inrusande. Lagerström säger kongenialt i sin kommentar att "(i) sina sista stunder av skräck och förnedring visar Nero prov på mod och beslutsamhet. Så lämnar han scenen för sista gången, men utan applåder."

Om de tre kejsarna som satt år 69 hittar jag bara något värt att nämna om Galba, den förste av de tre. Om dennes död finns olika versioner nämnda hos Suetonius, men den bästa är den där han jagas längs Roms gator men slutligen ger sig, uppmanande angrifarna att "göra sin plikt och hugga till, eftersom det var deras vilja". En kejsarlig död, om nu episoden är sann.

Vespasianus kom till makten i samband med en kupp, men han hade inte startat kuppen själv utan skjutits fram till högsta makten av olika garnisoner som ville ha honom som kejsare. Om hans regering är inte mycket annat att säga än att han var en *bonus pater familias*, på gott och ont: gott för riket men ont för skandalkrönikörer... Han efterträddes av sonen Titus som, har det sagts, inte satt länge nog för att ge historikerna möjlighet att säga något ont om honom. Brodern Domitianus som efterträdde honom har fått sämre eftermäle. Kanske är hans minuskonto mycket talande, men när jag läste om Domitianus hade jag fått mitt lystmäte av kejsarliga laster så vi förbigår det här. Jag fängslades mer av Suetonius påpekande att Domitianus innan han gick till sängs, brukade "ta en promenad för sig själv på någon avskild plats". En gripande bild av makthavaren som privatman, som vilken människa som helst, gåendes för sig själv i en trädgård och spanandes upp mot månen innan det är dags att törna in.

7. Att se ut som en kung

Ska man bli monark är det ju bra om man ser ut som en sådan också, har majestätisk framtoning, men här får man väl säga att en Caesar inte hade så bra förutsättningar. Inte så att han var direkt ful men enligt Plutarkos var han spenslig, hade blek hud och led av huvudvärk och epilepsi. Detta var främst honom till nackdel som fältherre, men han såg till att träna upp sin fysik så att han snart stod pall för fältlivets krav.

Jag måste uppehålla mig vid Caesars utseende eftersom hans huvudmotståndare i inbördeskriget, Pompejus, hade mycket bättre företräden härvid. Man kan säga att om fysionomisk framtoning fått avgöra saken borde Pompejus ha fått bli kejsare, fått etablera den nya romerska monarki som det här gällde, och inte Caesar. Plutarkos säger nämligen om Pompejus att denne hade ett vinnande sätt, besatt "en sorts värdighet och ett behagligt sinnelag", och vidare att "i blomman av sin ungdomliga skönhet fanns där samtidigt något kungligt. Hans hår flög bakåt i en våg från pannan, och ansiktets konfiguration runt ögonen gav honom en smältande blick"... Vissa ansåg honom till och med likna Alexander den store vilket var att ta i, eftersom denne var en mer leptosom, avlång typ, medan Pompejus var klar pykniker, en rundare sort. Men att Pompejus hade

kunglig framtoning får här anses etablerat; dessutom hade han sedan unga år tillnamnet *Magnus*, "den store", vilket allt annat lika passade honom.

Bjöl&Hjortsö frågar sig varför Caesar och inte Pompejus vann maktkampen:

Det är frestande att läsa ett svar i de porträttbyster som finns bevarade.

Pompejus, en erfaren, illusionslös, men också blaserad och trött man, vars liv hade varit en kedja av segrar från hans tidigaste ungdom, men som kanske förlorat den egenskap som lyser ur Caesars hökansikte, en förtätad vilja till makt.

Pompejus hade utseendet för sig, men ser man mer ingående på hans bana kan man fråga sig hur lämplig kejsare han blivit. Han hade ju till exempel förmågan att uttrycka sig klumpigt, som när han och Crassus kom överens om att bli konsul för år 70 och de tillfrågades om detta i senaten; Pompejus sa att svaret kanske var ja och kanske nej, och när han pressades på ett bättre svar sa han att vad han ville var att få röster från republikens goda element, inte dess dåliga. Därmed, säger Plutarkos i Crassusbiografin, gav Pompejus intryck av arrogans, medan Crassus med sitt svar på frågan, nämligen att han skulle ställa upp i konsulsvalet om det var i Roms intresse, annars inte, kände av stämningarna bättre. - Ännu ett exempel var det tidigare anförda när Caesar frågade om Pompejus skulle försvara en viss lag och denne sa: "Givetvis, och om någon börjar tala om svärd, så kan jag tillhandahålla både svärd och sköldar." Alla medgav att detta var dumt sagt av Pompejus, överilat, onödigt. Några liknande yttranden tycker jag mig inte finna hos Caesar, vilket kunde förklaras med att denne gått i retoriskola som ung medan Pompejus levte i fält sedan unga år och inte hade mycket till boklig bildning i sig.

En uppgift hos Suetonius tycks avgöra vem av Caesar och Pompejus som var mest storsint, nämligen den förre: "Medan Pompejus förklarade att han skulle betrakta dem som inte kämpat för republiken som fiender, kungjorde Caesar att de som varit neutrala och inte stött någon av parterna skulle räknas bland hans vänner." Detta citat ur Caesarbiografin visar ju tydligt på den diplomatiska begåvningen hos Caesar, nödvändig för att lappa ihop såren efter inbördeskriget.

Caesar visade mycken mildhet (*clementia*) i och efter inbördeskriget; han benådade till exempel Brutus vilken senare tackade med att mörda honom. Caesar försökte alltså lappa ihop såren i staten, ena den efter all splittring. Detta tycks Suetonius vara på det klara med men sedan kritiserar han honom skoningslöst, som att han tog emot för många hedersbetygelser, styrde med diktat och kunde vara bitsk. Det sista kan vara värt att ta upp eftersom jag nyss hävdade att man inte finner några plumpa ord yttrade av Caesar. Men enligt Suetonius så firade Caesar triumftåg efter sin återkomst till Rom när inbördeskriget var över; när han for förbi folktribunernas platser vägrade en av tribunerna, en Pontius Aquila, att resa sig, varför han utropade: "Försök att ta republiken ifrån mig då, Aquila!"

Denna episod tycks mig inte drabbande, den tjänar bara att göra porträttet av Caesar mer levande. Något direkt grundskott mot honom som statsman lyckas Suteonius inte

komma med tycker jag; ser man tills hans biografi som helhet är den ett under av storhet och ädelhet jämfört med de följande figurerna i "Kejsarbiografier". Visst har Suetonius en och annan syrlig kommentar att ge, han är vanvördigare än vad Plutarkos är i sitt Caesarporträtt, men själv kan jag inte ställa mig på Caesarbelackarnas sida efter att ha läst dessa två texter.

Men samtidigt ska det sägas att Caesars liv inte har det skimmer som vi exempelvis finner i Alexanders bana; denne var ju något tryggare i sin kungaroll än Caesar i sin. Och alldeles bortsett från att Alexander föddes till monark och Caesar måste skapa sin monarki, får man säga att den senare hade något streberaktigt över sig. När han var på väg till ståthållarskapet i Spanien och man passerade en smärre ort, sa ju någon i sällskapet vilken beklämmande håla detta var, men Caesar sa då: "Hellre den förste här än den andre i Rom"... Yttringar av en liknande natur hittar man inte hos ständiga jämförelseobjektet Pompejus; denne var kanske inte så slug politiker som Caesar, men betecknande är ju att Pompejus som antytts nådde en enväldesliknande position i staten genom att spela *med* systemet, låta senaten utnämna honom till piratbekämpare och spannmålsansvarig, mer imponerande titlar än vad det kan verka. Om han vunnit över Caesar hade säkert senaten utnämnt honom till något slags *princeps senatus* med tiden, gett honom den titel som Augustus kom att göra till sin, och som var en viktig del av det monarkiska statskicket denne smög på republiken.

Caesar var en streber, ville *bli något*, kunde inte spela *a waiting game*, hyllade inte principen "allt kommer till den som väntar". Nej, han korsade Rubicon och bemäktigade sig staten; han måste gripa till våld (eller rättare hot om våld) för att få statskassan öppnad åt sig, vilket är ett fläck på hans banér hur nödvändigt det än var. Det var ju så att en folktribun vid namn Metellus vägrade ge Caesar tillgång till denna kassa eftersom det var emot lagen; Caesar sa då att nu är det krig och då finns det inte plats för lagar. Man undrar hur det gått om en man med Pompejus' *kungliga charm* varit i samma position. Det "kungliga" ska här inte ses som det tabupräglade i romersk kontext utan som något karismatiskt, en karisma som kan ha fått tribunen ifråga att öppna kassan utan knot, tänkandes "det är ju ändå Pompejus Magnus, åt h-e med lagen"... Eller så hade Pompejus om han varit i denna situation redan fått sig tillförordnat ensamt konsulat av senaten och blivit legal envådshärskare; alla nöjda, alla glada, och inget hot hade behövts för att få kassakistan öppnad åt sig.

Men nu var det inte så, det var öppet inbördeskrig. Caesar hade tågat in i Italien med sina legioner vilket var emot lagen, hade korsat Rubicon vilken betecknade gränsen för den demilitariserade zon som rådde för att hindra precis ett sådant tåg mot Rom; Pompejus hade flytt söderut med sina styrkor och hade fått med sig större delen av senaten, ett *exodus* i elitskiktet. I vart fall måste Caesar hota med våld i frågan om statskassan och inte är detta särskilt hedrande för honom. Det är ju så som jag varit inne på tidigare, nämligen att det räcker med *en* klandervärd handling för att hjälteglorian

ska falla av en upphöjd gestalt. Hur som helst fick Caesar snart statskassan öppnad åt sig, och de ledande figurer som fanns kvar i Rom och som fruktat hans ankomst började mildra sin attityd mot honom; det var clementian, statsmannaskapet, det storsinta som vann dem över. Så följde det segerrika slaget mot Pompejus vid Farsalos, dennes flykt till Egypten där han mördades, Caesars ankomst till samma land och romansen med Kleopatra, slaget vid Zela med sitt "veni, vidi, vici", diverse segerrika slag här och var mot Pompejusanhängare, triumftåg i Rom, vägran att bli kung eftersom han ju var Caesar, inte kung, planer på fälttåg mot partherna och sammansvärjningen och attentatet mot Caesar i curian, vilket resulterade i han föll död ner framför fötterna på en Pompejusstaty. På detta en kunglig begravning med guld och purpur!

8. Råven och lejonet

Caesar hämnades av sin adoptivson Octavianus som fullbordade vad denne påbörjat; republiken avskaffades steg för steg men under former som kunde få folk att tro att den fortlevde. Detta har jag redan varit inne på. Men vad är att säga om Octavianus, senare kallad Augustus ("den upphöjde") som härskare? Här kommer jag osökt att tänka på Georg Brandes' dom (citerad efter Bjöl/Hjortsö):

Augustus var den som skördade allt vad Caesar hade sått. Det var bättre att vara den levande råven än det döda lejonet. Dock, Caesars närhet förringar Augustus. Caesar var stor av naturen, Augustus var av naturen falsk och grym.

Det kategoriska åsido är det lättare att imponeras av Caesar än av Augustus; den förre stred med mer eller mindre öppna vapen medan Augustus var född *politiker*, en slug fan som tog "alla medel och fortskaffningsvägar, bara de ledde framåt". Men han var förvisso bra på det han gjorde; han skapade ett politiskt system som, finslipat av Tiberius, kunde lämnas i arv åt rader av odugliga härskare utan att riket föll samman.

Mycket ont om Augustus har Suetonius inte att komma med. Att han ens har det visar på en viss frispråkighet, Augustus utnämndes ju till gud efter sin död och hur kunde man angripa en gud utan att bli anklagad för blasfemi? Men kanske tog Suteonius och andra kritiker här tillflykt till ett sant romerskt advokatyr, för medan kejsaren dyrkades som veritabel gudom i rikets östra delar så dyrkade man i väst endast hans *genius*, hans skyddsande. - Augustus dåliga sidor var det; Suetonius nämner bland annat att han några gånger lät avrätta krigsfångar som bett om nåd, men så mycket mer finns inte att anföra tycker jag. Till Augustus goda sidor räknar Suetonius det faktum att han på upproriska stammar aldrig hämnades genom allvarligare straff än att sälja befolkningen som slavar, alltså underförstått att han inte dödade dem eller raserade deras städer; jämför man detta med vad Alexander gjorde vid Thebe (sålde befolkningen som slavar *och* raserade staden) får man, allt annat lika, en bild av vad som under antiken ansågs onödigt grymt respektive milt.

Augustus myntade en del bevingade ord; han hade måtton som "skynda långsamt" (*festina lente*), "en försiktig general är bättre än en djärv" och "det som görs väl görs tillräckligt fort". Det bästa sa han på sin dödsbädd: "Applådera, mina vänner!" (*plaudite, amici*), som ville han säga att livet bara är ett skådespel och detta att vara monark allra mest, vilket jag ser som en yttring av distans till härskarrollen i stil med Alexander som hellre ville vara Diogenes om han fått välja... Av intresse i sammanhanget är kanske att Augustus en gång som sagt övervägde att återinföra republiken; att han inte gjorde slag i saken berodde enligt Suetonius på att "han inte skulle känna sig säker om han drog sig tillbaka som privatperson, och att även staten skulle fara illa i händerna på ett större antal personer." Att Augustus därvid lät sakerna förbli som de var beröms av Suetonius; där ser man, på hans tid (100-talet e Kr) var kejsardömet något av det finaste man kunde tänka sig.

Så kommer vi till en hård nöt att knäcka, Augusti efterträdare Tiberius. Enligt Suetonius hade Augustus vägt dennes nackdelar och förtjänster mot varandra och funnit att de senare övervägde. Något liknande kommer jag själv fram till efter att ha läst Suetonius' biografi samt Tacitus' "Annaler I-VI". Den senare källan är tendensiös så det räcker, i amatörpsykologisk anda tolkas allt Tiberius säger och gör till hans nackdel. Ibland tolkas även Tiberius' tystnad vid något tillfälle till hans nackdel, han ruvar på onda tankar vet Tacitus berätta... Sant är att Augustus å sin sida kunde vara en behaglig typ att ha att göra med, han var för sitt rike den gode familjefadern, *bonus pater familias* återigen, medan Tiberius var en sträv typ, "an unsmiling, unlovable man", en som till slut bosatte sig på Capri och styrde riket därifrån. Allt detta var hans rykte till förfång, tisslet och tasslet i aristokratin började, man spekulerade över vad denne kejsare hade för sig på sin ö. Nu finns det hos Suetonius diverse slipprigheter omtalade i fallet Tiberius som vissa har ifrågasatt, andra inte; själv tror jag nog att de kan vara sanna. Men perversiteter åsido var Tiberius en dugande kejsare; man bör skilja på privatpersonen och kejsaren. Vi kan gå till Tacitus, denne Tacitus vilken som sagt är tendensiös när han i vissa passager slår fast hur usel härskare denne var, medan det i återgivandet av vad som verkligen hände under regimen inte finns mycket att hänga upp sig på, tvärtom.

En dylik dubbelbild stöter man även på hos andra antika historiker: författaren försöker i sammanfattningar abstrahera fram *en* bild, medan fakta, förmedlade av samme författare, ger en helt annan bild. Exempel på detta har jag nuddat vid i denna artikel; det är sådant som när Plutarkos försöker hävda att Alexander inte alls var begiven på starka drycker, följt av en redogörelse där det bland annat sägs att kungen efter att ha druckit på kvällen ofta låg till sängs hela nästa förmiddag och inte kom på fötter fram på eftermiddagen! Det är även sådant som när Suetonius tecknar Caesars bana, som avslutning ger en del beröm och sist kommer med kritik, vilken då ska väga tyngre än berömmet men som inte förmår detta.

Samma fenomen hittar jag hos Tacitus i fallet Tiberius. Till exempel har vi detta med majestätsbrott, en åtalspunkt som ofta kom upp under Tiberius. Tacitus säger att från början var majestätsbrott något man begick mot det romerska folket, man förgrep sig på dess *maiestas* (värdighet, anseende) "genom att förråda härar eller uppvigla folket och slutligen vid oskickligt handhavande av sitt ämbete: handlingar beivrades, ord var straffria" (Tacitus "Annaler", bok I). Sedan kom Augustus att hänföra utgivandet av smådeskrifter till majestätsbrott, något Tiberius fortsatte, varigenom alltså även ord (riktade mot kejsaren) blev straffbelagda. Men av Annalerna att döma så kom ingen att dömas för majestätsbrott under Tiberius' första tid; det var ofta på initiativ av andra som någon åtalades för detta, medan kejsaren kom att avskrika åtalen och låta nåd gå före rätt. Sedan, i kölvattnet av Sejanus' kupp försök, dömdes i och för sig många för majestätsbrott, men det var då det; staten var i gungning och många drömde ju om att återinföra republiken, och hur lyckosamt hade *det* varit, hade man verkligen velat ha tillbaka senrepubliken med sitt mobvälde?

Tiberius var en förhållandevis god monark. Ta bara hans tal i tredje boken, där han uttalar sig om omöjligheten att lagstifta mot lyx; det tycks mig vara höjden av insikt och måttfullhet. Att lagstifta mot lyx kanske var önskvärt, men Tiberius insåg var politikens gränser gick i denna fråga. Politik som det möjligas konst. För övrigt var Tiberius hela tiden i full verksamhet med att säkra rikets nordgräns mot germanerna. I stort var väl allt detta opererande en halvmesyr, men den lösning man nådde (Rhen-Donau-gränsen) var i sammanhanget det enda möjliga; jämför i vart fall här hans pliktkänsla, hans allvar i regeringsbestyren med dåren Caligula och clownen Nero, och gärna också med den småbisarre Claudius.

Tiberius förefaller mig alltså ha varit en hyfsad kejsare, för vad han, Augustus och Caesar skapade var ju den romerska kejsarstaten som bestod även under de följande, föga imponerande Caligula, Claudius och Nero samt tre kejsarårets lätt suspekta typer. Dock ska man inte skönmåla Tiberius, han hade bevisligen mörka drag i sin personlighet och inte var det alldeles underligt att folk hälsade hans frånfälle med glädje, för det hade väl börjat samlas väl många lik vid foten av gemoniska trappan, offer för misstankar om sammansvärjningar, verkliga eller inbillade... Tiberius försvann och romarna gladdes, men att de då istället fick idioten Caligula på tronen är en annan sak.

Tiberius hade som Augustus ordets gåva. Bland annat kunde han apropå ett förslag att höja skatten säga att man endast ska klippa sina får, inte flå dem. Ännu ett exempel på Tiberii verbala förslagenhet ges i denna Suetoniusanekdot:

En gång då ett begravningsståg drog förbi, kom en gycklare och tillsade med hög röst den döde att underrätta Augustus om att de gåvor han testamenterat till folket ännu ej utbetalats. Tiberius befallde då att mannen skulle föras till honom och få det han hade att fordra, och sedan avrättas, så att han kunde

meddela Augustus sanningen.

Denna episod är för mig Tiberius i ett nötskal: briljant och grym på samma gång.

9. Barbarhövdingar

Caesar skildrade sin erövring av Gallien i en koncis och mycket läsvärd bok, "Kriget i Gallien" eller *De bello gallico* som den brukar kallas på latin. Rent dramaturgiskt är den lysande; i de sju kapitlen eller böckerna skildras år för år operationerna i Gallien, avgörande segrar görs, det strids mot germaner, det görs avstickare till Britannien två gånger och på slutet har man fått ett galliskt uppror på halsen. Klimax utgörs av belägringen av Alesia där romarna under Caesar har denna stad inringad med en belägringsmur, men inte nog med det; en rebellarmé opererar utifrån, och för att skydda sig mot denna måste man uppföra ännu en mur, parallell med belägringsmuren. Man är mellan två eldar. Så anfaller den yttre armén, de belägrade i Alesia tycks samtidigt våga sig på en utbrytning, det står och väger, men det germanska rytteriet som är i romersk sold sätts in mot den yttre armén, slår denna och läget stabiliseras. Den belägrade galliska styrkan i Alesia ger snart upp och fälttåget har nått sin lyckliga konklusion.

Ledare för upproret var gallern Vercingetorix, och dennes kapitulation beskrivs så här av Plutarkos:

Vercingetorix... tog på sig sin bästa rustning, gjorde noggrant i ordning sin häst och red ut genom porten. Caesar satt ner och Vercingetorix, efter att ha ridit runt honom i en cirkel, steg ner från sin häst, tog av sig rustningen och satte sig tyst och stilla vid Caesars fötter innan han fördes iväg till fångenskapen...

Så såg det alltså ut i Plutarkos' version. Hos Caesar sägs bara att han själv, Caesar (han berättar i tredje person), tog plats sittande på befästningsvallen, och så fördes Vercingetorix fram inför honom och hans vapen kastades framför honom på marken. Vilken version man föredrar kan på sitt sätt vara betecknande; en som läser historia för att stimuleras av medryckande scenerier fördrar så klart Plutarkos, medan en som vill veta "wie es eigentlich gewesen" föredrar Caesar som ju var ögonvittne till händelsen.

Men det hela slutar inte där, för i en not till den svenska översättningen av Caesars bok sägs att Vercingetorix hölls fången fram till triumfen år 46 och fördes med i triumftåget, för att slutligen avrättas. Detta är verkligen kriminellt, oavsett om Caesar själv beordrade mordet eller någon annan gjorde det. Har man kapitulerat på nåd och onåd är man förtjänt av hedersam behandling, för om ens kapitulation bara leder till avrättning är det ju meningslöst, då kan man lika gärna kröna slutstriden med ett kamikazeanfall, ljuta en sant kungig död och bli en legend.

Ens kapitulation sparar blod åt fiendesidan, kriget förkortas, och så blir man mördad som tack. Detta är "skam, det är fläck på Roms banér"... men det är väl konsolideringens pris, för om Rom utmärktes av något så var det ju förmågan att konsolidera sina erövringar, man resonerade kanske som så att Vercingetorix var farlig

så länge han levde, även i fängelse, kunde bli fokus för rebelliska förhoppningar; bäst att låta döda honom, hur fult det än var. Mycket riktigt uppstod ju aldrig något uppror i Gallien efter Alesia. Romarna visste hur man byggde imperium, det gick som synes inte alltid så renhårigt till men ska statsnyttan råda gäller andra lagar. Här kan man jämföra med Alexander, vilken ju som vi sett behandlade kapitulerade kungar ädelt, benådade dem och lät dem kvarstå på sina troner som Porus - men något politiskt kreativt låg det ju inte i detta, det var nästan en slags *laissez faire*-politik. Alexander konsoliderade inte sina erövringar utan bara fortsatte kriga som om det var allt imperibygandes mål och mening.

10. Maktens gränser

Vercingetorix var barbarhövding och genrellt om dessa kan sägas att de inte hade så stor makt. Vi finner det bland annat i Tacitus' "Germania", där det i kapitel 7 sägs att germanernas kungar ej har oinskränkt eller godtycklig makt. Detsamma sägs av Caesar i "Kriget i Gallien": "I fredstid finns ingen gemensam styrelse, utan de lokala ledarna för större eller mindre bygder skipar rätt och bilägger tvister." Annorlunda blev det däremot i krig: "Då en stam för ett försvars- eller anfallskrig, väljs hövdingar till att leda detta krig med oinskränkt makt över liv och död." (Sjätte boken)

Man ser samma fenomen hos gallerna, där i första boken en häduisk hövding yppar för Caesar att hans folk är delat i två läger, varav det ena går fiendens ärenden, men hövdingen "såg sig ingen utväg att få bukt med dem". Han är således en hövding utan tvångsmedel i sin hand och är därmed rätt maktlös; han torde i fredstid mest ha utövat symbolisk makt, han utövade hegemoni och hade inflytande, hade kanske viss domsmakt, men makt i betydelsen *tvångsmakt* hade han inte. Vi ser exempel på något likartat i femte boken där en viss Ambiorix, karnuternas hövding, hade svårt att rätta in sig i det romerska ledet, men förhörd om detta sa han att det var folket som mer eller mindre tvingat honom att handla som han gjort: "Hans maktställning var nämligen av den arten, att folkets majoritet hade väl så stora rättsbefogenheter mot honom som han mot folket."

Återigen så torde gallerkungarnas makt ha ökat i krig; återgår vi till rebelledaren Vercingetorix, så sägs i sjunde boken att han som ledare för gallernas armé vid ett tillfälle lät skaffa spannmål, "och han stadgade dödsstraff för dem, som inte lydde." I denna funktion var Vercingetorix faktiskt mäktigare än en annan rebell-ÖB, Washington, som inte hade några tvångsmedel att ta till när hans armé svalt och bönderna inte ville ge honom spannmål. Så var i alla fall läget för rebellarmén i årsskiftet 1779-80.

Om Vercingetorix' ledartalang i övrigt kan följande sägas. Det var år 52 f Kr och gallerna hade gjort uppror mot de romerska styret, instiftat av Caesar efter hans segrar över dem några år tidigare. Nu hade romarna intagit några rebelliska orter, och

Vercingetorix förespråkade brännande av gårdar och byar för att försvåra romarnas proviantering; att försvara orterna var ju en dålig taktik i ljuset av det skedda. Men folket i Avaricum (Bourges) ville inte bränna sin stad, denna "den nära nog skönaste staden i hela Gallien, en stad som både var ett värn och en prydnad för sitt folk." Man ville försvara den vilket Vercingetorix var emot, men han gav sedan efter "på grund av biturgiernas böner och den allmänt utbredda medkänsla, som rådde."

Biturgierna försvarade så sin stad, men den inogs av romarna; Vercingetorix var med sin armé i närheten men kunde inte hindra det. Senare höll han ett möte för att begränsa den skedda skadan:

Romarna hade inte segrat genom överlägsen tapperhet eller i öppen drabbning, sade han, utan genom krigslist och skicklig belägringskonst, något som de själva saknade erfarenhet av. Det vore ett misstag att vänta sig idel framgångar i ett krig.

Själv hade ju Vercingetorix motsatt sig att Avaricum försvarades, skulden var inte hans, men nu skulle man bota skadan med nya företag, hela Gallien skulle fås att gå med i upproret. Caesar:

Detta Vercingetorix' tal uppskattades mycket av gallerna, mest därför att han själv inte förlorat modet, trots den svåra motgång man lidit, och inte heller dragit sig undan och undvikit mängdens blickar. Man menade också, att han mer än andra ägde förmåga att förutse kommande händelser, eftersom han långt innan situationen blivit hotfull först hade talat för att man borde bränna Avaricum, sedan för att man borde överge det. Medan eljest militära ledares auktoritet brukar minskas genom nederlag, ökades sålunda hans anseende istället för var dag genom den motgång man lidit. (Sjunde boken)

Ett exempel på god ledarskapsförmåga således; Vercingetorix greppade situationen och vände motgång till medgång. Kalla det kungligt eller vad ni vill, beundransvärt är det, mest detta att "han inte dragit sig undan och undvikit mängdens blickar." Han tog sitt ansvar som ledare. - Episoden belyser också det futila att hålla fast vid och försvara städer i krig; Athen övergavs ju 480 på Themistokles inrådan, det satt långt inne men man följde hans råd, evakuerade folket till ön Salamis och såg till att ha flottan stridsberedd, vilket i sjöslaget som följde vände kriget. Detsamma ser vi också hos de nyssnämnda amerikanska rebellerna; man övergav vid ett tillfälle sin huvudstad Philadelphia och lät engelsmännen besätta den utan att det invercade menligt på rebellernas sak. Ta också ryssarnas utrymmande av Moskva 1812; Napoleon intog staden utan att vinna något på det. Det hela kan sägas belysa det faktum att krig principiellt inte förs för att försvara eller erövra viss mark, utan för att slå fiendens förband; detta observerades på sin tid av Fredrik den store och togs sedan upp av Clausewitz i "Om kriget".

En sista anteckning om barbarhövdingar är om en viss häduisk hövding, Dumnorix, som Caesar har som gisslan och vill tvinga med på expeditionen till Britannien i femte boken. Men Dumnorix värjer sig, säger att hans religion inte tillåter sjöresor och så vidare, och till sist flyr han. Men Caesar låter förfölja honom med en kavalleristyrka och det slutar med att hövdingen stupar; han ska ha gjort det med orden "Jag är en fri man av ett fritt folk!" Orden verkar trovärdiga, eftersom Dumnorix tidigare inte utmålats som någon hjälte utan som en lömsk typ; varför skulle då Caesar tillskriva honom så bevingade ord i dödsögonblicket? Episoden får beteckna hövdingalik suveränitet och stolthet, hellre dö i frihet än som slav i namn av romersk bundsförvant.

11. Grekland

Det grekiska kungabegreppet är en sak för sig. Enligt Furuhausen så var under mykensk tid namnet för kung *wanax*; under sig hade denne ett antal småkungar, *basileis* (singularis *basileus*), men när de mykenska rikena föll så blev med tiden dessa basileis ledande kungar i de nya, minde rikena, stadsstaterna. Dock var dessa basileis inte några särskilt mäktiga kungar, de tycks endast ha varit *primus inter pares* i den gamla tidens aristokratstyrda stater. Så dök det upp en ny form av härskare kallade tyranner, efter ett lydiskt ord som betydde "kung", och dessa tenderade att vara mäktigare; de kom ofta till makten med hjälp av legotrupper. De reformerade statsstaterna och gav ökad makt till det friborna folket, *demos*, även om de med tiden kunde bli maktfullkomliga för att sedan störtas, varvid demokrati i regel blev fallet; det blev så i Athen men visserligen inte i Korint som var den första tyrannstyrda staten, men man fick där efter tyranniets störtande en oligarki med en folkförsamling, så nog var detta ett nytt politisk landskap alltid. Dock kunde tyranner fortsätta och härska här och där i den grekiska världen, till exempel på Sicilien in på 300-talet f Kr.

Ordet "tyrann" är historiskt sett inte så laddat längre; de flesta historiker medger deras historiska roll som nydanare. Dessa 500-talets tyranner var i stort sett ett slags renässansfurstar som knäckte adelns makt, lutade sig på borgerskapet och gynnade konst och kultur. P:son Nilsson säger till exempel att det var tyrannen Peisistratos som lade grunden för Athens storhet, ty före detta var Attika föga betydande utan endast ett bakvatten, en avkrok i den hellenska världen. Så vi kan lugnt avdramatisera tyrannerna ur historisk synvinkel; de var monarker, och som de flesta monarker var deras dynastier bra i början för att sedan successivt försämrats; ordet "tyrann" fick delvis sin dåliga klang av sådana som Hippias, den siste athenske peisistratiden.

Athen avskaffade sin monarki till förmån för republik liksom senare romarna, men till skillnad från romarna blev kungasymbolen inte så laddad hos dem. Jag tänker här till exempel på hur Demosthenes under motståndet mot Makedonien vid ett tillfälle kröntes med en krona, och tidigare hade Alkibiades rönt samma ära efter segrar mot peloponnesierna. I Alkibiades' fall talades också om att han borde ha gjort sig till

diktator (Plutarkos' ordval), men något susande av missnöje gick inte genom åskådarmassorna då Alkibiades kröntes, som när Caesar tycktes vara på väg att krönas av Markus Antonius. De kungliga insignierna var inte så tabubelagda i Athen, hur republikanskt det än var.

12. Demetrius

Det berättas om Alexander att han blev mer förnärad om någon vägrade ta emot en gåva av honom, än om någon bad att få en gåva. Detta kan illustrera *givmildheten* som kunglig egenskap. Ännu en illustration till fenomenet finner vi i Plutarkos' biografi över Demetrius, som var son till diadoken Antigonos vilken i slutet av 300-talet f Kr stred mot Egyptens härskare Ptolemaios. Antigonos' armé opererade i Syrien under befäl av Demetrius, då bara 22 år, och det stundade till dennes första fältslag mot just Ptolemaios. Det var vid staden Gaza, som då låg på syriskt område.

Demetrius var emellertid ingen match för en som likt Ptolemaios gått i Alexanders skola; Demetrius förlorade tusentals man i döda och tillfångatagna och han förlorade sitt tält, sin krigskassa och alla sina personliga tillhörigheter. Men Ptolemaios återlämnade allt detta till honom, och sa ädelt att man stred ju inte på liv och död utan bara för ära och makt. Demetrius tackade och tog emot, men bad samtidigt till gudarna att han snart skulle bli i tillfälle att återgälda denna generositet. Tillfället kom snart; den ptoleméiske generalen Cilles anlände till Syrien och han trodde inte Demetrius om mycket, men vid en drabbning som kom att ske vann den senare en fullständig seger. Den egyptiska armén revs upp och Demetrius tog dess läger, 7000 fångar samt diverse krigsbyte. Han blev naturligtvis glad över denna seger, mindre för äran och allt krigsbyte den hembar än för tillfället det gav honom att återgälda Ptolemaios' storsinhet; Cilles överöstes med presenter och sändes åter till sin härskare.

Senare blev Demetrius kung av Makedonien men han var ingen bra kung. En gång när han var ute och gick i Pella kom folk fram till honom med petitioner, men han bara tog emot dokumenten och kastade dem senare i en flod i allas åsyn. Senare approcherades han av en gammal dam som bad om audiens, men Demetrius svarade att han inte hade tid. Då skrek kvinnan åt honom: "Men var inte kung då!" Detta, säger Plutarkos, stämde Demetrius till eftertanke, så pass att han genast återvände hem, inställde allt han tänkt göra och i flera dagar gav audiens till envar som ville det, med början den gamla kvinnan. Ett rungande rop ur folkdjupet hade fått honom att inse vad det innebar att vara kung.

Demetrius var den förste som utnämnde sig till kung efter Alexanders död; dennes rike splittrades ju då, och det följde en rad krig mellan diadokerna för att avgöra vilka riket skulle uppstå i processen. Ett av dem blev Makedonien där Demetrius så

gjorde sig till kung, sedan han vunnit över Ptolemaios i sjöslaget vid Salamis, det cypriska Salamis; han kröntes med ett diadem. Snart kröntes såväl Ptolemaios som Lysimachos och Seleukos till kungar, de två sistnämnda över Thrakien respektive Mellanöstern. Seleukos hade emellertid redan antagit kungliga insignier när han gav audiens åt perser och andra orientaler.

Men allting var därmed inte frid och fröjd, för Plutarkos tillägger att antagandet av kunganamn var något mer än formalia för dessa män; det sporrade deras ambitioner, fick dem att tänka i annorlunda banor och gjorde dem stolta och arroganta, ungefär som en skådespelare ändrar sin pose när han tar på sig kunglig utstyrsel. Förknippat härmed var att de blev strängare i sina domslut.

Om Demetrius' framtoning skriver Plutarkos:

... det var någonting slående teatraliskt över Demetrius. Han hade en vidlyftig garderob med hattar och kappor, bredbrättade hattar med dubbla mitror och purpurfärgade mantlar med guldstickningar, medan han på fötterna bar skor i rikaste purpur med guldbroderier. En av hans mantlar hade tagit flera månader att väva: det var ett ypperligt arbete i vilket världen och himlakropparna var avbildade. Det var ännu bara halvfärdigt vid tiden för Demetrius' fall, och ingen av Makedoniens senare kungar kom att bära det, även om många av dem hade smak för prakt och överdåd.

13. Krigarkungar

Demetrius och Pyrrhus var krigarkungar, och alla andra monarker vi mött i denna studie har haft någon anknytning till krig. Alexander krigade och vann fältslag som ingen annan, Caesar var en flitig fältherre med galliska kriget, inbördeskriget och striderna i Egypten och vid Sela, och Tiberius hade legat i fält i Germanien en hel del innan han blev kejsare. Augustus hade en något mer begränsad soldatkarriär, men det sägs att den viktigaste delen av hans maktposition var hans roll som ÖB över krigsmakten. De följande kejsarna levde alla under trycket att på något sätt utmärka sig som fältherrar, vilket kunde få löjeväckande uttryck som hos Caligula och Nero, varom mer på annan plats.

Det gamla Greklands tyranner hade alla någon slags anknytning till att härska med svärdet; de stödde sin makt på legosoldater eller hoplitbeväpnat lägre borgarskap. Så kungar får väl sägas höra ihop med krig, soldater och fälttåg och allt det där. Ännu ett uttryck för detta finner vi Gamla testamentet. Sedan judarna invandrat till Levanten och där skapat sig sitt rike styrdes de att börja med av visa män med långa skägg, kallade "domare". Så fortgår det ett tag, men så når man en punkt då det inte går längre, folket vill ha en kung över sig till att döma dem som andra folk har, men domaren Samuel gillar det inte alls; vid samtal med Gud framkommer att denne inte heller är tänd på idén, *han* är ju judarnas kung, men hans budskap till Samuel blir ändå att vill folket ha

en kung så ska de väl få det. Han tillsägs att läsa lagen för folket i vad en konung ska göra och hur han ska beskatta dem och så vidare; om detta föreläser han så för meningenheten, och först på slutet nämns något om att man vill ha en kung som "... drager ut i spetsen för oss till att föra våra krig". (1. Sam. 8:20)

Att man ville ha en kung för att få en ÖB i krig var nog huvudskälet till att kungadöme infördes; Israels folk befann sig på krigsfot sedan länge, man måste strida mot filistéer och andra för att få sitt förlovade land. Det bästa var då att utse en kung, en krigsledare som även gavs resterande makt över folket, blev dess politiska ledare medan "domarna" fick bli präster, andliga ledare.

Kungar och krig hör ihop sa jag, men för den skull var ju antikens republiker rätt bra på detta med krig också, se på romerska republiken och Athen i Perserkrigen.

Saul var den förste judiske kungen och följdes av David; båda stred framgångsrikt och utvidgade riket. Så följde Salomo som blev den störste judiske kungen av dem alla. Han lät bland annat bygga templet åt Guds ära, en praktbyggnad där det bland annat inte skulle få förekomma järn, nej koppar skulle det vara, järn hade man ju till vapen och dylikt och sådant befattade sig Salomo inte med. För det rådde fred i hans dagar, krig var något som företrädaren David hade sysslat med, denne hade skapat den judiska stormakten och lämnat den i arv åt Salomo; nog var man tacksamma över det, men eftersom nu David hade blod på händerna fick inte han bygga templet, det blev Salomos uppgift.

Salomo var vis, det rådde fred i hans dagar, det var en guldålder han presiderade över. Salomo, säger Första konungaboken, var den visaste man som levat, och "... från alla folk kom man för att höra Salomos visdom, från alla konungar på jorden, som hade hört talas om hans visdom". (4:34) Riket flödade av guld, så till den grad att man tyckte silver var värdelöst under hans dagar. Ja, mer legendarisk kan man inte bli, skönare *eulogi* kan inte tänkas. Caesar och Alexander åter, den västliga antikens största monarker, har alltid haft sina såväl kritiker som beundrare, det har alltid funnits fel hos dem att racka ner på. Men det beror på att deras liv tecknats av historiker, kritiska undersökare; kung Salomo, som förvisso torde vara en historisk person, har däremot via Bibeln förts över till mytens värld, och där får inte något fel finna hos en idealkung, då rasar hela bilden.

Kanske kan detta ge perspektiv på bilderna av Caesar och Alexander, på något jag tidigare varit inne på: finns det blott *en* låg handling i deras karriärer så kan man inte beundra dem längre. Men detta skulle vara ett mytiskt synsätt, i verkligheten däremot är ju allt inte så enkelt, det blir plus- och minusposter om vartannat. Så tar man och väger dessa mot varandra och finner att de förra överväger, och då kommer man framför allt att imponeras av *personen*, som dessutom blir så mer levande av att han någon eller några gånger utträttat låga handlingar. Vad man ser är då inte något ideal längre, utan en människa av kött och blod. Det är du!

Mahâbhârata, Iliaden, Odysseen, Aeniden - om epik

Visst finns det likheter mellan Greklands Iliaden och Indiens Mahâbhârata. Akilles och har till exempel en gudinna som moder och en man som fader, vilket motsvaras av att hjältarna i Mahâbhârata, de så kallade pândavas, har gudar till fäder och mänskliga mödrar. I båda eposen strids vidare från *stridsvagnar*, tvåhjuliga fordon dragna av ett tvåspann hästar; i bägge kulturer hade denna gamla stridsform satt sina spår, det var det mytologiska sättet att strida helt enkelt, även om man i författarnas samtid övergått till att rida på hästar. Iliaden beräknas för sin del ha tillkommit cirka 700 f Kr och Mahâbhârata fullbordats cirka 400 f Kr, och stridsvagnar kom allmänt ur bruk cirka 1000 f Kr.

I bägge eposen deltar *gudar*. I det indiska förmörkar till exempel Krishna solskivan vid ett tillfälle under slaget på Kuruslätten, så att hjälten Arjuna kan fälla en fiende som hållit sig i skydd under dagen men nu kommer ut i tron att det är fritt fram; man stred regelmässigt inte efter solnedgången. När detta är gjort blir det ljus igen; solnedgången hade skapats genom att guden hållit upp sin diskus framför solskivan. Gudaingripande i Iliaden kan illustreras av Afrodites intervention i duellen mellan Menelaos och Paris; den förre lyckas efter en tids kämpande få tag i Paris' hjälmbuske för att släpa honom till sitt läger, men som Paris var Afrodites gunstling dök hon upp på valplatsen och slet sönder hakremmen så att Menelaos tappade sitt byte, samtidigt som hon svepte in Paris i ett skyddande töcken och förde honom till säkerheten i Troja.

En ytligt sett slående likhet är att slagen som skildras i bägge eposen, det utanför Troja samt slaget på Kurukshetra, börjar med *en hjälte som vägrar strida*: Akilles har av gudarna tvingats avstå från en slavinna åt Agamemnon och lägger ner vapnen när denne vägrar ersätta honom för detta, och Arjuna åter drabbas av dubier inför striden när han ser idel vänner på motståndarsidan, han säger till sin körsven Krishna att han inte vill döda dem och lägger ner vapnen han med. Akilles har sitt meningsutbyte med Agamemnon och Arjuna med Krishna, alltså samtal hjälte-furste i båda fallen, för Krishna var ju förutom gud även kung i ett land i denna värld. Och båda samtalen rör sig om principiella ting, även om det i Mahâbhârata når transcendental djup (dialogen är även känd som Bhagavad-gîtâ) medan det i Iliaden känns förhållandevis vardagligt, ja trivialt.

Det kan tillfogas att i båda eposen spelar *kvinnan rollen som casus belli*. Det är uppenbart i fallet Iliaden (Helenas bortrövande), men även Duryodhanas förmödmjukande av pândavas gemensamma maka Draupadî, blir för dem ett viktigt argument att slutligt ta till vapen mot sina kusiner med Duryodhana i spetsen. Detta leder till slaget vid Kurukshetra.

Jag återkommer till Mahâbhârata längre fram. Och Iliaden i all ära så måste jag säga att jag inte är helt trollbunden efter att ha läst den; grekiskan har för sin del fri ordföljd,

av skäl vi inte behöver gå in på här, men i svensk översättning i bunden form (hexameter) blir resultatet något konstlat, predikatet skiljs från sitt subjekt ("flickan de präktiga kläderna strax ur kammaren utbar", och så vidare). Men har man vant sig vid det kan man väl ändå konstatera att Iliaden är lite stram, Odysseen däremot plastisk och rörlig; bokstavligen skildras ju där en färd genom ett landskap, Odysseus' irrfärder, medan Iliaden mest utspelas framför Trojas portar. Visst är rummets enhet bra som ideal, men i jämförelse med Odysseen är Iliaden inte alls lika läsvärd. Jag tycker mig finna fler dialoger i Iliaden medan det i Odysseen händer mer; i min bok är dialog lika med stillastående medan handling är dynamik, jag föredrar liv och rörelse framför "pratande gubbar".

Den händelse som inleder Iliaden är som antytts Akilles' vrede över att Agamemnon tagit ifrån honom ett visst krigsbyte av en viss anledning, varför Akilles stänger sig inne i sitt tält och vägrar slåss. Jag har svårt att engageras av detta, sympatisera med denne Akilles; en adelssnobb som gått miste om ett krigsbyte, so what? En struntsak blir infallsvinkel till hela eposet, man förväntas sympatisera med Akilles, undra hur det ska gå i striden när inte han är med, och så dra en suck av lättnad när han långt om länge drar på sig rustningen och går ut i striden. Att göra en Akilles' motsträvighet att slåss till infallsvinkel må vara ett gott berättarknep, det må vara ett grepp som strukturerar återgivandet av detta trojanska krig, men att som vi sett Mahâbhârata utifrån en liknande situation (hjälte som vägrar slåss) åstadkommer något djupare och mer engagerande är klart som dagen. Och jämför man Iliaden med Odysseen känner jag mer sympati med dess hjälte Odysseus än med Akilles, med Odysseus som ju irrar runt i Medelhavet och strider mot jättar och elementarkrafter och häxor med mera, allt för att nå målet i form av Ithaka och barn och blomma som han inte sett på år och dag.

Iliaden utspelas huvudsakligen på slätten framför Troja, en rätt intetsägande plats, där finns inga naturinslag som fångar fantasin, man bjuds föga naturskildring. Annat är det då med Odysseen som alltså rör sig genom ett landskap, ej står stilla som Iliaden, och de naturlinslag man bjuds fånglar fantasin i övermått: grottor, öar av skilda slag (guden Helios' ö, trollön Iaiä, idyllen "Nausikka"), malströmmen Charybdis, dödsriket med mera. Odysseen är symbolistisk på ett sätt som Iliaden inte är, som ofta känns som ett stycke "prosifierad teater". De många replikskiftena i denna förstärker det teatrala draget.

Sedan är Iliaden fokuserad på män och strid, medan Odysseen har fler kvinnor i framträdande roller. Det blir mer omväxlande på så vis.

"Iliaden i all ära" sa jag ovan och visst gillar jag att ha detta verk stående i bokhyllan. Lika väl som jag håller Plutarkos högst bland antika historiker utan att förneka andra historikers värde, skattar jag Odysseen högre än Iliaden utan att förneka den senares värde i sig. Men det är ännu en sak till som gör mig betänksam över Iliaden; själva sinnebilderna för upplösningen på trojanska kriget, trojanska hästen,

förekommer inte alls i Iliaden! Istället slutar eposet med Hektors begravning, och trojanska hästen och Trojas erövring återges i en återblick i Odysseen. Sin mest ingående skildring har det som inledning till Vergilius' Aeniden.

Detta kan få en att reflektera. Homeros var en stor diktare och Iliaden är hans allra egna version av trojanska kriget; han har dramatiserat stoffet, koncentrerat det kring Akilles, Agamemnon, Ajax och Hektor, vilket torde ha bringat ner omfånget på hela storyn, gjort den hanterligare. Hela handlingen med Helenas bortrövande och vad som därefter följde återges inte linjärt utan återges senare när det faller sig lämpligt i kontexten med Akilles fejd med Agamemnon, vilken utgör eposets början då man redan är förskansade framför Troja sedan flera år. Homeros börjar inte *ab ovo* ("från ägget") som Horatius sa, utan *in medias res* - mitt i handlingen. Det må vara ett beundransvärt berättargrepp, men om det därtill leder till en något diffus upplösning (Hektors död, ej trojanska hästen) så undrar man om inte ett berättande *ab ovo* varit bäst. Ett sådant "fantasilösare" sätt att berätta visar ju Mahâbhârata, men så blev ju den rätt lång också (fast inte bara av detta skäl, varom mer senare).

Jag kanske låter som en kulturförnekar om jag säger att Iliaden är lite *för* bra, men att Homeros' berättarteknik har både förtjänster och nackdelar, det är min åsikt för dagen. Ibland är ett rakt berättande att fördedra, koncentration på saken, *res, non verba* - ämnet, inte orden i sig är det viktiga (detta sagt utan att förneka briljansen i vissa passager i Iliaden, som Apollons hemsökande av danaernas läger med pest, scenen i Olympen och annat).

Att ett alltför konstfullt språk kan verka avskräckande eller kan skjuta förbi målet, märkte jag också då jag långt om länge läste Ovidius' "Metamorfoser" för första gången. Jag hade tidigare läst delar av den och sett den omtalas både här och där, så när jag väl inhandlat en svensk pocketutgåva så bespetsade jag mig på *förtrollning*, bokstavligt och bildligt, melodiskt och intrigmässigt - men läsoplevelsen blev inte vad jag väntat mig, det *flöt* inte. Åter var det syntaxen som spökade; latin har liksom grekiska fri ordföljd, men i svensk översättning kan det låta konstlat när subjekt och predikat åtskiljs som antytts ovan. Till saken hörde att jag strax före läst en prosaversion av en av "novellerna", den om Dionysos på skeppet, och förtrollningen, läsoplevelsen var för mig större i prosaversionen än i Ovidius' versform. Naturligtvis var källan för denne prosaist just Ovidius, men det hela illustrerar för mig återigen tesen att ett alltför konstrikt språk kan förfela avsikten med en text, kan skapa en barriär mellan det rena stoffet och vad detta stoff ska förmedla.

Enkelt språk: Bibeln skrevs så vitt jag vet på prosa vilket har gjort den relativt lätt att översätta, man har inte behövt konstra med ordföljden, och den konstlösa stilen har varit en fördel för översättare att sätta sin egen prägel på materialet. Språket är enklast tänkbara men hur kärnfullt är det inte. Och i episk mening är Bibeln väl så medryckande läsning ibland; jag tänker här på episoder som Moses, Josef och hans

bröder samt Daniel i tjänst hos babylonske kungen. Notera för övrigt hur alla dessa har "en smart man" som hjälte, ej någon svärdsvingare som Odysseus eller Sigurd Fafnesbane för att nu se till två västerländska heroer; nog gillar jag dessa skarpt men omväxling förnöjer, för dessa bibliska killar är *civilisationshjältar* som utför inte så lite av sina bragder i stadsmiljö, medan västhjältarna ovan är mer hemma i vildmarken så att säga.

Annars kan Gamla Testamentet vara lätt prövande att läsa eftersom texten har många spår av muntligt berättande. Jag tänker här på alla *omtagningar*, saker som "Och Gud sade till Simon, 'Gå ner till Gilead, och när du kommer till Gilead ska du plantera ett olivträd.' Och Simon gick ner till Gilead, och när han kom till Gilead planterade han ett olivträd..." Detta är typisk muntlig berättarstil; i skreven text däremot räcker det med att säga en sak en gång, läsaren kan ju återvända i texten om hon inte förstått.

Martin P:son Nilsson nämner en del intressant om Vergilius Aeniden i relation till Iliaden och Odysseén. Den förra påminner om de senare i struktur (irrande hemfärd och episk strid), men andan och mentaliteten är en annan; till exempel så är ju Homeros' hjältar synnerligen mänskliga, utrustade med både fel och förtjänster, medan Aenas är ett förkroppsligande av romansk *pietas*, dygd. Förhållandet gudar-människor är inte rätlinjigt hos Homeros medan Aenas är strikt underordnad gudarna; till exempel när Merkurius berodrar honom att lämna Dido lyder han direkt. - Dylikt må väga till Vergilii nackdel, men åtskilligt finns att säga om dennes öden hos publiken. Nilsson säger till exempel att 1500-talets humanister tenderade att nedvärdera Homeros till förmån för Vergilius, de kallade Homeros' musa en enfaldig bondflicka i jämförelse med Vergilius'. "Sedan dess har Homeros stigit lika mycket, som Vergilius sjunkit - hos de germanska folken. Och nu gör man i allmänhet Vergilius orätt." För Vergilius blev dock romarnas nationalskald, säger Nilsson, han lästes under hela medeltiden och läses än idag av de romanska folken; han är en stor författare, "om vi också måste bekänna att Homeros' okonstlade naturlighet står vårt hjärta närmare än Vergilius' fulländade konst."

Där ser man, det som vissa tror etablerade faktum att Homeros är antikens störste epiker är inte så etablerat bland romanska folk. (Märk annars att hos Nilsson blir Homeros' relativa enkelhet i språket i jämförelse med Vergilius ett plusvapen, vilket styrker vad jag varit inne på tidigare om konstspråk och enkelt språk.) Vad gäller den storhet Vergilius trots allt besitter nämner Nilsson dennes skildring av Aenas' nedstigning i underjorden som paradnummer; jag håller helt med, och det är därtill en *djupare, mer innebördsrik* text än motsvarande episod i Odysseén, Odysseus seglats bortom Okeanos till underjorden. Odysseus frammanar där några andar från dödsriket men allt är dystert och nihilistiskt: bättre att vara daglönare än kung i underjorden, man har bara ett liv, sedan följer evig skuggtillvaro i Hades. Hur annorlunda låter det inte

hos Vergilius! Dricka glömska ur Lethes källa och reinkareras till ett nytt liv, en gudagnista i varje levande själ, elyseiska fält!

De facila hinsidesvisionerna är det mest beklämmande draget i det gamla Greklands credo. Förutom hos Homeros möter man den hos Solon, Hesiodos och Theognis; man har bara ett liv, sedan är det ner i graven. Någon nämnde att föregående grekiska tidsåldrar hade en mer mångtonig syn på dessa saker men att denna med tiden glömdes bort. Vergilii underjordsvision kan sägas visa på hur denna rikare, *sannare* vision av tillvaron bortom döden omsider återvanns.

Vi slutar där vi började, med Mahâbhârata. Nog står mig västerlandets urkunder närmare om hjärtat än Indiens, men det hindrar inte att Indiens antika texter för sig är en rik källa till förundran och kan fungera som jämförelseobjekt med våra egna; ett slags *stereoskopisk syn* kan uppstå om man jämför dem, man ser saker man inte sett förr, de uppträder i relief. Detta kan sägas ha varit syftet med den inledande jämförelsen mellan drag hos Iliaden och Mahâbhârata. Längre fram antydde jag att den senare berättarmässigt börjar "ab ovo" och sedan går linjärt fram till slutstriden; frånvaro av berättartekniska knep à la Iliaden har gjort den synnerligen omfångsrik, Bombayutgåvan till exempel upptar säkert en hyllmeter folioband. Men det är inte bara detta som gjort den omfångsrik och detta visar följande citat ur Dimcock; det kan även ge en västerlänning perspektiv på den form hennes antika kulturarv traderats till henne:

/Mahâbhârata kan liknas vid/ ... en Iliad, aningen mindre tätt komponerad än vad den är nu, innehållande en förkortad version av Odysseen, rätt mycket Hesiodos, några bearbetade passager från Herodotos, assimilerade och förvrängda presokratiska fragment, Sokrates via Platon via Plotinos, en rejäl bit av evangelierna i form av moraliserande berättelser, med hela sitt komplex av 200 000 rader omarbetade, redigerade, polerade och versifierade i hexameter av successiva vågor av anonyma kyrkofäder. I den västliga traditionen verkar detta otroligt. I den indiska kulturkretsen är Mahâbhârata ett faktum.

(Not: Mitt intryck av Mahâbhârata grundar sig främst på Narayans prosaversion, en behändig sak på cirka 200 sidor. Författaren har återgett vissa av originalets böcker rätt väl medan andra bara sammanfattas på några rader. En William Bucks prosaversion däremot återger originalet bok för bok, resulterande i en volym något längre än Narayans.)

Med sarissa och thrakisk hjälm - om antikens krigsväsen

1. Parodi på fältherreskap - och motsatsen

Kejsar Caligula drog en gång i fält mot Germanien, ett fälttåg som blev en ren parodi på ett fälttåg. Inga riktiga strider utkämpades, bara låtsasstrider, och när man kommit till havet beordrade kejsaren att soldaterna skulle samla ihop snäckor och fylla sina hjälmar med; snäckorna kallade han "krigsbyte från Oceanen".

Suetonius är sagesmannen för detta, liksom följande om kejsar Nero som fältherre. När denne planerade ett fälttåg mot de upproriska galliska provinserna, tänkte han främst på vilka vagnar han skulle använda för att transportera teaterutrustningen. Han lät även styra ut sina medföljande mätresser så att de skulle se ut som amasoner: han klippte dem så att frisyren blev mer manlig samt utrustade dem med yxor och sköldar...

Detta är lågvattenmärken inom romersk fältherrekonst, ja rentav parodi på dylik. Men visst fanns det höjdpunkter också. Många slag och fältherrar kunde nämnas här, men jag tänkte återge en viss episod som slår mig som typiskt fältslagsaktig, som ett exempel på fältherreskap av första rangen.

Det gäller slaget vid Chaeronea i Grekland cirka 80 f Kr. Rom hade här att tampas mot en viss Mitridates, varför är här ointressant. De båda arméerna, Roms under Sulla och Mitridates' under en Archelaus, hade ställt upp på linje mot varandra. Archelaus' plan var att kringgå Sullas flanker, och detta började också ske sedan Sulla anfallit med huvudmassan av sitt infanteri. Läget var svårast på vänsterflygeln medan Sulla befann sig på högerflygeln, så han skyndade till det hotade avsnittet i spetsen för reserver.

Men Archelaus gissade att Sulla höll på att göra detta när han såg dammolnet av det Sullaledda detachementet, så han begav sig till den romerska högerflygeln, avsnittet som Sulla lämnat och som nu var utan högre ledning. Samtidigt gick en annan fientlig styrka till anfall mot Sullas vänsterflygel, och Sulla var fångad mellan två eldar: han hörde vapenlarmet från båda flyglar genljuda och eka mot de omgivande bergen, stannade upp och visste inte vad han skulle göra.

Det var ett avgörande ögonblick, allt hängde på vad Sulla skulle göra nu. Han hotade att bli kringgången på båda flanker och riskerade att helt inringas, som vid Cannae.

Men Sulla kom till ett beslut: han sände fyra kohorter som hjälp till vänsteflygeln, och begav sig själv med en femte kohort tillbaka till högern. Väl där fann han att legionärerna stod väl upp mot Archelaus, och när han själv visade sig tog man till offensiven. När läget således rätt upp sig här drogs han inte med i euforin och anföll till det yttersta, utan mindes vänsterflygelns läge och begav sig dit för att hjälpa till. Men även här gick romarna framåt, så han kunde förena sig i förföljandet av fienden.

Resultat: romersk seger.

Detta var i allo exempel på kylig befälsföring, romersk krigskonst när den var som bäst.

2. Vadan och varthän?

Så vad har jag nu gett mig in på? Inget mindre än antikens krigsväsen vad det verkar. Detta ska det handla om, men låt mig säga på en gång att jag inte kommer att tala om *sjökrig*, nej arméer och landstridskrafter får räcka. Är jag då expert på det hela? Nej, som alltid är jag en glad amatör, mina källor är Adcock och Connolly förutom antika historiker.

En lämplig punkt att fortsätta från torde vara en sak vi såg vid Chaeronea ovan, nämligen *flankernas betydelse vid fältslag*.

Flankerna, men vad är då en flank? Jo, en armé uppställd på linje har i mitten en center omgiven av flyglar, och flyglarnas kortsidor kallas flanker. Att kringgå dessa flanker var ett viktigt moment i den antika striden ty den som fått sin flank kringgången kunde få hela sin linje upprullad, och hade båda flankerna kringgåtts hotade inringning, vilket var än värre. Än idag är flankangrepp ett viktigt problem i strid, men det var större under antiken eftersom en armés enheter då stred tätt intill varandra i linje; enheterna var svåra att bryta upp frontalt, men hade flanken gett vika blev linjen med ens väldigt sårbar, man kunde rulla upp den.

För att precisera kan vi se till de hellenska stadsstaternas stridsmetod, *hoplitfalangen*. Denna bestod av linje på linje av soldater med sköld och spjut; man höll skölden i vänster hand och spjutet i höger, och eftersom sköldarna var rätt stora medgav de även skydd av vänstergrannens oskyddade högersida; förutom att skyddas av sin egen sköld (och hjälm och benskenor) skulle man söka skydd av den högre grannens sköld. Detta fick till följd att hela linjen tenderade att dra sig åt höger under strid, och den av de två arméerna som kunde ta vara på denna egenhet, den som manövrerade bäst, kunde svänga 90 grader när flanken kringgåtts och sedan rulla upp fiendens linje; tagen i flanken spelade ju hoplitfalangens grundbult, krigare sammanlänkade sida vid sida, ingen som helst roll.

Det var spartanerna som insåg detta först, som gjorde kringgång på högerflanken till ett mästerstycke. Så blev man också Hellas' dominerande makt efter peloponnesiska kriget. Men ännu var man dominerad av linjetänkandet och medveten om de egna flankernas utsatthet, vilket illustreras i den spartanske kungen Agesilaos' kampanjer i Egypten på 300-talet där han tjänstgjorde som legoknechtsanförare. Vid ett tillfälle var hans styrka med kungen Nectanabis instängd i en stad, fienden höll på att gräva ett belägringsdike runt om och kungen yrkade på utbrytning, men Agesilaos avböjde.

Man var nätt och jämnt inringade, men inte förrän belägringsdiket, stormgraven om man så vill var nätt och jämnt färdig beordrade han avmarsch, för om man slog sig ut genom den lucka som fanns skulle fienden inte kunna utveckla sin hela styrka för att slå dem, sa han. Man skulle med andra ord ha flankerna skyddade, och detta var vad som hände: man slog sig ut med kungen i mitten. Strax återupprepade Agesilaos knepet; han mötte sina vedersakare på en plats där det fanns två kanaler, där han manövrerade så att

fienden kom att bli innesluten mellan dessa. Sedan, berättar Plutarkos, drog han upp sin styrka på linje så att dess flanker vidrörde kanalerna, och i anfallet som följde kunde fienden så klart inte kringgå dessa flanker. Efter kortvarigt motstånd flydde fienden.

Sparta var alltså Hellas' hegemoner efter peloponnesiska kriget, men på grund av diverse så vände lyckan och själva Lakedaimon invaderades, allt under Agesilaos' levnad. Det var Thebe som var hotet, den nya makten i vardande, och vändpunkten kom i slaget vid Leuktra 371 f Kr. Ser vi till det taktiska så gjorde thebanerna här sin vänsterflygel synnerligen stark för att möta spartanernas högerflygel, man kringgick denna och vann så en stor seger. Bidrog gjorde även att man hade kavalleri värt att tala om, vilket var en nyhet. Dels var ju Grekland inget bra land för hästuppfödning, och dels gjorde frånvaron av stigbyglar strid till häst svår; utan fötterna stadigt i byglarna tenderade ryttaren att falla av då han högg med svärd eller dylikt, tyngdpunkten rubbades som framhålls av Adcock(1966:I). Med stigbyglar och sadelknapp att hålla sig i däremot sitter man så gott som gjuten. Men stigbyglar slog igenom långt senare och har ingen betydelse för det antika kavalleri vi här talar om. Thebanerna kunde dock strida till häst till skillnad från spartaner och athenare.

Thebanerna var Greklands hegemoner men det skulle inte vara länge. Filip av Makedonien kopierade nämligen det thebanska stridssättet och införde kavalleri och långspjutat infanteri, och vid Charonea 338 kom dessa att samverka på ypperligt vis. Makedonierna låtsades vid ett tillfälle under detta slag retirera; då gjorde fienden (stadsstater med Athen i spetsen) ett utfall, bröt sin linjeformation och skulle förfölja, men just därigenom att man brutit upp sin linje så skapade man ju en flank där det nyss inte funnits någon, som Adcock (ibid) formulerar det. Makedonskt kavalleri högg nu in på denna flank varmed slaget var vunnet.

För att göra en lång historia kort kan sägas att i slaget vid Pydna mot romarna långt senare, så kom den makedonska falangen i oordning, utsattes för flankangrepp och besegrades, och med den det makedonska kungariket.

Traditionell arméuppställning vid den här tiden var i vart fall infanteri på linje med kavalleri på flyglarna. Vi hade det till exempel i slaget vid Cannae där Hannibal lät romarnas infanteri avancera så långt att en lucka uppstod till deras kavalleri, en lucka han då sände sitt eget kavalleri genom för att anfälla romarna i ryggen med resultat i en total seger. Romarna var visserligen bra på att strida till fots, men det heter ju att konsten att leda arméer består i att låta truppslagen samverka, som här vid Cannae: infanteriet står då för det lite långsamma och "bindande" elementet, kavalleriet för det snabba och överraskande. Romarna lärde sig med tiden att nyttja kavalleri ihop med sitt infanteri, så pass att man vann slaget vid Zama vilket lyktade kriget mot Hannibal.

Det kan nämnas att den traditionella uppställningen med infanteri i centern och kavalleri på flyglarna även användes av Sulla vid Chaeronea, liksom av den då aktuelle

fienden. Vi såg det även i slaget vid Farsalos, då Pompejus försökte kringgå Caesars högerflygel med kavalleri men misslyckades.

3. Linnekyrass, korintisk hjälm, sarissa...

När man vill se till antikens vapen och rustningar är min huvudkälla Connollys folianter om Greklands och Roms arméer. Dessa har getts ut något förkortade på svenska med bilduppslag och korta texter för att passa även yngre läsare, men i original fanns förutom bilder även en löpande berättartext. Själv har jag konsulterat en engelsk utgåva med böckerna om Grekland, Makedonien och Rom i ett band, med goda illustrationer och en mängd fakta som jag här ska försöka sovra i.

Jag börjar med *den grekiske hopliten*. Denne hade förutom sköld och benskenor en kyrass för överkroppen som var gjord antingen av brons eller av linne. Ja, just det, *linne*; detta väckte munterhet i klassen när jag läste grekiska en gång i tiden, vi var inne på Xenofon. Men dessa linnekyrasser var tydligen effektiva; enligt Connolly bestod de av flera lager linne som limmats ihop och som bars som en slags maggördel med axelband. Den vägde hälften mot en bronskyrass som kunde väga uppåt 6 kilo. Linnekyrassen hade framtiden för sig och kom bland annat att bäras av Alexander den store på hans kampanjer.

Hopliten huvudbeväpning var ett spjut, ett stötspjut; *lans* torde även vara en korrekt benämning för att skilja det från ett kastspjut. Det sköttes med en hand och var tämligen lätt att lära sig bruka framhålls det. Svärd fanns även, men dessa var endast till för självförsvar, ett "sista vapen" att ta till om man tappat lans. Svärdet var ganska kort, möjligen att likna vid en lång dolk eller hirschfångare. Kanske var det så att greker med dylik lans och svärd inte kunde tillfoga så allvarliga skador, för när romarna dök upp i Grekland så förvånades man över hur stor skada deras spanska svärd kunde åstadkomma, detta enligt en passus i Livius' XXXI:a bok.

Den vanligaste *hjälm*en var den korintiska som blivit något av ett emblem för det gamla Hellas, en brons hjälm med slitsar för ögonen, nässkena och kindsydd. Konstruktionen medgav bland annat att man kunde bära hjälmen tillbakadragen på huvudet med kindsyddan vilande mot pannan när man inte stred. Man ser detta sätt att bära hjälm avbildat på otaliga vas målningar samt på en viss byst av Perikles; enligt Plutarkos avbildades han så för att förta intrycket av sitt ovanligt långa ansikte. Man överdriver för att underdriva så att säga, liksom takgesimsen på Palazzo Farnese i Neapel höjts för att få huset att se lägre ut, enligt Ulf Linde.

Vi snackar hoplitkrigföring och rör oss därmed i Greklands 500-tal f Kr, yngre arkaisk tid eller tiden före Perserkrigen. Här stred stadsstat mot statsstat på ganska lika villkor, två härar ställde upp på linje och kämpade bäst man kunde, och enligt Adcock (1966:I) var detta inte mycket till strid, det var mest frågan om en *massduell*. När väl slaget börjat kunde fältherren inte göra mycket för att påverka stridens utgång, att

utnyttja egenheten med linjens dragning åt höger och flankanfall kom man på först senare. Ändå måste man säga att denne hoplit hade framtiden för sig, för med dylika tunga infanterister vann man ju vid Marathon och Plataea mot persiska arméer; perserna hade inget infanteri av liknande kvalitet och grekerna visste om det. Betecknande är här yttrandet av Aristagoras, en jonier som reste runt i Hellas för att få stöd för sin sak, få grekerna att gå med i kampen mot Perserriket; han sa att perserna inte vore något att frukta eftersom de endast hade pilbågar och korta spjut och stred i byxor och turbaner, medan ni, spartaner och andra greker, med er utrustning och stridsvana är världens bästa soldater.

Detta inhämtar man i femte boken hos Herodotos och visst hade Aristagoras fog för sitt skryt; när den invaderande perserarmén beskrivs längre fram (sjunde boken) finner man där enheter med stenåldersbeväring i form av flintpilar, för att ta ett exempel. Huvuddelen av perserarmén bestod annars av lättbeväpnade skärmytslare, medan kärnan utgjordes av perser och meder som bar mössa, brynja, bensenor, sköld av flätverk täckt av hud, lans, pilbåge och dolk. Detta var eliten, men dess utrustning är ju av mycket lägre kvalitet än hos den genomsnittlige hopliten: något jämbördigt med dennes bronssköld och -hjälm hade man alltså inte. Persernas styrka var förvisso deras kavalleri, deras bepansrade beridna bågskyttar, men dessa kom varken vid Marathon eller Plataea att få någon betydelse.

Vi kan gå vidare och se till några egenheter i den *makedonska* arméns beväpning, alltfört med Connolly som källa. Tämmligen typisk för dess infanteri var tvåhandspiken, *sarissa*, uppåt 6 meter lång, mer än dubbelt så långt som ett hoplitspjut. Varför *sarissa* skulle vara så lång kan man fråga sig, men ett svar är att om man gick i flera led och de bakre leden hade lansarna lyfta och rörde på dessa, så avvärjdes fientliga pilsalvor. Och man skulle ju strida mot Perserriket som var bra på bågskytte, så det behövdes nog. Denna makedonerarmés avancemang måste annars ha hört till det mest imponerande skådespel som tänkas kan, en veritabel framåtgående mur av spjut har den beskrivits som. - För övrigt bar soldaten på vänsterarmen en sköld med hjälp av armrings plus handtag i periferin, varmed vänsterhanden även kunde nå att hålla om den långa, tunga piken förutom högerhanden. Soldaten bar dessutom svärd, så kallad thrakisk hjälm och någon form av kyrass. Om kavalleriet kan sägas att detta hade kortare lansar.

Men hur anföll den makedonska armén då? Samverkan infanteri-kavalleri var viktigt; Connolly säger att kavalleriet skulle slå till först och riva upp fiendens slaglinje, sedan kom infanteriet för att fullborda segern. Men kavalleriet vann inte slag på egen hand framhålls det, något man kan få intrycket av när man läser Arrianos; denne tecknar framför allt ett porträtt av Alexander som ju red i täten i varje strid. Detta är för övrigt ingen bra stridsledning, till häst på detta vis ses man av alla ens mannar men själv ser man ingen av dem säger Polybios. Alexander jagade perserkavalleri medan

hans generaler lämnades att på egen hand vinna slagen; Alexander var onekligen framgångsrik som få men han var knappast den bästa fältherren säger Connolly.

Samme Connolly säger att förhållandet kavalleri/infanteri i Alexanders armé var 1:6, detta på grund av att persernas armé var så stark i kavalleri. Den senare makedonska armén hade förhållandet 1:20, men detta är enligt vår man ej att se som degeneration som vissa gjort, eftersom man då stred i Grekland där terrängen mer gynnade infanteri. Vid Chaeronea 338 fanns inte heller så mycket kavalleri i makedonska armén: 1:15. Det var infanteriet som vann slaget.

Ja, denna makedonska krigsmaskin mötte så en annan krigsmaskin och förlorade, drog det kortaste strået; de mötte romarna med kulmen i Pydna 168 f Kr. Vadan denna utgång? Det är frestande att undvika frågan genom att bara konstatera faktum, romarna vann för att de vann, för att de var bättre. Men detta är för facilt ty på papperet var ännu den makedonska armén en formidabel motståndare. Så varför gick det då som det gick? Möjligen därigenom att den romerske soldaten var lätrarligare än den makedonske, deras långa lansar till sarissa verkar ju svåra att hantera... men med samma vapen hade man besegrat Perserriket. Men man får också se till aktuell terräng, Pydna utkämpades ju i kuperad terräng och där *var* det lättare för legionen med sina svärd- och kastspjutsbeväpnade soldater att manövrera.

4. Pilum, scutum, axes triplex...

Vad gäller den romerska armén och dess beväpning så är åter Connolly min huvudkälla och åter står det tunga infanteriet i centrum, dock utan att förneka att kavalleri måste till för att vinna segrar. Vi såg det ju vid Cannae och Zama; typiskt för den romerska segern vid sistnämnda var att man hade inhyrt nordafrikanskt kavalleri, och även senare hyrde romarna kavalleri från bundsförvantfolk som galler och germaner.

Under kungatiden hade det romerska infanteriet beväpning av grekisk typ, med lans, svärd, rund sköld, hjälm, harnesk och benskenor. Senare blev normalbeväpningen svärd, två kastspjut (*pilum*) plus skydd enligt ovan. Ringbrynja började för sin del användas under senrepubliken.

Den specifikt romerska skölden (*scutum*) som snart ersatte bronssköldar, hade enbart centralt handgrepp, ej armrings plus handtag på innersidans periferi som den gamla bronsskölden. Just detta hade ju varit viktigt för hopliten, det som möjliggjorde att man kunde söka skydd hos det utstickande segmentet av högergrannens sköld. Eftersom den romerska skölden enbart hade centralt handgrepp tenderade den romerske soldaten att strida en aning mer självständigt; faktiskt blev skölden i sig ett vapen, för vid anfall kunde legionären rusande hålla skölden framför sig, och vid kontakt med fienden kasta hela sin kroppsvikt mot skölden för att stöta omkull fienden enligt Connolly. Sköldens roll som vapen nämns bland annat i Mariusbiografen; i striden mot teutonerna vid dagens Aix-en-Provence i Sydfrankrike så anfölls romarnas linje av dessa barbarer,

men Marius beordrade soldaterna att stå fast och hålla ut, kasta spjuten när fienden var inom räckhåll och sedan dra sina svärd och tvinga dem bakåt med sina sköldar. I Suetonius Caesarbiografi talas även om en sjöstrid vid Massilia, där en soldat hoppar över till ett fientlig skepp och driver undan fienden med sköldbucklan.

Scutum var rektangulär och bestod av skinn- eller tygtäckt trälamell med metallskoning på kanten, vilket något avvärjde fientliga svärdshugg. Connolly himself gjorde en gång en kopia av en viss sköld (Fayumskölden, hittad i en ort i Egypten) täckt med filttyg av ylle. Vikten blev 10 kilo vilket ansågs orimligt högt av expertisen, men Connolly säger att ännu en rekonstruktion (av sköld funnen i England) gav denna vikt. Hur man klarade att strida med så tunga sköldar kan vara att skölden ej var avsedd att svingas, som man tydligen kunde göra med bronssköldar, och dessutom sägs att vid närstrid då legionären hanterade sitt svärd (och svärdsstrid till fots är arbetsamt hävdar Adcock, 1966:II), så skulle skölden vila på marken och legionären liksom huka sig i skydd av denna. För övrigt var väl tyngden i skölden något som gjorde att den kunde användas som stötvapen enligt ovan.

Normal stridstaktik var annars att rusa mot fienden, kasta spjuten och sedan gå i närkamp med svärdet. Detta torde ha varit fallet ungefär från 200-talet och framåt, den tid då romarna enat Italien och fortsatte ut på imperiebyggerstrått kring Medelhavet. Beväpningen ändrades föga framöver, bortsett från detaljer som att Marius lät byta ut en av pilums två järnnitar som fäste bladet vid skaftet till en träplugg, vilket medförde att skaftet bröts av vid träff och ej kunde kastas tillbaka av fienden.

Även uppställningen av legionen, detta 5000-mannaförband, var sig lik från 300-talet f Kr och framåt: tre linjer, *axies triplex*. Caesar vann för sin del många slag med samma gruppering 300 år efteråt. Ska man säga något mer om denna legionsuppställning, ska först påpekas att *linje* i militära sammanhang är mannar stående i bredd; *kolonn* är det motsatta, folk stående efter varandra i typen matkö eller vad ni vill. De tre linjerna det är frågan om är inte tre enkla, enmansdjupa linjer, utan tre tredubbla linjer: "tre gånger tre led linje" skulle en militär säga.

Vad är då det speciella med detta, även hopliterna stred ju på linje invänder kanske vän av ordning. Men saken är att hollifalangen egentligen inte var en formation av linje på linje (som jag sa ovan för enkelhetens skull), utan ett system av parallella kolonner tätt ihop, vilket fick det hela att likna linjer; jag är Connolly tack skyldig för denna monumentala distinktion. Hos grekerna var varje kolonn en enhet; när en man i frontledet föll togs hans plats av mannen i linjen bakom, alltså näste man i samma kolonn. Falangen var således uppdelad i kolonner; den bestod av flera korta (8 man) kolonner och ej av ett fåtal långa linjer.

Den romerska legionen däremot hade en mer utpräglad linjeartad gruppering. En egenhet var att dess tre linjer kunde delas upp schackrutemässigt i så kallad *quincunxialställning*; linjerna ställdes upp med luckor så att det hela liknade de svarta

rutorna i ett schackbräde. Därmed kunde till exempel främre linjen retirera genom de bakre om det behövdes. Det hela tillkom som en defensiv åtgärd, något som skulle förhindra fler nederlag av den typ man led mot gallerna i början av 300-talet. Varje schackruta var en manipel om två centurior (centurian på cirka 100 man som namnet antyder, eller kanske bara på 60 man om man får tro vissa). Under Marius tid sammanfördes tre manipelar till en kohort, varmed legionen kom att bestå av tio kohorter.

Mer kunde sägas i detta ämne; jag har i min hand min mors realiabok från hennes läroverkstid, från hennes latinstudium då hon inte endast behövde tolka latintexter utan även skulle lära sig realia såsom Roms historia, vardagskultur, samhällsliv och krigsväsende. Boken heter "Romersk fornkunskap", är från 1951 och är på 74 sidor, varav hela 16 ägnas krigsväsendet. Och dessa är fulla av mammas marginalanteckningar och understrykningar, så man får förmoda att det hela gick igenom grundligt; begrepp som *vexillum*, *aquilifer*, *accensi velati*, *magister equitum*, *centurio prior* och *decimus princeps posterior* var ord man tydligen måste kunna.

Mor och andra med henne fick förmodligen inte ut så mycket av det hela, och i boken "Latin" av Tore Janson sägs att det svenska latinstudiet förr om åren var väl mycket inriktat på krigshistoriska texter och dess detaljer, ting som endast torde intressera militärer. Det må vara, men det råkar ju finnas kunskap bevarat om Rom och dess krigsväsende, så latinstudenter får nog även i fortsättningen finna sig i att känna till dess elementa. Vill man läsa klassiska texter som är renons på traditionella krigsinslag, så är vad det beträffar grekiska ingen utväg: den svenska grundboken här är sedan länge Xenofons *Anábasis*, krig för hela slanten. Vill man slippa all denna *militaria* i studiet av utdöda språk så får man väl läsa sanskrit, där grundnivån upptas av fabler. Krigshistoriska texter lyser överhuvud med sin frånvaro i sanskrit, för där har man ju inte ens historia i västerländsk mening. Den krigssugne indologen får väl i så fall läsa om sagornas krig som slutstriden på Kurukshetras slagfält i Mahâbhârata, världens största fältslag enligt traditionen.

5. Handgemäng

Det krävdes inte av fältherren att han skulle *gå i täten för sin armé*, men visst hände det. Generalen skulle inte vara en svärdskämpe bland andra, men visst hade antikens fältherrar sin beskärda del av handgemäng. Man kan här tänka på en Caesar vars armé en gång var illa ute i ett slag mot de galliska nervierna. Allt skulle ha varit förlorat, säger Plutarkos, om inte Caesar ryckt åt sig en sköld, tvingat sig fram till stridlinjen och kastat sig mot urinnevånarna; den trogna tionde legionen såg den fara Caesar befann sig i, grep in i striden och avgjorde slaget. Vad gäller Alexander så var han ofta i handgemäng, och den allvarligaste incidenten var under en strid mot de indiska malliernas Arrianos berättar hur Alexander här besteg en fästningsmur endast åtföljd av

några trogna kämpar, och sedan hoppade ner i staden och anfölls av en hord fiender. Det dröjde innan de åtföljande livvakterna kunde komma till hans hjälp - de ansattes av pilar från murkrönet - liksom det dröjde innan en annan styrka kunde forcera stadsporten och komma Alexander till undsättning. Han sårades svårt och svävade mellan liv och död men återhämtade sig senare.

Men båda dessa stora namn får ursäkta; priset i genren fältherre i handgemäng tas nog av Pyrrhus, så som Plutarkos berättat det. En gång i början av 200-talet f Kr stred han och Demetrius om besittningen av Makedonien, men medan den senare tågade mot Pyrrhus' kronland Epirus tågade Pyrrhus mot Aetolien där Demetrius sist uppehållit sig, lämnande sin general Pantauchus att hålla ställningarna. Pyrrhus angrep således Pantauchus och en vild strid utbröt, centrerad kring de två fältherrarna som var för sig hade rykte om sig att vara stora stridsmän. Nu hände det sig att Pantauchos utmanade Pyrrhus till duell, vilket den senare antog.

Man började med att kasta spjut mot varandra, och därefter drog man svärden och gick i närkamp. Pyrrhus fick ett sår men tillfogade Pantauchos två, ett på höften och ett i nacken; Pyrrhus skulle just ge honom nådastöten då denne räddades av sina kamrater. Men epiroterna stimulerades av denna sin kungs duellseger, så pass att de genombröt och skingrade makedoniernas falang, förföljde fienden och tog tusentals fångar.

Man hörde ibland under kalla kriget någon föreslå "varför ska Nixon och Bresjnev bråka, varför kan de inte göra upp på tu man hand i stället?" Liknande krav torde ha rests under historiens lopp; varför ska två regenter dra in sina hela folk i sin antagonism, varför kan de inte mötas och göra upp som män istället? Exemplet Pyrrhus visar att det under antiken fanns fältherrar för vilka denna tanke inte var helt främmande, låt vara att duellen ovan bara var ett led i ett fältslag, inte ersatte detta.

Fältherren behövde alltså inte gå i täten för sin armé, behövde inte kunna strida som en man i ledet. Vad måste han göra då, vilka var kraven för att få befälet över en armé? Det fanns inga krigshögskolor under antiken, lärdomen erhöles genom praktik, och förmodligen var detta allt som behövdes plus en portion sunt förnuft. Man behövde inte vara Einstein för att bli framgångsrik fältherre, även om en sådan bana som Caesars kan röja visst geni. Men som antytts kom inte Caesar med några nyskapelser rent takiskt, och ser vi till det strategiska så har hans handlande dömts ut, till exempel av Adcock (1966:II); det är saker som beslutet att landstiga i Britannien samt låta sig bli inblandad i Egyptens affärer efter Pompejus' död.

Intressant med Caesar är i alla fall att han *inte* intresserade sig för krig och krigföring förrän en bra bit in på sin karriär, förrän det blev absolut nödvändigt för honom att sätta sig in i det hela. Men han kom ut ur det hela som en fulländad fältherre, vilket ju kan bekräfta att ledandet av arméer under antiken inte var så svårt. Jämför här rivalen Pompejus som praktiskt taget var född i fält och hade lett arméer sedan han var 20 år, men som Caesar ändå besegrade vid Farsalos. För att leda en armé på den här

tiden, planera och gruppera en här inför ett slag och så vidare, tycks alltså vanligt sunt förnuft ha räckt en god bit; vad gäller själva stridandet så lämnades det till stor del i händerna på centurionerna, menar Adcock (ibid).

6. Förlustsiffror, förföljning, spaning

Hos Arrianos inhämtar vi att de makedonska förlusterna vid Gaugamela endast var 100 man medan perserna förlorade cirka 300 000. Penguins utgivare ifrågasätter detta i en not, där andra antika författares uppskattning till 300-500 respektive 90-40 000 framhålls som rimligare. Verkligen? Detta är ändå en väldig diskrepans i förluster segrare/förlorare. Var makedoniernas förluster verkligen så små och persernas så stora? Mönstret går igen i andra antika historikers skildringar av fältslag (Polybios anger Zamaslagets stupade till 1 500 romare och 20 000 kartager exempelvis), men förmodligen är dylik diskrepans historisk sanning, om man får tro Connolly. Ty denne hävdar att när väl en antik armés slaglinje brutits upp var den väldigt sårbar (som jag berört tidigare), och det var när den andra sidan gick in för slutoffensiv som de stora förlusterna tillfogades. Så länge linjen höll gav och tog varje man skydd från sina sidokamrater, men när linjen brustit var den enskilde soldaten synnerligen ensam och sårbar, armén förvandlades till en oformlig hop på ett ögonblick verkar det som.

Att övergå till slutoffensiv enligt ovan kallas *förföljning* på militärspråk, sätta efter fiendens flyende skaror. Enligt Connolly var man under antiken relativt dålig på att förfölja fienden över längre sträckor, åtminstone under den pre-hellenska aniken, vilket kan ha berott på bristen på kavalleri; varken greker eller romare var ju särskilt framstående i detta truppslag i begynnelsen. Annat blev det med den makedonska armén, där Alexander exempelvis efter Gaugamela förföljde Darius dag och natt, och skälet till att han kunde göra det var så klart att han hade kavalleri. I Caesars "Kriget i Gallien" läser man ofta hur författaren sätter in förföljning efter vunna fältslag, och även här var kavalleriet rätt framstående; Caesar hade ju speciellt inhyrt galliskt och germanskt kavalleri.

I samma bok läser man hur Caesar ser till att ha läget klart för sig med *spaning*, ännu en taktisk grundsten, och åter torde skälet vara att man hade ett gott kavalleri till hands för uppgiften. Makedonierna åter hade speciella spanare i sin armé, använda inför exempelvis Granikos inhämtar jag i Connolly, men i tidigare antika arméer var spaningen eftersatt säger han. Det återges en Pritchetts påpekande att denna tids arméer ofta närmat sig varandra oupptäckta på grund av frånvaron av utsända spanare. Vid exempelvis Mantinea visste varken spartaner eller argiver att den andra armén var mindre än 5 km bort, och detsamma gällde Roms strid mot etruskern Lars Porsena; denne tågade en gång mot romarna vilka anade att han var på väg, man befäste härför en kulle på fiendesidan av floden (Tibern), men trots detta överraskades man. Detta hade kunnat undvikas om man haft utsända spanare, framhålls det. Man kan här inte

skylla på att kavalleriet var eftersatt; vissa mindre kavallerienheter *hade* man de facto även under denna tidiga republik (en hel samhällsklass var ju *equites*, av *equus*, "häst", alltså riddarna). I övrigt kan ju spaning utföras även av fotpatruller.

Även nederlagen vid Caudinska passet och Trasimenska sjön hade kunnat undvikas med enklaste form av spaning, hävdar Connolly. Vid Kynoskefalai åter visste de båda arméerna (Roms och Makedoniens) inte var den andra var förrän man stod ansikte mot ansikte; detta hade kunnat undvikas med utplacering på en höjd som båda styrkorna kunde se.

Skallet från den kapitolinska varginnan - axplock i antikens konst

De historiska, stormaktsbyggande assyrierna är kända som ett brutalt folk, och det med rätta för de har ju själva sagt det. I en inskription skryter kung Assurbanipal till exempel över hur han efter intagandet av en stad dödat krigsfångar, flått stadsprefekten och sedan plundrat och bränt staden. Fler exempel kunde ges och det finns dessutom reliefer som mer eller mindre skildrar detta. Hur märkligt är det då inte att det finns andra assyriska reliefer som ger prov på det största konstnärliga raffinemang! Det hela kunde vara ännu ett exempel på att konstintresse inte utesluter grymhet, varom mer i kapitlet om musiska härskare.

Exempel på en assyrisk relief av yppersta slag är *Assurbanipals lejonjaksreliefer* varav en detalj finns återgiven i Thomsen: "Djurets dödskamp åskådliggörs tydligt av framställningen" säger en bildtext, det är spänst i linjerna, lejonets förestående dödsqual kan anas där det ännu står upprätt med fyra pilar i sig, vrider sig i smärta, på gränsen till att uppge ett blodisande rytande innan det ska dra sin sista suck. Av manen att döma är det en lejonhane; i Aulin/Sandberg ser jag en annan gripande relief ur samma verk, en döende lejoninna som rytande hasar sig på bakbenen med tre pilar i sig. Här ser man också återgiven en assyrisk relief av man med offerdjur; det är strama men levande linjer, detaljerat men ej manierat. Denna finns för övrigt på Louvren och lejonjaksreliefen på British Museum.

En fängslande antibild har för mig alltid varit omslaget till Malmbergs "Dikter vid gränsen": en assyrier som släpper iväg en duva han har i handen. Den är signerad Adolf Hallman, och de stora svarta ytorna med definierande linjer i vitt signalerar för mig att förlagan varit just en antik assyrisk relief. Hur gripande är inte denna bild, det strama

ansiktet i profil, den rörande gesten med den uppflygande duvan! Allmänt vill jag ha sagt att jag gillar dessa gamla basreliefer som har motivet upphöjt ur en plan grund, i kontrast mot de hålreliefer som blev populära i Egypten en gång i tiden, exempelvis på Ramses III:s dödstempel från 1100-talet f Kr; i hålrelief har man bara gjort en liten nerhuggning intill motivet för att detta ska framträda, man har inte brytt sig om att avlägsna all onödig sten för att göra det till en äkta relief, en basrelief. Hålreliefen var onekligen tidsbesparande men ger ett något frivolt, något ofärdigt intryck.

Från Assyrien är steget inte långt till Persien. Vad gäller avbildningar av *människor* så var de relativt vanliga i dess konst; i Thomsen ser jag till exempel ett foto av ett skulpterat kungahuvud man gissar föreställer Kyros, Darius' segermonument med diverse figurer samt reliefer av glaserat kakel i Susa med kungens livgarde. Från avbildning av människor till avbildning av gudar i människogestalt är steget inte långt, men med undantag för en Ahura Mazda som förekommer i Dariusreliefen så vågar jag nog påstå att man i detta antikens Persien inte avbildade gudar. Herodotos hävdar å sin sida att frånvaron av persiska gudastatyer berodde på att den persiska religionen inte var antropomorfisk, till exempel var deras högste gud *himlen* vilken tillbads från bergstoppar. Dessa Herodotos ord ska som allt annat i hans bok tas med en nypa salt, men jag tror de rymmer ett korn av sanning; mazdaismen eller parsismen eller vad vi ska kalla den torde ha utövats utan gudabilder. Och detta erinrar ju starkt om islam som kom till regionen långt senare; den uppstod hos araberna men blev snart förhärskande också i Persien, och dess bildförbud torde ha känts välbekant för perserna, gjort det lätt för dem att övergå till religionen ifråga. Bildförbudet tycks vara en lika fundamental del i Mellanösterns religion som "avgudadyrkan" i västerländsk. Här kan man också tänka på de byzantinska striderna om ikonens vara eller inte vara; dåtidens västerlänningar torde ha ställt sig frågande till denna *ikonoklasm*, kravet att förstöra avbildningar av Jesus, Maria och helgon et cetera, men mer begripligt blir det kanske om man som Spengler ser Östromerska riket som del av Mellanöstern och inte västvärlden.

I Håland handlar ett kapitel om Egypten. Jag slås av ett foto av "en halvfärdig byst av den vackra drottning Nefertiti"; det är i praktiken endast huvudet, platt avhugget upptill där en krona borde ha suttit, samt med näsan av - men vilket ansikte! Det är en gudinna, en supermodell, "das ewig weibliche"... Håller vi oss till egyptiska sammanhang så är denna Nefertiti mycket vackrare än Kleopatra, den makedonska drottning av lagidernas dynasti som Caesar träffade och som lär ha varit mycket vacker, men som av en viss avbildning att döma inte når upp till bysten av denna Echnatons maka. Förebilderna åsido så är det aktuella konstverket oerhört slående; jag kanske överutnyttjar adjektivet, men detta brunskimrande Nefertitiansikte är l-e-v-a-n-d-e. Klassisk renhet, tidlöst.

En viss Shi Huangdi enade Kina på 200-talet f Kr. När han lämnade det jordiska så begravdes han tillsammans med en rad terrakottastatyer av soldater och hästar; i stora drag är väl anblicken av detta konstverk imponerande och vördnadsbjudande, men det faller icke desto mindre en något mörk skugga över det hela. En shangkejsare på 1000-talet f Kr lät sig nämligen begravas med skaror av tjänstefolk, soldater och kvinnor, personer som dödades och sedan begravdes med sin härskare. Detta inhämtar jag i Bowman. Raderna av soldatfigurer i Shi Huangdis gravanläggning åter kan alltså ses som ett konstnärligt substitut för människooffer.

På sidorna 40-41 i Thomsen ser man avbildat en ryttare med häst ur denna terrakottaarmé liksom en knästående soldat. Stilen torde kunna kallas realism, ja kanske rentav *verism*; minsta detalj i hårflätning, bröstpansar och anletsdrag et cetera är minutiöst återgivna. En bildtext säger att figurerna torde ha gjorts efter levande modell. Intrycket av figurerna är i vart fall rätt förtjusande om än en aning stelt och livlöst. När man gör statyer skadar det inte att överdriva proportionerna en aning, dra ut dem eller trycka ihop dem, och här fallerar dessa kinesiska statyer, de har lite för naturtrogna proportioner så att säga. Jag ger dem fyra poäng av fem möjliga ur konstnärlig synpunkt, ignorerande det faktum att det är votivstatyer, ej avsedda att någonsin se dagens ljus sedan de begravts under tonvis med jord tillsammans med sin kejsare.

Jag gör ett hopp fram till Romarriket och dess porträttkonst, dess marmorbyster. Av foton i Bjöl&Hjortsö slås man av hur levande bysterna av senrepublikens figurer är, exemplifierat av Caesar, Pompejus och Marius. I de två första kan man med författarna utläsa "förtätad vilja till makt" i örnansiktet hos Caesar och en mättnad på år och ära hos Pompejus, samt de stränga anletsdragen hos Marius, en anspänd, koncentrerad fysiologi, en genuin soldattyp i färd med att ge en order. Ser man sedan till kejsarbyster i samma bok slås man av en fortgående banalisering; en Vespasianus har väl fortfarande liv i dragen, men hos en Antoninus Pius kan man hålla med om att bysten "överträffar t o m moderna fursteproträtt i tråkighet". Något liknande kan man se i byster av Hadrianus och Marcus Aurelius. Men den fortsatta utvecklingen hos romerska fysiologi var inte enbart deklination, det var också en fortgående förgudning, apoteos; känt är det faktum att med tiden började kejsarbysterna skåda uppåt istället för rakt fram som vanliga människor, och kulmen nås i statyn av Konstatin: "en med rätta ointaglig härskarfylogi" (ibid). Denna staty har också egenheten att vara av kolossalformat; bevarade är endast huvudet och en hand, men vilken hand! En upprättstående, manshög hand med pekfingeret i en betydelsefull attityd är vad som bevarats oss. Ska vi tala mer sansade proportioner ger statyn av Valentinianus i Barletta även den intrycket av ointaglighet, upphöjdhet; en vördnadsbjudande men något stelnad härskarfylogi.

I Bruun slås jag av ett foto som avbildar Pantheons inre. Detta kupolrum har ett hål överst vilket låter ljuset sippra ner och sprida sig jämnt, och detta rum med sina

dominerande bruntoner, ljusa och mörka och bronsartade och vad det nu är, symboloserar för mig ett begrepp som på italienska heter *svumata*; det lär vara det för breddgraden typiska mjuka, atmosfärskapande ljus som råder, det där som rundar av och sveper in allt i sina slöjor. Här i Norden sägs det dominerande ljuset inte vara lika mjukt. Ja, denna *svumata* kan stå för söderns behag, ekot i urgamla valv, ännu brukbara hus med murrester från antiken, flackande ljussken i katakomberna, soldis över gammal kulturnejd, djupa kulturlager som alstrar rikedom utan ansträngning, en kvietismens *dolce vita*.

Pantheon kallas i bildtexten för "den klassiska konstens skönaste rum", ett valv som är ett halvklot vilande på en cirkelformad vägg vars höjd är samma som cikelns radie; med andra ord, en antik föregångare till *Globen*. Skulpturnischer, olivfärgad marmor, kassettkupolen; visst är det vackert. Den byggdes under Hadrianus och kan i ett vidare perspektiv visa att nog kunde romarna skapa eminent arkitektur de med, för enligt purister nåddes antikens arkitektur sin höjdpunkt i och med Parthenon i Athen på cirka 400-talet f Kr, sedan gick allting utför; hellenismen är bara en fortskridande urartning, ett synsätt som tenderar att bli en konsthistoriens variant på paradismyten. Nej bort med dylika synsätt; implicit i denna artikel är att det aldrig funnits någon otvetydig guldålder i antik konst, det fanns levande konst här och där under antikens långa tidsrymd, och kallar ni det eklekticism så kan jag leva med det. Jag anser ju detsamma om antik lyrik; visst har jag en fäbless för klassiska grekiska texter av det enkla, metaforfattiga slaget, men den hellenistiska och romerska litteraturen kan man inte slänga över bord för den skull, den må vara en aning manierad men är likafullt en rik kulturskatt. Jag upprepar med en dåres envishet: det är *det levande* jag söker i konst och litteratur, ja även i allmän historia, och detta kan inget kronologiskt baserat kriterium rå på!

Pantheon fullbordades av kejsar Hadrianus, och vad gäller Hadrianus så tycks mig ruinerna av hans villa i trakten av Tivoli vara oerhört slående. Det hela avbildas med en rad fotografier i Bjöl/Hjortsö, och beledsagande text säger mycket:

Skönhet och harmoni råder överallt. - - - Idag finns där bara ruiner, men platsen präglas ännu av ett upphöjt lugn. - - - Ännuidag är det en märkvärdig upplevelse att vandra omkring i dessa drömska ruiner, som speglar en människas hela livssyn och längtan efter ensamhet. En liten värld, påtaglig, men skapad av en fantasi som sökte sina förebilder långt från den romerska vardagen, i kulturens Grekland eller det exotiska Egypten. /Sjön/ Canopus kan man se som en liten kopia av Nilstranden överflyttad till Italiens jord.

Det är bara ruiner och nog kan man förföras av talet om "längtan efter ensamhet" och "en liten värld... skapad av en fantasi", men samtidigt sägs i ett annat textavsnitt att det hela varit ett större byggnadskomplex med palats, villor, gymnasium, bibliotek, termer et cetera, och anläggningens skala framgår bra av en modell jag sett avbildad på

annan plats, bättre än på bilderna av ruinerna. Där får man nämligen se ett komplex som är mer än en simpel villa, det blir ett slags antikens Versailles... och det kan ju göra en besviken, här hade jag nästan förletts att tro att Hadrianus byggt en eremitboning åt sig där han kunde uppfylla sin ovannämnda längtan efter ensamhet. Det hade varit fantasieggande, kejsare över ett världsrrike som helst uppehöll sig i en enkel villa på landet. Men det gick så klart inte, en kejsare måste bo ståndsmässigt, måste ha utrymmen för viss regeringsapparat även i en villa på landet. Privatpersonen Hadrianus hade kanske velat bo i en eremitstuga men det gick inte för sig för kejsaren Hadrianus, så det fick bli en kompromiss.

Detta åsido speglade nog denna villaanläggning sin skapares karaktär, den konstgjorda sjön med mera röjer ju en kultursinnad ande, och Hadrianus var verkligen musiskt lagd med måleri, diktande, skrivande och sång på programmet. Så oavsett Tivolivillans rätt väl tilltagna proportioner så är det en musisk härskares boning, att jämföra med exempelvis Diocletianus' kejsarresidens i nuvarande Split på Balkankusten. Detta hade byggts med ett fältläger som plan, en fyrkant indelad i raka gator, en soldatkejsares boning och inget annat. Men Hadrianus åter var för den skull ingen världsfrånvärd drömmare eller Nero (*qualis artifex...*), utan en helgjuten statsman som reste runt i sitt rike och ofta besökte trupperna, och dessutom hade han deltagit i Trajanus' fälttåg i Dakien och Mellanöstern. In alles torde Hadrianus för sin tid ha varit så nära den ideale härskaren man kan komma, en mångsidig kejsare med håg för både det musiska och det administrativa.

Jag har ännu inte sagt något om det gamla Hellas' konst, så jag får gå till Thomsen och bläddra mig fram i bildmaterialet. *Vasmåleriet* fångar så klart ens öga; ett foto med den svartfiguriga vasen med Akilles och Ajax spelandes tärning slår mig som fulländad. Bildtexten säger att det är "den store vasmålaren Exekias som är mästare till den osedvanligt raffinerade bildframställningen", tiden är cirka 500-talet f Kr. Det är en stram komposition vad gäller figureernas kroppshållning, där de sitter lutade över ett lågt bord och spelar. I övrigt har de lätt överdimensionerade överkroppar (*ej* beroende på vasens rundning), men det är i sin ordning, man måste överdriva ibland för att vara tydlig. Som antytts ovan, för mycket verism kan göra resultatet lite "platt" och tråkigt.

På bild i Thomsen ser vi en romersk kopia av en grekisk bronsstaty av Sofokles, tragikern, som visar en självmedveten men värdig exponent för den klassiske athenaren. Han vet med sig att han är bra på sin konst men han förhäver sig inte, är för den skull inte på väg att storma himlen; detta tycks statyns hela hållning säga mig. Klassik måtta och balans, *mê agathón* och "edle Einfalt und stille Grösse", för att tala med Winckelmann.

Originalen till denna Sofoklesstaty är från 300-talet f Kr, alltså från tidig hellenistisk tid, och är vi inne på denna tid kan vi ju nämna Nike från Samothrake från 100-talet f Kr; det är enligt Janson segergudinnan med utspända vingar som delvis är buren av den

starka vind hon kämpar emot, vinden som samtidigt veckar hennes klädnad, vilket blir till en sällsynt dialog mellan det omgivande rummet och själva skulpturen. Janson anser att det är den hellenistiska skulpturens största mästerverk och det kan man kanske hålla med om. En hellenistisk bronsstaty med samma fart och fläkt och utlevelse tycks mig en jockey till häst vara, en diminutiv ryttare på en ädel springare som återges i Furuhammen och finns på Nationalmuseet i Athen.

Ännu en hellenistisk skulptur är den så kallade barnerinske faunen som idag finns bevarad som en antik kopia av en staty från 200-talet f Kr, inhämtar jag i en bildtext i Thomsen. Vidare: "Det är en naturalistisk skulptur, där konstnären på ett mästerligt sätt lyckats återge människokroppens olika delar." Huvudet på spiken träffas av Nilsson (1922), som kallar det hela ett naturbarn som somnat överväldigad av ruset, vars andar ännu pulserar i dess ådror... Jag förmodar att faun är detsamma som satyr, och Nilsson har följande intressanta att säga om satyrer i konsten. I klassisk konst gällde ju normen att återge vältränade mänskliga atletkroppar, men när man ville återge även otränade, naturliga människokroppar så gav satyrerna "den mytologiska förevändningen". Ännu en dylik skulptur är Praxiteles' satyr på Kapitolium i Rom, som inget annat är "än ett vackert, naturvuxet människobarn" (ibid). Den barnerinske faunen finns idag i München.

Återgår vi till Thomsen så behandlar denne även etruskerna. En bild visar en staty eller statyett av en så kallad chimera, ett lejon med extra gethuvud och en orm som svans. Bildtext: "Att den etruskiska bronskonsten fortfarande befann sig på absolut toppnivå under den politiska nedgångstiden på 400-talet framgår inte minst av denna berömda bronschimera från Arezzo (Arretium)." Ja, det är ett spänstigt fabellejon med ovannämnda attribut, förmodligen inbegripen i en dödskamp varför man gissar att även hjälten Bellerofon ingått som staty ihop med monstret; det är vildhet, en fläkt från det arkaiska. Ett liknande intryck får man av statyn av den kapitolinska varginnan; denna står visserligen lugnt och låter sig dias av människobarnen Romulus och Remus, men någon klassisk avmätthet i linjerna är det inte frågan om, nej, det är det där oborstade, råa, sant arkaiska som utstrålar ur ansiktet och hela kroppens linjer. Det är, kort sagt, särpräglad och lockelsen hos *skallet från den kapitolinska varginnan*.

Statyn består av en varg med de diande tvillingarna under buken. Dessa tillfogades på 1400-talet e Kr sägs i bildtexten (ibid), men de är inget taffligt tillägg, de ersätter stayetter som ursprungligen ingick i installationen vet jag berätta.

En viss etruskisk terracottastaty av Apollon, Apollon från Veji, är för sin del intressant eftersom den är den enda arkaiska staty av guden ifråga som finns bevarad. De grekiska marmorstatyer av Apollon vi har är alla från klassisk tid och senare och är därför en aning förfinade, som Apollo di Belvedere och andra. Men Apollon från Veji är okonstlad, en vidöppet blickande gudom som innefattar det ljusa, klara, gåtfulla och

lite hotande som denna gud representerar för mig. Statyn är från 500-talet f Kr och finns idag i Villa Giulia-muséet, inhämtar jag i Aulin/Sandberg.

Titaner, olympier, asar, vaner med mera - om mytologi

1. Titanerna

F. G. Jünger ägnar *titanerna* rätt stor uppmärksamhet i sin "Griechische Mythen", men hans sätt att angripa problemet är en aning problematiskt. Det kan ungefär låta: "Kronos är titan, och det titaniska hos honom visar sig i egenskaperna A, B, C..." Det blir cirkelresonemang av det hela, kanske oundvikligt om man som Jünger inte vill utgå från någon färdig tes utan vill förstå grekisk mytologi på dess egna premisser. Detta är på sätt och vis lovvärt, men han borde ha uppmärksammat risken av cirkelresonemang tycker jag.

Det är svårt att definiera titanerna; preliminärt kan sägas att de var en slags gudar. Men man kan inte säga att de till skillnad från de olympiska gudarna helt saknade kult, som vissa gjort gällande, för Kronos dyrkades i det arkaiska Hellas som skördegud, och romarna dyrkade honom i samma funktion som Saturnus; vid jul firade man ju sina *saturnalier* till hans ära. Prometheus dyrkades som kabir (gudatjänare) dels på öarna Lemnos och Samothrake, dels i "Kabirion" invid Thebe enligt Ivar Harrie (1962). Vidare dyrkades ju Helios som solgud även sedan Zeus kommit till makten och fångslat titanerna i Tartaros; detta att "titanerna" som kollektiv störtades av Zeus och fångslades är för övrigt lite oprecist, för om jag räknat rätt var det endast Kronos och Japetos som fångslades, övriga titaner blev "samarbetsmän" under Zeus.

Hur Kronos både kunde fångslas i underjorden och dyrkas som guldåldershärskare beror på vilken version av myten man föredrar. Det är Hesiodos som står för Tartaros-alternativet, men enligt orfikerna lät Zeus blott fångsla denne sin fader och föra bort honom till de saligas öar vid jordens kant, där han och guldåldern med honom råder än idag. "Där omsusas Kronos' torn av vindfläktarna från Okeanos, och där är han alltjämt konung" (Kerényi), och där flyter alltjämt honung från ekarna.

Man torde kunna säga om titanerna att de var en äldre gudageneration, som sedan ersattes av de olympiska gudarna med Zeus i spetsen. De tolv titanerna var i alla fall:

- Okeanos och Thetys
- Kois och Foibe

- Japetos
- Themis
- Mnemosyne
- Krios
- Hyperion och Theia
- Rhea och Kronos

En trettonde titan var Prometheus, men formellt sett kan man undra varför han kallas titan medan hans kusin Zeus kallas gud. - De tolv titanerna var samtliga barn av Gaia och Uranos, jord och himmel; efter Gaia fick titanen Rhea rollen av jordgudinna, och efter henne kom den olympiska Demeter att få denna roll. Det är alltså inget speciellt titaniskt att vara jordemoder, *Magna Mater*, även om det väl får sägas att de titaniska jordgudinnorna har något ursprungligare och mer äkta över sig i denna roll eftersom de ju var först. Vad annars gäller titanerna Themis, Krios, Kois och Foibe så är de rätt ointressanta, "mest tomma namn och urfäder i genealogierna" enligt P:son Nilsson.

Okeanos och Thetys åter var havsgudomar, men sedan blev den olympiske Neptunus överste havsgud; här finns emellertid en distinktion som är intressant, för Neptunus utsågs av Zeus när denne, Zeus, kommit till makten, att härska över de sju haven, medan Okeanos fick på sin lott den yttre oceanen, havsströmmen som vid världens kant ständigt flyter runt i ring, tillbaka till sig själv. Enligt F. G. Jünger blir detta ett inbegrepp för elementens kretsgång, utan början och utan slut, och detta tidlösa varande kan på sätt och vis kallas titaniskt, medan de olympiska gudarna är mer förbundna med tiden.

Apropå tid: man har förväxlat Kronos, den gamle skördeguden (av roten "kr", som är förknippat med att "göra" et cetera) med *chronos*, tid. För Kronos är ju också tidlös som Okeanos, Kronos slukar sina barn och vill att allt ska börja och sluta med honom; det är "elementarisk nödvändighet" och "evig återkomst" enligt FGJ, och häri har han förvisso en poäng. Med de olympiska gudarna är det däremot som om tiden börjar, saker och ting får en riktning, utvecklingen sätter igång, civilisationen randas och gudomliga lagar stiftas; under titanerna däremot fanns ej några lagar, allt bara rullade på i elementarisk kretsgång, i mänskliga termer en stenålderstillvaro som hade sina ljuva, ja paradisiska drag (få människor = gott om mat, förmodligen också sällsynt med krig). Man levde i harmoni med elementen, men om låt säga vädret hårdnade var man priggivna åt samma element, blev rov för kyla och svält et cetera.

Visserligen är de flesta av de riktiga titanerna blott namn för oss, men för den som är trött på de olympiska gudarnas "marmorsvala elegans" och vill ha något saftigare, kan man ju nämna icke-olympiska men "titanaktiga" gudinnor som Eurybia, Hekate och Styx. Enligt Kerényi betydde Eurybia "vida omkring mäktig" (och *bia* i sig betyder "våld"), hon var dotter till Gaia och havet, hade ett hjärta av stål (därmed så gott som

titan säger Kerényi) och hennes söner var snarlika titanerna: Astraios, Pallas, Styx' make samt Perses, fader till Hekate. Hekate åter är en underjordsgudinna, en ärkehäxa som nattetid driver omkring i sällskap med de dödas själar till hundars tjut, och hon kallas själv även hyndan och varginnan. "En äkta titan bland titaner", kallar Kerényi henne.

Så Styx, vars namn är av *stygein*, "hata", en underjordsgudinna även hon (och givande namn åt floden i underjorden); med Pallas födde hon bland annat Kratos och Bia ("styrka" och "våld"), vilka för övrigt fjättrar Prometheus vid klippan i Aiskylos' skådespel, eftersom de är Zeus' tjänare. Styx var själv förbunden med Zeus, tack vare den tjänst hon gjorde honom i titanstriden fick hon bli borgen för gudarnas eder (man skulle svära vid himlen, jorden och Styx) och inte ens olympierna vågade svära falskt vid Styx; själve Zeus erkände att hennes namn ingav honom bävan. Och trots att hon var på Zeus' sida fick hon inte vistas i Olympen utan måste för alltid dväljas i underjorden.

Dessa gudinnor är alltså rätt titaniska till framtoningen. Ser vi till det titaniska i trängre bemärkelse är det väl så att det inte så lätt låter sig definieras, men att det tycks stå för något uråldrigt och oordnat, för en fri men något otrygg tillvaro. Det olympiska åter står för en lagreglerad tillvaro som är tryggare och mer förutsägbar, men ofriare. Och då kommer titanen Prometheus och gör uppror!

2. Prometheus

Många av nya tidens diktare (Goethe, Shelley, Rydberg) har fascinerats av Prometheus som den store revoltören, trotsare av tyranniet, med förebild i Aiskylos' drama om den fjättrade Prometheus. Här har Prometheus fångslats av Zeus på en klippa i Kaukasus på grund av ohörsamhet; på Zeus' förslag har denne skapat människorna, men när sedan Zeus ångrar sig och vill utplåna dem beskärmar sig Prometheus över dem, stjälar Olympens eld och bringar dem en gnista därav, varmed de överlever. Men Prometheus måste straffas för sitt tilltag, så Zeus fjättrar honom vid klippan enligt ovan.

Detta är ju ömmande; Prometheus är inte blott mänsklighetens fader, han skyddar dem även från undergång i dess första tid, och för detta får han utstå evinnerlig pina. Han är genomborrad av en diamantpåle, och dessutom rämnar klippan i pjäsens slut och han hamnar i Tartaros, där hans lever kommer att hackas av en örn.

Tyrannen Zeus mot revoltören Prometheus, saken är klar; den ena är en grym fan, den andre en martyrisk hjälte. Men i denna sak har Emil Zilliacus något intressant att säga. Den av ovannämnda diktare formade, moderna västerländska synen på Prometheus, är alltså den av...

... den ädle upprorsmannen och sanne frihetshjälten, tyranntrotsaren, triumferande i själva undergången. --- Att en sådan tanke legat till grund för denna tragedi är emellertid otänkbart; man kan tryggt påstå det med den

kännedom vi äga om Aischylos fromma diktarpersonlighet. Denna inre visshet bestyrkes av vad vi veta om innehållet i "Den befriade Prometheus", det förlorade drama som i trilogien följer efter "Den fjättrade Prometheus". Efter myriader år i underjorden har Prometheus, fortfarande smidd vid klippan, åter lyfts i dagsljuset. Men nu ha plågorna brutit hans motståndskraft, han längtar efter döden. Men också Zeus är en annan. Han har redan frigivit sina forna motståndare titanerna /!/, och när Prometheus yppat den ödesdiga hemligheten och en annan gudom nedstigit i Underjorden låter Zeus hans bojar falla.

I det kosmiska tidspanorama där skådespelet äger rum utvecklas inte bara människorna utan även gudarna, Zeus kommer till makten genom en revolution, och...
... den som är ny på maktens tron är sträng. - Längre fram kommer amnestiernas tid; då kan han visa mildhet redan därför att han inser att på våld ingenting varaktigt kan byggas. Den enda säkra grunden är rättvisa och rättfärdighet. Zeus är omsider bliven den vise och rättrådige världshärskare som Aischylos dyrkar och besjunger. - Aischylos' avsikt med "Den fjättrade Prometheus" var sålunda uppenbarligen icke - såsom man ofta och länge trott - att sjunga en det mänskliga trotsets höga visa och förhårliga en mänsklighetens revolt mot den gudomliga världsstyrelsen. Men det hindrar inte att det intryck en modern läsare får av detta numera isolerade drama främsta rummet är beroende av den storslagna skildring diktaren här ger oss av en oböjlig vilja, av ett trots som flammar lika starkt ända in i undergången.

(ur Schück)

Visst är Aischylos' bevarade skådespel om Prometheus gripande, en rungande arkaisk tragedi med en martyrgud i huvudrollen, vars trotsande ord genljuder ur avgrundsdjupet. Men efter Zilliacus måste vi tillstå att Aischylos' syfte med hela skådespelet inte var att sjunga en upprorets höga visa, budskapet var istället så att säga att var sak har sin tid, upproret sin, försoningen sin. Det är istället en *fromhetens* höga visa, en framställning av det sant grekiska *mê agathón*, "intet till övermått"; Prometheus har gjort uppror mot den högste guden och måste straffas för det, och den enda vägen ur denna belägenhet är underkastelsen. Det må vara en besk medicin, men man måste svälja den. Förhårdar man är man dömd att dvälas i avgrunden för evigt, skrikande ut sitt trots i ekande tomma rymder som en annan Lucifer.

Prometheus är en gud men en antropomorf sådan, och det behövs inte särskilt mycket fantasi för att i honom se en människa som "tampas med Gud tills solen går upp". Att guden Zeus' härskardöme i sig är rätt andefattigt, inte erbjuder någon djupare andlig dimension är här oväsentligt; den sanna tolkningen av skådespelet tycks mig, i ljuset av Zilliacus och det ovan sagda, vara värdet i att sträcka vapen inför himlen, erkänna sina begränsningar, få förlåtelse - och leva för evigt! Men först då.

3. Kritik av Hesiodos

En historia som alltid stört mig är när Kronos i sitt fadersuppror kastrerar Uranos. Visst har händelsen sin mytologiska motivering, den ska enligt Kerényi markera att uralstringen är avslutad, att världen är skapad, att världen som den är ska få ha sin gång i lugn och ro; Uranos kan efter snöpnigen inte längre närma sig Gaia/Jorden för att lägga henne varje natt, utan hänvisas hädanefter att vara den stillatigande himlen. Det kan man förstå, men berättelsen stör mig likafullt. Hur mycket elegantare framställs inte det hela, detta med uralstring som upphör, i Biblen: Gud skapar jorden på sex dagar, och på sjunde vilar han bara...

Kastreringsstoryn härrör från Hesiodos' "Theogonia". Där finner man också berättelsen om striden mellan gudar och titaner. Titanerna är alltså en äldre gudageneration som avsätts av de olympiska gudarna; förutom att vissa titaner får kvarstå i sina funktioner så drabbas vissa av hårda öden: Kronos och Japetos spärras in i underjorden, och ska man nämna några titansöner så förvisas ju Atlas till västern där han tvingas hålla upp himlavalvet och Prometheus till östern (Kaukasus). Fenomenet med två gudagrupper som strider har vi ju också i nordisk mytologi med asar och vaner, men där beseglas striden genom att gisslan utväxlas (Mimer och Höner går till vanerna, Frej och Freja till asarna vill jag minnas). Detta är åter en lite elegantare lösning på problemet, tycks det mig. Å andra sidan så dödades ju Mimer av vanerna på grund av missnöje med Höners tigande, varpå de sände huvudet åter som blev Odens rådgivare. I storyn om fångslandet av Loke visas ju också att hårda tag inte är ovanligt i nordisk mytologi, så jag ska inte vara kategorisk.

En tredje sak man kunde kritisera Hesiodos för är att Pandora, den första kvinnan, ses som ett grymt väsen; hon skapas av Hefaistos på Zeus order för att straffa mänskligheten (som dittills bara bestått av män), och med sig får hon sin ask där all världens elände finns instoppat. Asken öppnas och allt flyger ut, endast hoppet blir kvar däri... Bibeln, om vi nu ska ta den, är patriarkalisk så det räcker, men inte ses väl Eva där som ett veritabelt gissel för mannen?

Hesiodos' Pandora är mycket speciell; den roll hon spelar i "Theogonia" och "Verk och dagar" har inget stöd i etymologin, om vi nu ska dra in den, för ordagrant betyder ju *Pandora* "hon som skänker allt", vilket är ett namn på jorden ur vilken hon skapas. Hon kallas också på en viss gammal bild för *Anesidora*, "hon som sänder upp skänker", ett annat namn för jordgudinnan. Allt detta, som jag har från Kerényi, visar på Pandoras ursprungliga roll av jordemoder; Hesiodos' Pandoramyt är en paternitär, misogyn parodi på det hela.

För övrigt så har ju forskningen kunnat konstatera att den första människan, den första individen av arten homo sapiens, Cro Magnon-människan, var kvinna; detta har gjorts genom att så att säga räkna bakåt i människans mitokondrie-DNA, som är delar av arvsmassan som förs över oförändrat från generation till generation. Mytologins

första människor som alla är män är således även det synnerligen paternitärt; äldre, matriarkala myter om människans urmoder har då mer sanning i sig, såväl innebördsmässigt som objektivt-vetenskapligt.

4. Farväl till reduktionismen?

Det är alltid frestande att reducera de mytologiska narrativen till något annat, något som är lättare att förstå. Omedvetet sätter ens kritiska, analytiska sinnelag in när man ställs inför myten och försöker bena upp det hela i sina beståndsdelar. Hittills har jag i denna artikel försökt avhålla mig från alltför simpel reduktionism, men frågan är om man kan mota reduktionismen i grind helt och hållet. Kan man verkligen i mötet med myterna helt gå upp i dem, se all myt som skapelser av människans kollektiva undermedvetena, helgade kreationer som inte får analyseras och dissekeras, varmed de riskerar att förlora allt liv?

Alltför simpelt är i alla fall att avfärda all myt som barnsagor, se alla gudar som förgudligade människor ("euhemerisering") eller personifierade naturkrafter eller vad, se den ena och andra legenden som tillkommen som förklaring av ett visst kultbruk och så vidare. Å andra sidan går inte myten att helt förstå på sina egna premisser, som F. G. Jünger hävdar att han gör, en attityd som även Kerényi tycks ha i *sin* bok, för någon form av filosofisk approach måste till när man bedriver humnaiorastudium, eller, alternativt uttryckt, någon form av *förförståelse* har man alltid när man ger sig in i ett studiefält, för att tala med Heidegger.

Min egen attityd till mytologin är preliminärt att den bör tas på allvar på sina egna premisser, men därmed ska man inte tro att portarna öppnas till ett gåtfullt fantasyland bara som så där. Det räcker ju inte med att återberätta myter, hur högt man än skattar dem, för att frammana den arkaiska grekiska världsbilden; det hela kan bli lite påvert och rapportmässigt och blir inte automatiskt något "Dionysoståg till pipor och flöjter och tyrsosstaven i hand", så att säga. Detta som memento till Kerényi, som föresatt sig att återberätta myterna utan krumbukter som om han vore en gammal grek, låt vara att han inte medvetet arkaiserar utan framställer det hela på läsbar prosa och med reflektioner inströdda.

Så har vi F. G. Jünger, som närläser mytologin och återger den utan att gendriva någon kungsteori, och får en del sagt i processen. Men ibland upprepar han bara kända fakta och resonerar i cirkel, som en Okeanosström...

En Martin P:son Nilsson står lite närmare reduktionismen, men inte så det stör; han går en balansgång mellan att ta myterna på allvar och diskutera dem i ljuset av nyare forskning, ungefär som Davidson gör i sin bok om nordisk mytologi, som jag kommer att beröra längre fram.

FGJ åter är inte reduktionistisk alls, men ändå står inte allt som i ett förklarat skimmer sedan man läst hans bok. Så man kanske måste ge reduktionismen en chans...

Som sagt, alltför nihilistiska teorier som att alla gudar är förgudligade människor köper jag inte.

Men en och annan reduktionism kan väl få slinka med...

Som den här om hesperidernas äpplen. Dessa guldäpplen fanns ju på en ö långt i väster vilka Herakles fick i uppdrag att hämta. Nu har någon framkastat att ursprunget till detta mytelement kan ha varit apelsiner växande i Spanien; Spanien låg ju långt i väster i relation till Hellas, och man kan ju tänka sig den förste sjöfarande grek som steg i land där, plockade en apelsin, åt den och blev synnerligen förundrad. Så berättade han för någon om denna frukt, och med tiden vandrade historien och förändrades och blev till slut till guldäpplen i den fjärran oceanen, vaktade av en drake.

Visst är detta fascinerande i sig, hur en enkel vardagssak förvandlas till legend. Men i ett djupare perspektiv, är man inte lite besviken? Har man fått se sitt sagoguld förvandlat till, om inte sand, så högst banala citrusfrukter som man ser i mataffären varje dag? Men kanske kan ett återsken skapas här, en spegeleffekt: lika mycket som sagoguldet kan reduceras till apelsiner kan apelsinerna bli guld, genom att man nästa gång man står i mataffären och tar upp en apelsin från fruktdisken, kan tänka: "guld"...

Men i det långa loppet är inte reduktionismen en framkomlig väg, vill jag mena. Någonstans i det gamla Grekland rann floden Styx, men denna hade enligt uppgift fått namnet från den mytologiska floden, dödsrikesfloden, och ej tvärtom. Reduktionismen har således sina begränsningar, den går inte att tillämpa överallt. Är det alltså på det viset att man når en punkt då man måste lämna reduktionismen och ge sig i kast med mytologin as such? Eller är det så att man som tänkande människa alltid kommer att tillämpa viss reduktionism/analytisk approach/kyllig logik i sitt närmande till myten, och att det är lönlöst att kämpa emot denna tendens?

5. Religion

Den grekiska mytologin är inte idag en levande religion men nog saknar man vissa av dess element, nog kunde vissa av dess begrepp och föreställningar hjälpa nutidsmänniskan i hennes tillvaro. Det var kristendomen som kom och tog över, och även om jag tycker denna till stora delar är en utmärkt religion, bred och djup och på många sätt givande svar på vad nutidsmänniskan kan vilja ha svar på, så saknar den mytologiskt sett en del.

Som detta med jordemoder: Gaia, Rhea, Demeter eller vem vi nu ska ta var levande väsen för antikens greker, bland annat i så måtto att kvinnor anropade dem under barnsbörd. Vem anropar dagens kvinnor i födslovånda? Gud? Mamma? Det senare måste nog kännas en aning bättre, en "euhemeriserad" jordemoder, men stiligast vore väl om en veritabel jordgudinna fanns kvar i vardagsreligiös bemärkelse. Vill man inte tänka Grekland så har vi så klart våra nordiska gudinnor, Freja och Frigg och vilka det nu var.

Generellt tycker jag att kvinnliga gudar borde finnas; att som kvinna dyrka jungfru Maria tycks mig vara ett påvert substitut, och med henne är det den ständiga stötstenen att förklara jungfrufödelse. Ge oss gudinnorna tillbaka! Men man säger ju att fiskens tidsålder lider mot sitt slut och att vattumannens stundar; kristendomen har målat in sig i ett konceptuellt hörn på många sätt, med jungfru Maria och den historiske Jesus och så vidare, och det kan vara dags för nya tongångar.

Det gällde vad som i gammal hellensk religion man kan sakna i dagens religion. Ja, egentligen är ju denna grekernas religion mest ett myller, en föga djupsinnig bondereligion med väsenden och historier och sagor om både det ena och det andra, men någon moralisk innebörd har den inte, den tycks inte ge svar på människans frågor om hur man ska handla. Alternativt uttryckt: när väl de grekiska filosoferna dök upp tenderade de att vara fientliga till mytologin, någon syntes mellan grekisk filosofi och den gamla religionen kom aldrig till stånd, även om det kan ha varit nära att så skulle ske. Istället var det ju med kristendomen som grekisk filosofi till slut förenade sig, och vad vi idag kallar kristendom har inte så lite av klassisk ontologi och etik i sig, av Platon och Aristoteles och deras efterföljare. Kyrkofadern Augustinus på 300-talet e Kr kan ha varit pionjären i denna utveckling, den förste som började tolka kristendomen i platonisk riktning.

Kronos störtade Uranos, Zeus i sin störtade Kronos, men så kom Jesus med hela sin härskara och störtade Zeus, kristendomen ersatte den grekiska religionen; i något medeltida dokument lär Zeus faktiskt förekomma som en av helvetets demoner. Ja, i det stora hela var det väl rätt, den grekiska religionen förmådde i långa loppet inte svara på folks frågor, hade ingen moralisk innebörd; betecknande är att så gott som alla grekiska gudar hade funktionen av fruktbarhetsgud jämte sin huvudfunktion, en bild som framträder i Bergstedt, och fruktbarhetsgudar behövde man inte i det hellenistiska, urbansierade samhället, där jordbruket ombesörjdes effektivt av stora latifundier med relativt liten arbetskraft. Det var ett nytt samhälle, ett stadsbaserat samhälle, och här frodades diverse mysteriereligioner tills kristendomen tog över spelet på 300-talet e Kr.

6. Fromhet

Vad ska jag göra nu? Sjunga en paian till Apollons ära? Låta mig initieras i de eleusinska mysterierna? Kransa mig med vinlöv, dricka mig full på surt rödvin och sjunga Dionysii ära och lov? Nog kan man raljera över den gamla grekiska religionen, men trots alla dess tillkortakommanden så fanns där ändå fromhet, och utan fromhet klarar sig ingen religion. Vi kan höra det i den arkaiske greken Theognis' elegier, här citerade efter Dorothea Wenders engelska översättning:

Everything's gone to the dogs and ruin! Still,
Kurnos, we must not blame the blessed gods:
The violence of men, vile greed and pride

Have thrown us from our good luck into bad.

- - -

May Zeus in heaven keep his strong right hand

Forever on this town to make it safe,

Likewise, the other blessed deathless gods.

Apollo, guide my singing and my thoughts,

May holy songs be heard from lyre and flute.

Let's pour libation to the gods and drink,

Enjoying talk and fellowship, without

Any alarm about the Median War.

This is the better way, to pass the time

In pleasure, free from worries, happily,

With hearts united, keeping far away

Bad spirits, painful age and final death.

- - -

It's not permitted for a mortal man

To judge the deathless gods, or fight with them.

- - -

Pray to the gods, the gods have all the power.

All good and evil come to men from them.

I samma volym läser jag Hesiodos' "Verk och dagar" (här så klart betitlad "Works and days"), där poeten uppmanar oss:

Make prayers to Zeus the farmer's god and to

Holy Demeter, for her sacred grain,

To make it ripe and heavy, when you start

To plough...

Det må vara en smula banalt det här, men fromhet har alltid något banalt över sig. Fromheten är enkel, men det enkla är svårt.

7. Titanerna hade inga fester

Något som klart skiljer titaner från olympiska gudar är att de förra inte har någon sång, dans och musik och inga fester, vilket de senare har. Jag är FGJ tack skyldig för detta påpekande. Scenen i Olympen i Iliadens första bok är otänkbar i titaniska sammanhang:

- - - Då log den liljearmade Hera

och tog pokalen leende mot av den älskade sonen /Hefaistos/.

Denne i ordning åt höger nu gick och åt gudarne alla

skänkte den ljuvliga nektarn uti och den öste ur bålen,

medan ett outsläckligt skratt bland de saliga gudar

klang, när de sågo kring salen Hefaistos pustande linka.

Sålunda dagen igenom till dess att solen gick neder,
åto de, ingenting saknades där i det rikliga målet,
icke det skönaste spel på lyran, som slogs av Apollon,
heller ej växelsång av musernas tjusande röster.
Dock när solens lysande bloss omsider sig sänkte,
längtande alla till ro och begåvo sig hem för att sova.

(övers Erland Lagerlöf)

Hos titanerna finns bara elementariskt kretsande nödvändighet, bara mödosamt arbete. Om vi till titanerna räknar de murbyggande cykloperna, kan man ju med FGJ anföra att deras massiva stenmurar ("cyklopiska murar" talar man ju om i konsthistorien om exempelvis det gamla Thebes murar) inte inger människan samma lyftning som anblicken av ett tempel med kolonner, som ju är en mer "apollinsk" skapelse. Det titaniska skapandet är mödosamt, det apollinska skapandet är fritt från möda säger FGJ.

Dessutom hävdar han att i en värld utan gudar måste det titaniska åter rycka in i all sin forna kraft, en tillvaro präglad av ananke, nemesis, Dike och moirer. Vänder sig människan mot titanerna vänder hon sig bort från Zeus och Apollon, från Dionysos och Pan. Samtidigt fanns ju försonande element i det titaniska, yttrat bland annat i att Kronos var guldålderns härskare, och här finner vi en parallell i dikotomin vaner-asar. Enligt Davidson var vanerna fruktbarhetsgudar (Frej och Freja, samt Njord som hos Snorre visserligen är *man* men som måste stå för jordgdinnan, jämför Njord-Nerthus-Hertha-Erda-Gerda, alla bildade på ordstammen "jord"), de stiftade inga lagar och var därför "amoraliska", men det var oväsentligt eftersom de skulle ge människor kraft att föröka sig, avla husdjur och få åkrarna att ge rik skörd.

Vanerna stod därmed för jord och matriarkat, asarna åter för himmel och patriarkat; kriget mellan asar och vaner blev uttryck för rivaliteten. Men trots att himmelsguden Oden (etymologin Oden-Wotan-Vâta anger hans förbindelse med *vind*) nu blev övergud fortsatte vanerna att dyrkas, de var...

... lite mer livsnära, givande och tröstande än himmelsgudens och den nyckfulle krigsgudens. Vanernas ynnest hade ingenting av det förrädiska och undanlidande i Odens gunst och olikt dennes sträckte den sig bortom graven. - Vanernas dyrkare hade en stark känsla för jorden och vördade sina döda anförvanter som vilade i den. Det fjärran kungariket i skyn var inget för dem att längta efter, men bortom legenderna om fridskungarna fanns föreställningen om en färd till ett land bortom havet som ett löfte till människorna." (Davidson)

Som anført ersatte den olympiska Demeter titanerna Gaia och Rhea som jordgudinnor, men de senare måste sägas ha en mer äkta framtoning i rollen eftersom de ju var först på plan, som jag även framhållit. Och som nämnt fortsatte man att åkalla dem även i senare tid, som kvinnor under barnsbörd gjorde exempelvis. Detta kan

exemplifiera fortlevandet av titandyrkan hos grekerna, ungefär som kulten av vaner fortlevde parallellt med asakulten. Apropos den antydda nordiska myten om en fridskung som vid sin död seglar till ett odödligt land i väster, har vi ju en bra parallell till detta i själve Kronos som enligt ofikerna förvisades till en ö i Okeanos, liksom mer likartat i vissa hellenska heroer som ljöt detta slut. Det kan beteckna äldre föreställningar om frälsning efter döden, sådana som grekerna hade före bronsåldern tills en mer dystert bild av döden som skuggrike dök upp.

En likartad bild av titaner som av vaner ger Kerényi när han säger att människosläktet på något vis var motsatt de olympiska gudarna, medan det stod "sådana gudomligheter särskilt nära, som inte kommit att tillhöra Olympen utan skenbart också de var underkastade död och lidande", alltså titanerna. Detta kunde förklara varför Prometheus kallas titan men inte Zeus, trots att de ju är kusiner.

"Titanisk" har blivit inbegrepp för något måttlöst, gigantiskt och övermänskligt; detta är ungefär vad ordböckerna säger. Visst finns dessa drag hos titanerna, men deras roller av fruktbarhetsgudar hos en fri, pre-civilisatorisk ålder har helt tystats ner i processen av "segrarnas historieskrivning". Något helt negativt är inte titanerna, men samtidigt kan man ju inte i romantisk anda försöka helt återgå till titandyrkan. Det stenåldersmässiga *har* på sätt och vis sina paradisiska drag, till exempel i de fall då man hade gott om mat, då jägarna vadade genom "hav av vilt" i sina "sälla jaktmarker". Men väljer man att bli dylik paradisyurmåre måste man också avstå från sång, dans och musik, som är senare landvinningar, olympiska element. Det titaniska livet är, i sin mest jordnära form, att äta, sova och föröka sig, ett liv utan sorg men därför också utan lycka, ett liv utan tragik men också utan komedi. Och man måste även avstå från lagar, skönt till en början kanske om allt blir tillåtet men en fungerande anarki är nog en utopi...

8. Prometheus-Lucifer-Kristus

Prometheus har gjort uppror mot de högste guden och försmäktar därför i underjorden, och den bibliske, eller ska vi säga den *miltonesiske* Lucifer gör något dylikt. Men likheten Prometheus-Lucifer kan inte dras för långt, för Prometheus har ju skapat människan medan Lucifer bara är en upprorisk, egenkär gudom i största allmänhet (vad gäller Lucifer som gudom så vet jag att han är ängel och att ängel betyder "budbärare", men övernaturliga väsen av denna dignitet må kallas gudar om än de inte är *kultgudar*). Så hur får man in människan i ekvationen Prometheus' uppror, straff och försoning?

Prometheus skapar människor av elementarstoff och blåser in himmelsk eld (= liv) i dem, men de måste föras inför Zeus och Athena för att få medvetande; Athena håller härvid upp en fjäril för människan. Fjärilen kan enligt FGJ beteckna det flyktiga i människans andliga väsen; det kommer till henne men lämnar henne åter vid döden. - Prometheus älskar människorna, fortsätter FGJ, mycket lidelsefullare än vad gudarna

älskar dem, trots att dessa ju gav dem själ. Således ser man det prometheiska i människorna, det eldfängda väsendet, oro, skaparlust. Det här med skaparlust och en viss orospräglad strävan hos människan får mig att åter tänka på Bibeln; människan försökte bygga Babels torn men Gud förbistrade då hennes språk så att projektet gick om intet, Gud spridde människorna "ut över hela jorden, så att de måste upphöra att bygga på staden". (1. Mos 11:8) Tornet som skulle nå till himlen blev aldrig byggt, stoppades för att människan skulle veta sin plats, även om Gud tycks ha hyst viss välvilja för ambitionen som sådan: "... detta är deras första tilltag; härefter skall intet bliva dem omöjligt, vad de än besluta sig för att göra." (ibid 11:6)

Före detta har ju Gud försökt utplåna människan genom floden, och Zeus åter gjorde något likartat ("den deukaliska floden"), men nya släkten uppstod genom sina respektive förfäder Noa och Deukalion. Skälet för Gud var människans ökande ondska, skälet för Zeus var att Prometheus lurat Zeus att ta de sämsta bitarna (benen) vid offret och ge köttet till människan; Zeus tog då tillbaka elden från människan, varvid Prometheus stal tillbaka den. Prometheus som eldbringare kan då jämföras med Lucifer som ljusbringare (vilket är vad "Lucifer" betyder); jämför också den nordiske Loke som av vissa betraktas som eldande.

Ytterligare ett straff har Zeus i beredskap: att fjättra Prometheus, vars predikament alltså påminner om Lucifers i helvetet. Betänk också att Milton diktat om båda dessa. Men man kan inte adla Lucifer till någon slags Prometheus, eftersom den sistnämnde ju bad om nåd till slut vilket vore fjärran för Fan. Nej, denne ska ju strida med Kristi härskaror vid tidens ände, efter att först ha fjättrats (prometheiskt, men än mer "allmäntitaniskt": Kronos-Japetos fängslande i avgrunden bak koppardörrar) och sedan kommit lös. Detta åsido, samt det att Lucifer till skillnad från Prometheus inte skapat människan, finns det något försonande "prometheiskt" hos Lucifer? Prometheus lär människan diverse hantverk och konster (husbyggnad, väderskådande, tale- och skriftkonst med mera), men något liknande kan väl inte Fan brösta sig med. Man kan också fråga sig huruvida det finns något "luciferskt" hos människan, likaväl som något "prometheiskt"? Jag överlåter åt berörda sekterister att besvara frågan och nöjer mig med att ställa den.

Men det finns mer i Prometheusgestalten än så. Han är ingen frälsare men han har skapat människan och vårdat sig om henne. Så fängslas han vid klippan, plågas och lider för vår skull. Och i slutet av Aiskylos' drama utbrister han:

Gudomliga moder och strålände Rymd,
du som välver ditt ljus över hela vår värld,
I sen hur jag lider med orätt!

På vilket följer blixtar och dunder, jorden rämnar och klippan han står på sjunker i djupet. I Matteusevangeliet åter har vi Jesu på korset utrop "Min Gud, min Gud, varför

har du övergivit mig?", han ger upp andan, "och jorden skalv, och klipporna rämnade"... (Matt 27:46, 51)

Om än Prometheus' och Jesus' respektive roller skiljer sig åt, så finns det mycket besläktat i dessa båda scener.

När nu Jesus är med i bilden kan man fråga sig om Prometheus likt Jesus har någon moralisk innebörd. Jesus är underkastad sin himmelske fader och har fromhet som ledmotiv, medan frihet kan sägas vara Prometheus' ledmotiv. Men är frihet verkligen allt? En hädisk fråga att ställa i nutida sammanhang. Prometheus skapar människan och ger henne kunskaper, men är det verkligen tillvarons hela mening att förkovra sig materiellt, måste inte något mer till? Människan lever inte av bröd allenast, och även om Zeus inte har så värst stor moralisk innebörd heller, låt säga i "nytestamentlig" mening, så står han ändå för något utöver människan, ett inbegrepp för kosmisk ordning och överjordisk rättvisa. Prometheus' mänsklighet åter tycks sträva åt det måttlösa, det har något oroligt och eldfängt över sig, medan i slutändan den stilla ron väl måste ange grundackordet. Om Prometheus står för frihet och uppror så står Zeus för harmoni, och den senare känslan är i långa loppet den som måste segra. Friheten "att", den positiva friheten, måste omtolkas till friheten "från", den negativa friheten; sann frihet är att som människa inse sina begränsningar. Detta kan vara en lärdom av Prometheus' öde, som jag även varit inne på tidigare i ljuset av Zilliacus' ord om den verkliga innebörden i Aiskylos' drama.

I övrigt vet jag inte vilken plats Prometheus har i mitt hjärta; jag är nog mer präglad av det bibliska med Gud/Jesus som moraliskt föredöme och (den miltonske) Lucifer som möjligen missförstådd motpol. Men att de stålblanka replikerna i Aiskylos' drama *as such* gjort intryck på mig, det måste jag erkänna:

Högt ropar havets brutna svall
och djupets suckar rulla tungt.
Från Hades' svarta avgrund svarar dånet.
Heliga floders ringlande ström
stönar i ångest och kval...
(övers Emil Zilliacus)

Härskaren och det musiska

1. Nero

Man blir inte en bättre härskare för att man har kulturella intressen, men en intressantare. Detta har jag kommit fram till efter att ha studerat fallet Nero.

Om Nero som regent talas på annan plats i denna bok. Med hans kulturella sida var det i alla fall så, att när han varit kejsare ett tag fick han en ohejdbar lust att uppträda som kitharaspelare; han kom verkligen att göra det och prisades rundligen varje gång. Bland annat uppträdde han på teatern i Neapel iförd rollens föreskrivna krans på huvudet och vit, fotsid dräkt, och konsten i sig var att sjungande recitera dikter med ackompanjemang av detta sjusträngade instrument, kithara, ungefär lika med lyra. Minnesvärt vid detta tillfälle var att i publiken satt grupper av ynglingar som fått betalt för att visa sin uppskattning, med ljud som beskrivs som "bisurr", "håltegelton" respektive "kastrullskräll"...

Men var detta nu det spektakel man allmänt tror det var? Det finns ingen lag som säger att makthavare inte kan sjunga, Athens Kimon var ju en god sångare sägs det, men denne uppträdde ju inte på scen som Nero utan tog bara ton vid gästabud. Hur som helst hade vår Nero enligt Suetonius ingen sångröst, han röst var "tunn och färglös", så vi får väl hänföra denna kejsares scenbravader till de löjeväckande delarna av hans regentbana, vilka inte var få. Å andra sidan berättar Plutarkos i biografen över Alexander att denne år 331 i Fenicien ordnade en tävling i dityrambiska köror och tragedier; två skådespelare tävlade i den sistnämnda grenen, och när den skådespelare han höll på förlorade det hela så han att han gladeligen skulle ha offrat en del av sitt kungarike hellre än att se sin Thessalus förlora. Att som härskare lägga ner sin själ i konsten har alltså höga förebilder. Och vad gäller det musiska i stort vill jag inte helt göra ner Nero, för Suetonius säger att Nero redan tidigt hade...

... håg för poesi och skrev dikter av hjärtans lust och utan ansträngning"... Jag har i mina händer haft skrivtavlor och anteckningsböcker med en del mycket kända dikter som han egenhändigt skrivit och av vilka det tydligt framgått att de inte var avskrivna eller upptecknade efter diktamen, utan helt uppenbart nedskrivits av en som tänkt och skapat. Ty där fanns mycket som var raderat, överstruket eller skrivet ovanför raden. Han hyste även ett ej ringa intresse för måleri och skulptur.

I Vitelliusbiografen berättar Suetonius också hur en kitharaspelare en gång uppmanades sjunga något ur Neros sångbok, den så kallade "Mästarens bok", vilket i mina ögon styrker Neros diktarbegåvning. Neros ord i dödsögonblicket, "qualis artifex pereo" ("vilken konstnär förlorar inte världen i mig"), var således kanske lätt överdrivna, men inte helt gripna ur luften.

2. Övriga caesarer

Ska vi fortsätta med caesarernas kulturintresse kan vi gå till Augustus, som tyvärr gjort sig känd för en synnerligen kulturfientlig handling: han förvisade poeten Ovidius från Rom, eftersom denne skrivit den omoraliska "Konsten att älska" (*Ars amatoris*). För oss nutidsmänniskor verkar denna versifierade föreläsning om konsten att förföra en dam och så vidare rätt oskyldig, men för dåtiden var den säkert aningen chockerande. Augustus tyckte det i alla fall, och ännu en av hans handlingar i denna riktning var att förvisa dottern från Rom för omoraliskt leverne. Med Augustii moraluppfattning får det vara hur det vill, "någon dj-la ordning måste det vara i ett rike", men om ärendet gagnades av att förvisa en begåvad poet till Svarta havet, civilisationens yttersta utpost, är tveksamt; det har ju bland annat renderat Augustus nedsättande kommentarer av kulturhistoriker i alla tider.

Vad gäller Augustii kulturintresse finns hos Suetonius en intressant passage om detta; jag citerar hela, eftersom den utöver kejsarens aktuella intresse visar honom som privatperson, får honom att framstå levande för oss som människa:

Efter sin måltid mitt på dagen brukade /Augustus/ vila en stund utan att ta av sig kläder och skor. Han låg då med fötterna utanför täcket och ena handen över ögonen. Från middagsbordet begav han sig till en soffa i arbetsrummet. Där blev han kvar till långt in på natten för att avsluta vad som återstod av dagens arbete, eller åtminstone större delen av det. Sedan gick han till sängs och sov inte mer än högst sju timmar, och inte ens då i ett sträck. Han brukade nämligen vakna tre eller fyra gånger under den tiden. Om han då inte kunde somna om efter ett sådant avbrott, vilket inträffade någon gång, tillkallade han läsare eller historieberättare. Då somnade han återigen och steg ofta inte upp förrän en bit in på dagen. Om det var mörkt låg han aldrig vaken utan att låta någon sitta vid hans sida. Att stiga upp tidigt var något han tyckte mycket illa om. Om han var tvungen att börja dagen tidigare än normalt till följd av något politiskt eller religiöst uppdrag, gjorde han det lite bekvämare för sig genom att tillbringa natten före hemma hos någon vän som bodde i närheten av platsen för uppdraget. Trots detta led han ofta av brist på sömn, och när han bars omkring på gatorna och bärstolen måste sättas ner en stund på grund av något hinder, hände det inte så sällan att han föll i sömn.

Vad som är centralt här är att han vid sömnlöshet tillkallade "läsare och historieberättare". Vad de förra läste upp för honom kan man bara spekulera i, dikter, epos, filosofiska dialoger, rikets finanser? Vad historieberättarna anbelangar så torde man kunna gissa att det rörde sig om vad vi idag kallar historia, eftersom detta var ett vitt begrepp under antiken; det innefattande allt ifrån i våra ögon påhittade narrativ om trojanska kriget och Roms grundläggning, till mer erkänt historiska narrativ som texter om Alexander, puniska krigen och vad det kan ha varit.

Suetonius bistår med upplysningen att Augustus skrev ett antal verk på prosa, bland annat en självbiografi (som finns i svensk översättning), ett verk på hexameter om Sicilien samt en tragedi; denna sista som skulle ha handlat om Ajax blev aldrig färdig, och han lät förstöra den eftersom han var missnöjd med den. Tydligt skrev han denna liksom en del annat medan han badade, och Suetonius upplyser att när "... hans vänner sedan frågade hur det stod till med Ajax, svarade han att hans Ajax halkat på sin tvättsvamp".

Kejsar Claudius skrev flera historiska verk upplyser oss Suetonius. Andra ledare som varit så verksamma är ju annars Guizot, en fransk premiärminister från 1800-talet, samt så klart Churchill som ju skrev "A History of the English Speaking Peoples" jämte verk om de båda världskrigen. Hur mycket denne skrev allt detta själv vet jag inte, för sina memoarer hade han ju till exempel en medarbetarstab som författade avsnitt om inrikespolitik, men klart är att Churchill var en skrivglad människa. - Vad gäller Claudius så skrev denne bland annat en etruskernas historia i tjugo band, vilken gått förlorad, "den kanske största förlusten i forntidslitteraturen" säger Bjöl/Hjortsö, möjligen då mer av antikvariska skäl än stilistiska, eftersom samma författarpar säger att rester av hans prosa "tyder... på en tänkande, om än något pedantisk skribent."

Etruskerverket skrevs på grekiska liksom ett i åtta band om kartagerna; på latin skrev Claudius "två böcker om den äldre tiden och fyrtioen om den senare perioden", varmed torde menas romersk historia. Detta säger Suetonius, samt detta som jag tycker är rätt intressant:

Han började sin historiska skrift efter mordet på diktatorn Caesar, men hoppade sedan fram ett bra stycke i tiden och började på nytt vid slutet av inbördeskriget. Han insåg nämligen att han var ur stånd att åstadkomma en uppriktig och sanningsenlig redogörelse för äldre tider av den anledningen att han ständigt och jämt tillrättavisades av sin mor och mormor.

Claudius lät ofta en uppläsare föredra hans alster, och när ett nytt Museum byggdes i Alexandria bestämdes att man där skulle läsa upp hans alster vissa dagar varje år, etruskerverket i det ena och kartagerverket i det andra, äldre Museum; på grekiska var annars namnet på dessa byggnader *Musaion*, lika med "plats helgad åt muserna", konstens och vetenskapens gudinnor. *Musisk* är ju en synonym till *kulturell*, och antika härskares intresse för detta är ju vad vi här sysslar med.

3. Alexander

Plutarchos berättar att Alexander en gång på en fest spelade harpa med stor briljans och inlevelse. Då sa hans far Filip:

- Skäms du inte att kunna spela så bra? För en kung räcker det om han har tid att höra andra spela, och han ärar musorna om han så bara deltar i sådana uppträden som åskådare.

Detta skulle ju kunna visa att Filip var kulturellt ointresserad medan hans son var det, men det makedonska hovet hade ju tidigare bland annat blivit fristad för Sofokles sedan denne fördrivits från Athen, så helt renons på kultur var nog inte detta "barbarhov". Kan man för övrigt tänka sig ett hov utan konstnärer? Om en Napoleon berättas ju att han vid sin frukost varje morgon tog emot konstnärer och författare; för monarken kanske dessa kulturarbetare bara är en prydnad i stil med påfåglar, men helt oviktigt är det väl inte. Det finns ju kungar som är helt ointresserade av det musiska; till exempel Alexanders efterträdare diadokerna sades vara detta, men med ett undantag: Ptolemaios Lagos i Egypten som ju byggde Alexandrias bibliotek, det ovannämnda (äldre) Musaion. Här kom man för övrigt att tillämpa en smart teknik för att förvärva handskrifter; varje skepp som la till i hamnen och som hade med sig handskrifter, fick dessa beslagtagna och ersatta av en kopia.

Längre fram i hellenismen blev annars staten Pergamon i Mindre Asien ryktbar för sin skönhet och utsmyckning, i mina ögon tecken på att dess härskare ärade muserna.

Men det var Alexander det gällde. En välkänd yttring av hans kulturintresse var det ju när han vid raserandet av Thebe 334 lät skona det hus som tillhört diktaren Pindaros. På huset ska man ha satt upp ett anslag med denna lydelse, en trokéisk tetrameter:

Pindárou tou mousopoioú tēn stégēn mē kaíete.

- - -

Bränn inte ner diktaren Pindaros hus.

Tycker man detta är ett något udda sätt att exemplifiera Alexanders kulturintresse, kan man ju gå vidare med att säga att han under sitt persiska fälttåg ofta höll diverse arrangemang med kulturella inslag. Nämnt är redan att Alexander vid återkomsten till Fenicien från Egypten ärade gudarna med tävlingar med dityrmbiska körer och tragedier och en del annat; källan för detta var som sagt Plutarkos. Hos Arrianos åter inhämtar vi att Alexander som en tacksägelse för att ha korsat gedrosiska öknen mellan nuvarande Pakistan och Iran, på hemväg från Indien, höll en festival med tävlingar i både sport och kulturella ämnen. Något liknande gjorde han för att hedra vännen Hefaestions död i Ekbatana cirka 330; tävlingar i litteratur och idrott hölls vid begravningen.

Arrianos nämner också att en viss Aristonicus som ingick i hans beridna garde, *hetairoi*, "kungens vänner", stupade i en strid i Afghanistan. Denne stred och dog som en man, ej som en harpist säger Arrianos; en not i den utgåva jag konsulterat förmäler att Alexander lät sätta upp en bronsstaty av mannen i Delfi, hållande såväl lans som lyra.

Återgår vi till Plutarkos så nämnder denne att Alexander alltid hade ett exemplar av Iliaden med sig på sina kampanjer; han ansåg den vara en handbok i krigskonst, och han förvarade den alltid under sin kudde jämte sin dolk. När Alexander vid ett tillfälle

under kampanjen befann sig i det inre av Asien och inte hade något att läsa, bad han en medhjälpare sända efter något och det blev några tragedier av Aiskylos, Sofokles och Euripides, en siciliansk historia av en viss Filistus samt dityrabiska poem av två diktare vid namn Telestes och Filoxenus.

4. Marius och Sulla

Vi kan gå till det romerska 100-talet f Kr där vi träffar på Marius, en hetlevrad general med enkelt ursprung som enbart ägnade sig åt krigets hantverk. Han studerade aldrig grekisk litteratur och använde aldrig grekiska språket i något viktigare sammanhang; han tyckte det var löjligt att studera en litteratur som lärdes ut av ett underkuvat folk. Det berättas vidare att när Marius en gång vid en tempelinvigning skulle presentera ett grekiskt teateruppträdande, kom han bara in i teatern, satt ner ett ögonblick för att sedan gå ut igen. Plutarkos som är källan till allt detta, tillfogar att om Marius hedrat muserna skulle han ha levat ett bättre liv och inte stupat på sina ambitioner, sina passioner och sin girighet. Kanske det, men Marius fiende i inbördeskriget, Sulla, hade förvisso musisk läggning men det gjorde honom knappast till en bättre människa, påminnande om Nerosyndromet som jag inledde med. Sulla regerade lika grymt över Rom när hade chansen som när Marius gjorde det, med mobvälde, proskriptionslistor och allt.

Sulla var ingen ängel, men hans vana att umgås med scenens folk gör honom i allo mer komplex än Marius; denne var en komplett general, Sulla åter en lika fulländad general men en som fann andra värden i livet utöver det. Synnerligen levande är Plutarkos upplysning att Sulla inte kunde ta något på allvar sedan han satt sig till bords. Att Sullas aktuella intresse inte yttrade sig i sponsring av högre kulturformer som poesi eller dramatik, utan i mest i att festa om med dansöser och komiker, är en annan sak.

5. Caesar och Pompejus

Vi befinner oss i den romerska republiken där vi närmast kommer till Pompejus och Caesar, inbördeskrigets nästa två motståndare efter Marius och Sulla. Pompejus var en populär fältherre med ett kungligt drag i sin framtoning, men några djupare kulturella intressen tycks han inte ha haft. Hans sämsta stund, hans lägsta handling var när han vid operationer på Sicilien fått en viss Quintus Valerius i sitt våld; han visste att denne var en lärd man, så han tog honom avsides, frågade ut honom om diverse och lät sedan döda honom.

Pompejus krigade i öster och ärvde ett fälttåg från Lucullus; den senare var redan då känd för att leva på stor fot och blev det än mer sedan han drog sig tillbaka från offentligheten, men Pompejus med all sin kungliga framtoning tycks i jämförelse ha levat ganska enkelt. Det "kungligt musiska" låg inte för honom. Jämför vi med Caesar så hade denne mycket bredare intressen; han studerade retorik på Cypern i sin ungdom för samme lärare som Cicero haft, och skrev senare böcker om sitt galliska fälttåg och

om sin insats i inbördeskriget. Vissa har ifrågasatt om Caesar själv skrivit dessa böcker, men varför det skulle vara omöjligt för en retorikskolad general och statsman att göra det förstår jag inte; i vår tid har vi ju en sådan som MacArthur som skrivit jämförbara, koncisa och synnerligen läsvärda memoarer alldeles själv.

Caesar var skolad talare och kunde formulera sig för folket, kunde "sälja" sin politik på så vis; Pompejus däremot hade ingen talargåva utan kunde vara plump, som jag visat annorstädes. Detta kan visa på nyttan av högre bildning för statsmän som dessa.

6. Athen

Ser vi till Hellas tidigare historia har vi Themistokles, som Plutarchos inskärper inte hade några musiska intressen, nej, bara en sak drev honom: att överträffa Miltiades triumf vid Marathon, och det lyckades honom ju vid Salamis. Senare fördrevs Themistokles från Athen, vilket kan tyckas som höjden av otacksamhet, men hans manér stack tydligen folket i ögonen, vilket delvis kan ha berott på hans ovannämnda brist på musisk läggning.

När det gäller Athen kan man ju nämna Alkibiades, som var vän med Sokrates vilken försökte väcka dennes intressen för det musiska. Vilken effekt detta skulle ha fått fick vi ju aldrig veta, eftersom peloponnesiska kriget snart bröt ut och Alkibiades drogs med i dess stormar. Han blev härförare och fick aldrig tid att odla dessa musiska intressen, vilket kan ses som ett exempel på "Ares' fientlighet mot muserna".

Före Alkibiades hade vi dock Perikles som kände musikern Damonides; denne hade ordnat och bestämt versmått och lär ha hävdats att musiken inte kan förändras utan politiska förändringar. Plutarkos säger att Damonides spelade samma roll för Perikles som coachen för en brottare.

Jag väljer att avsluta med att gå ytterligare bakåt i tiden, till Miltiades' son Kimon som härskade under 400-talets förra hälft, efter Themistokles. Kimon blev väldigt omtyckt i folkdjupen, vilket inte hindrade att han ostrakiserades efter ett tag, men han fick komma tillbaka efter de tio stipulerade åren och kunde då fortsätta sin karriär. (Themistokles åter landsförvisades ju inte bara, han anklagades dessutom för något brott så att han inte kunde återvända. Han dog som ståthållare i Persien av alla ställen.)

En person, berättar Plutarkos, mötte en gång Kimon på en fest i dennes ungdom; efter dryckesoffren inbjöds Kimon att sjunga och gjorde detta väl, och sällskapet hyllade honom som en mer fulländad man än Themistokles. Kimon förde annars segerrika kampanjer mot perserna så att dessa aldrig mer hotade Hellas; någon grekisk statsman av detta format trädde aldrig mer fram, säger Plutarkos. Kimon utförde detta, och han gick därtill utan klagan i exil när det beslutet kom, och han återvände i sinom tid, trädde åter i tjänst och dog ute på ännu ett flottuppdrag mot perserna; lägger man till detta att han var genuint populär och *kunde sjunga*, torde man ha den fulländade athenske statsmannen.

Mellanöstern

Kyros drog upp mot Babylon, intog det och frigav judarna, vilket renderade honom åtskilliga eulogier i Bibeln. Förmodligen förtjänade han det, det finns inte mycket att anföra mot denne perserkung, storsint handlande tycks ha legat för honom; jag kommer här att tänka på Krösus och medern Astyages, vilka båda besegrade kungar togs i hans beskydd efter kapitulationen och fick leva vid hans hov. - Kyros skapade Perserriket och var en ädel typ; synd bara att han led en så ovärdig död, halshuggen av en barbardrottning efter ett fältslag och huvudet slängd i en säck med blod...

Kyros drog upp mot Babylon, intog det och infogade det i riket. Efter ett uppror intogs Babylon en andra gång av efterföljaren Darius; behjälplig hade en viss Zopyrus varit, vilken belönades med guvernörskapet över staden och mycket annat. Darius sa att ingen perser överträffade Zopyrus i lojalitet mot sitt land förutom Kyros, med vilken ingen perser någonsin drömde om att jämföra sig. Zopyrus hade nämligen stympat sig själv i ansiktet och lurat sig in i staden genom att säga att han torterats av Darius, och sedan lurat babylonierna att hålla en viss port oförsvarad som Darius sedan angrep staden genom. Darius var som sagt nöjd över att ha tagit staden, men samtidigt förskräcktes han av Zopyrus' sår och sa att han hellre haft denne utan sår än tjugo Babylon.

Babylon låg vid Eufrat, floden flöt rakt igenom staden och hade murar åt flodstranden så att den inte skulle kunna intas via floden. Dessutom fanns murar runt om, på krönet av vilka ett fyrspann kunde köras. I ena delen av staden fanns ett palats, i den andra ett tempel helgat åt Bel, en ziggurat, en trappstegspyramid. Trakten kring staden, Babylonien, var väldigt rik på spannmål, sådden gav två- och ibland trehundrafaldig avkastning; däremot odlade man varken fikon, vindruvor, oliver eller annan frukt. Den relativa bristen på regn avhjälpes med konstbevattning: med diken och den hävstångsanordning som kallas *shadouf*, som än idag används i regionen. En tredjedel av skatten i Perserriket kom från Babylonien. Allt detta inhämtar man i Herodotos.

Detta perserrike vältes över ända av Alexander, som senare i praktiken blev perserkung själv. Hur om helst varnades han i slutet av sin bana för att bege sig till Babylon, för om han gjorde det skulle han dö sa spådomen. Men han begav sig dit ändå och mötte verkligen döden, åsamkad av sviter av diverse stridsskador och malaria samt utlöst av ett drycksgille i känd makedonsk stil. Omgiven av diverse spåmän, offerpräster och prognosmakare låg han så för döden i palatset, där makedonierna fick defilera förbi; han bara såg på dem, kunde inte tala. Han var 32 år gammal då han dog, på väg att fylla 33.

Det handlar som ni kan se om Mellanöstern. Nu frågar jag mig hur artikeln ska fortsätta: ska jag tala om Mellanösterns antika materiella kultur, antydd i sådant som

Babyloniens rika håvor och stadens utseende, eller om Mellanösterns kungar och krig, dess geopolitik? För närvarande (detta skrivs i augusti 2009) har man ju nog av det senare så fort man slår på TV:n, med oroligheter i Iran, Irak och Afghanistan. So what? säger någon, tänk vilken osökt chans att låta denna humaniorabok komma in på brännande, aktuella frågor!

Dagens Mellanöstern i ljuset av antikens. Jag kommer här att tänka på en amerikansk general vid namn Maxwell Taylor, fallskärmsjägare under andra världskriget, senare uppbyren under Kennedyeran då jag tror han blev generalstabschef. Han var i alla fall bildad, för man sa att om någon bad honom om råd hur Mellanösternkonflikten skulle lösas, så skulle han fråga sig "Hur hade Kyros handlat?" och utgå från det... Självt har jag studerat denne Kyros' bana i Herodotos men någon lösning på Mellanösternfrågan har jag därmed inte. Men kanske kan Alexanders roll i det hela vara belysande; denne erövrade riket men kom sedan att erövras av det, så att säga, han satte inte sin prägel på det utan det kom att präglade honom. Att Alexander öppnade upp orienten för grekisk kultur som vissa hävdar är bara nys, denna kultur hade redan influerat dem till viss del, grekisk vetenskap såsom geometri studerades i öst innan en enda makedonsk soldat trampat där, för att ta ett exempel. Visst ökade det grekiska kulturinflytandet i Mellanöstern efter Alexander; belysande är ju scenen i Plutarkos' Crassusbiografi där partherhovet sitter och lyssnar till en skådespelare som reciterar Euripides när budet om segern vid Carrhae kommer, understruket av Crassus' avhuggna, blodiga huvud som slängs in på golvet. Men poängen är att Alexanders krigande inte förändrade Mellanöstern på något sätt, själv blev han legendarisk både hos oss och dem, ja i hela världen (varje kultur sägs ju ha sin Alexandermyt), men något nytt skapade han inte.

Så hade vi romarna som i och för sig förlorade stort vid ovannämnda Carrhae, men senare kom att utöva någon slags hegemoni över partherriket; man underställde till exempel Rom frågan vem som skulle bli kung rätt ofta, och i Tacitus vimlar det av fälttågsskildringar i öst. Ofta var det Armenien man stred om, som kommit att fungera bufferstat mellan de båda rikena. Rom hade överhanden, och så kom ju även Mesopotamien att infogas i riket efter Trajanus' fälttåg, men man avträdde snart denna erövring.

Kontentan: nog kan väst kriga i Mellanöstern, men vi lyckas liksom aldrig sätta vår prägel på det. Medeltidens korsfararstater bekräftar det hela, högst temporära stater som de var.

USA har idag ockuperat Irak. Jag ska inte här komma med några pekpinningar om vad som borde eller inte borde gjorts, men gudarna ska veta att Mellanöstern är en svårfångad storhet i västvärldens geopolitiska kalkyler, så under antiken och så idag. Min gissning är att USA kommer att tvingas till reträtt.

Därmed var den tunga, politiska frågan avhandlad; åter till det kulturella, kanske det *hortikulturella* Mellanöstern: Basans ekar och Libanons cedrar, Egyptens översvämmade Nilstränder, Babylons sesamolja och dadlar, Arabiens kryddor och rökelse... Vad gäller det sistnämnda så var allt araberna behövde betala i skatt till Perserriket rökelse till ett värde av tvåtusen talenter, vilket i sammanhanget var lite; rikets reella satrapier måste ju ge spannmål, guld, hästar, boskap och annat i stora mängder, men araberna hade hjälpt Kambyses att erövra Egypten genom att placera ut vatten på viktiga platser längs ökenmarschen dit, därav den blott symboliska skatten. Araberna underkuvades alltså inte av perserna och inte heller Alexander kom att göra det; de sände endast bud till honom likt andra fria folk, som exempelvis romarna. Så kom till slut dagen då dessa araber gick in och tog över showen helt och hållet, på 600-talet e Kr. Araberna var ett perifert folk som en vacker dag föll in i centrum och blev hegemoner, som mongolerna i Kina och varför inte germanerna i Europa, låt vara att de sistnämnda inte förmådde hålla ihop något storrike. Men kalifatet föll ju ihop ganska fort det också, så man ska väl inte se för pessimistiskt på germanernas statsbärande förmåga. Fast vad gäller orienten så kom ju snart ottomanska riket, det turkstyrda storrike som präglade Mellanöstern in i vår tid, medan Europa i jämförelse alltid varit splittrat. Vilket man å andra sidan kanske ska vara glad för...

Mellanösterns materiella kultur. I Tyrus och Sidon framställde man purpur av en viss snäcka; tyg således färgat behöll färgen tack vare impregnering med honung, läser jag hos Plutarkos. Annars är så klart Herodotos den stora källan för aktuell kulturkrets; vissa hävdar att hans historieverk först skulle bli en historik över Perserriket, men att sedan olika skäl (flytt till Athenkontrollerat område exempelvis) fick honom att göra det till en story över Perserkrigen, från det joniska upproret till Hellas' frihetskamp mot de persiska invasionerna. Detta skulle förklara varför nästan halva boken handlar om i sammanhanget irrelevanta ting som Babylon, Egyptens och Skytiens historia, alla interiörer i Perserriket från Cyrus och framåt och så vidare.

Ja, denne Herodotos berättar bland annat om Mederriket, persernas första erövring. Mederriket grundades av Deiokes, som först var en domare för sitt folk men som senare tröttnade på det, skapade en livvakt och ett hov, byggde sig en huvudstad med sju koncentriska murar, alla målade i olika färger, och reorganiserade armén i truppdrag efter att tidigare ha varit endast en oformlig hop, ett tydligt exempel på ett land på väg från arkaiskt bondesamhälle till en mer genomorganiserad stat, en *civilisation* om man så vill. Definierar man civilisation som "kultur med städer" så var förvisso civilisationen gammal i Mellanöstern, sumererna med Ur och Uruk, gammalbabylonska riket och assyrierna samt ej att förglömma Egypten, vilket genomgått såväl "grodd, blomstring och vissnande" när perserna erövrade det, Egypten med alla sina dynastier, börjades på 2000-talet f Kr.

Man behöver inte frossa i västerländskt självhat bara för att man konstaterar att vi var mycket senare igång med civilisation, alltså stadskultur; på europeisk botten grundas ju städer först under 1000-talet f Kr. Och för den som undrar om begreppet "Europa" hör hemma under antiken, kan jag säga att ordet används av Herodotos i termer av "Darius invaderade Europa" (lika med Hellas) och så vidare, och Europa är ju landet väster om Hellesponten. Det finns annars en tendens hos oss att bara använda begreppet "Europa" från medeltiden och framåt, exemplifierat bland annat av band sju i Bonniers världshistoria om denna epok som heter just "Europas födelse". Men Europa var ett levande begrepp redan under antiken, och att Romarriket omfattade både Europa och Mellanöstern ska inte fördunkla detta faktum, tyngdpunkten låg politiskt i väst, här hade man ju direktstyrda provinser (en utveckling som kulminerade när Claudius gjorde Thrakien till provins) medan öst styrdes med hjälp av vasallkungar. Romarna danade Europa politiskt, underkuvade barbarer och inlemmade dem genom statliga konstruktioner under sin färla, medan man i öst bara övertog färdiga riken, gjorde kungar till vasaller, kungar styrande undersåtar vilka varit vana vid centralmakt och beskattning sedan århundraden, ibland årtusenden såsom Egypten. De flesta romerska kejsare kom från Europa, från Italien (caesarerna), Spanien (antoninerna) och Balkan (soldatkejsarna), medan öst väl endast bidrog med solprästen Heliogabalus och Filip araben.

Herodotos är som jag nämnt tidigare lite snårig läsning, mängder av anekdoter betecknar narrativet, och den eventuella ändringen av grundidé (från historik över Perserriket till en om Perserkrigen) har inte underlättat överskådligheten. Men hans lust att komma med upplysningar från fjärran länder är om inte annat antikvariskt värdefull. Det är sådant som att Egypten i hans ögon var landet tvärtom; man knådar deg med fötterna men lera med händerna, dess präster är skalliga medan de överallt annars är långhåriga och annat dylikt. Perserna åter begraver inte sina döda utan låter dem rivas av fåglar och hundar, och en persisk yngling får lära sig blott tre saker: att rida, att skjuta båge och att säga sanningen. I Egypten har man inga vindruvor, men man gör ett slags vin på korn, alltså öl. Skyterna slänger en viss ört på elden vilken gör dem berusade och får dem att stiga upp och dansa; detta, säger man, är historiens första skildring av cannabisrus. Babylon har inga läkare, istället får dess sjuka sätta sig på gatan för att få råd av envar förbipasserande. Allt enligt Herodotos.

En återkommande historia vid läsandet om antikens Mellanöstern är den om *belöning och straff i ett svep*. Det är till exempel när Xerxes är på hemväg efter Salamis; man seglar över Egeiska havet men drabbas av storm, och Xerxes frågar kaptenen om man kan komma levande ur det hela. Nej, säger kaptenen, en fenicier, såvida vi inte kan göra oss av med alla dem som står här på däck, syftande på perser i kungens följe. Xerxes säger då åt dessa att nu kan ni få göra er kung en tjänst, eftersom min säkerhet tycks bero på er. Perserna bugar och hoppar överbord, och skeppet som nu

blivit lättare tar sig vidare och kommer säkert i hamn på Mindre Asiens kust. När man kommit i land ger Xerxes först kaptenen en guldkrona för att ha räddat hans liv, och sedan, för att straffa honom för att ha orsakat några persers död, låter han halshugga honom.

Herodotos är källan för denna liksom för följande, om Kambyses. Den Krösus som kapitulerat för Kyros levde ännu när Kambyses blivit kung, och han tjänade nu denne liksom hans far med goda råd. När Kambyses' galenskap höll på att bli besvärande - det var en rad mord som begicks - sa Krösus åt honom att du kan få ett uppror på halsen om du fortsätter så här. Men Kambyses ville inte lyssna, utan beordrade senare sina tjänare att döda Krösus. Men dessa var smarta nog att endast gömma denne, för de kände sin kungs humörsvängningar. Så när Kambyses senare sa att han saknade Krösus lät tjänarna honom veta att denne levde; Kambyses gladdes åt detta, men tjänarna lät han likväl döda för ordervägran. Detta tycks mig vara exempel på samma fenomen som ovan: tacksamhet följt av straff.

Så en likartad anekdot om Alexander ur Arrianos' biografi, där kungen i slutet av sitt liv är på seglats längs Eufrat. Han sitter på däck iförd en hatt omknuten med det kungliga diademmet; så kommer en vindpust och blåser av honom hatten som faller i vattnet, medan bandet flyger av och landar i vassen vid strandkanten. En sjöman hoppar i, simmar efter bandet och hämtar det, och för att inte väta det när han ska simma tillbaka knyter han det runt huvudet. Väl tillbaka ger Alexander sjömannen en talent för den goda gärningen varpå denne halshuggs, efterlevande en spådom som sa att han inte skulle lämna det huvud orört som burit diademmet... Detta kan, bland mycket annat, ses som exempel på hur assimilerad i den österländska stilen Alexander blivit. Som jag varit inne på tidigare: Alexander förändrade inte Mellanöstern, Mellanöstern förändrade honom.

Sparta och Athen

1. Sparta

På 190-talet f Kr var Sparta bara en skugga av sitt forna jag, och till råga på allt kom då romarna och anföll det. Titus Quinctius' trupper hade redan trängt in i staden då husen i ytterkanten sattes i brand, med påföljd att de legionärer som var i färd med att tränga in i staden slog till reträtt, och de som redan var inne i staden gjorde detsamma för att inte

skäras av från sina kamrater. Quintius beordrade allmän reträtt och övergick till belägring som snart resulterade i kapitulation.

Därmed var Spartas saga all, den blev en stad bland andra i Romarriket, men nog var det ett slutkapitel värdigt denna krigarstat - för staden föll ju med utmattningstaktik, den togs inte med stormande hand, fienden var de facto inne i stadsrummet men drevs ut som vi sett. Därmed kunde spartanerna på sätt och vis hävda att man aldrig besegrats. Detta står att läsa i Livius' XXXIV:e bok.

Sparta hade varit Hellas' främsta krigarstat och under klassisk tid tog man aldrig order av någon, man yrkade på ledarskapet i varje krig man deltog i. Det var därför som spartaner hade befälet till både lands och sjöss under Perserkrigen, det senare anmärkningsvärt eftersom man inte var någon sjömak; främsta sjömakten var ju Athen, men Themistokles svalde stoltheten och lät spartanen Eurybiades bli marin ÖB för att överhuvud säkra Spartas deltagande i kriget. Men detta gällde nog bara sjöslaget vid Artemision, vid sjöslaget vid Salamis däremot stred athenarna ensamma eftersom spartanerna efter Thermopyle retirerat hem till Peloponnesos inför hotet om persisk invasion av halvön.

Man var Hellas' främsta krigare, och hade man fått en order var man bunden att utföra den, död eller levande. Härför nederlaget vid Thermopyle då man bara var ett detachment mot hela perserhären; det hellenska krigsrådet hade bestämt att passet skulle hållas, och det spartanska befälet på platsen, Leonidas, sa åt de andra staternas kontingenter att *de* kunde retirera om de ville, striden som förestod var ju hopplös, men de själva, spartanerna, skulle minsann stanna. Och det gjorde man, stred, övermannades och dog mangrant. Härför epigrammet:

O xein', aggéllein Lakedaimoníois, hótí tède
keímetha, tois keínôn hrêmasi peithómenoi.

- - -

Främlig, förtälj Lakedaimon:

lydiga lagarnas bud, föllo vi här där vi stod.

Men dylik orderlydnad hade också, paradoxalt nog, kunnat äventyra följande års seger vid Plataea. En spartansk styrka hade här beordrats att hålla en viss plats men så beodrades omgruppering av sunda skäl, men spartanen ifråga vägrade; *där* hade han placerats, *där* skulle han stanna! Snart gav han dock med sig, omgrupperingen fullgjordes och hellenerna vann det följande slaget mot perserna, som blev krigets sista slag till lands.

Eftersom man alltid skulle ha överbefälet i de krig man deltog i följde man inte med Alexander på tåget mot Perserriket, för då hade man ju tvingats tjäna under makedonier. Härför bland annat den inskription som Alexander lät göra över några krigsbyten från Granikos:

Alexander, son av Filip, och alla greker med undantag av spartanerna, vann dessa

krigsbyten från barbarerna som bor i Asien.

Men spartanerna var inte gramse på Alexander för hans krigståg. Plutarkos berättar hur en spartan senare besökte Alexander i Persien; man begav sig på lejonjakt där kungen kom att strida med ett visst lejon. Spartanen sa sedan: "Alexander, du kämpade ädelt med detta lejon för att avgöra vem som var kung!"

Kungar hade man själva i Sparta, två stycken närmare bestämt, för vilket termen är *duarki*. Annars utmärks väl Sparta för sin ojämlika konstitution, endast infödda spartaner hade rösträtt och de var inte många. Så fanns det kringboende (*perioikoi*) med halvgynnad ställning samt stora mängder slavar eller heloter, Lakedaimons ursprungsbefolkning som beseegrats när spartanerna/dorerna en gång invandrade. Graden av förtryck kan bland annat utläsas i det faktum, att den viktigaste uppgiften för en spartansk armé på marsch sägs ha varit att vakta vapnen när man slog läger, detta för att hindra de medföljande, trossarbetande heloterna från att gripa vapnen och göra uppror. När Sparta drabbades av en jordbävning 464 f Kr skedde också ansatser till helotuppror, men eftersom kung Archidamus då kallade spartanerna till vapen som inför en invasion så dog dessa revoltungar ut.

Spartanerna åt grovt bröd och svart gröt, tränade dagligen och hade som huvudmål att kriga och föda nya krigare åt staten; detta kan ju få en att tro att staten inte var föga mer än ett militärläger i steril miljö, andligt och pastoralt. Visst var den en krigarstat i mycket högre grad än andra grekiska stater, men nog fanns det försonande drag också. Till exempel var landskapet där Sparta låg, Eurotasslätten, synnerligen bördigt; där rann fyra floder som rann samman i Eurotas vilken mynnade i Lakonienviken. På kulturens område idkade man körsång, låt vara mest av nationalistiskt slag, men vidare var de spartanska kvinnorna ryktbara för sin skönhet; Furuhagens beskrivning av en viss, 12 cm hög bronsfigur tycker jag säger mycket:

Så här såg flickorna från Sparta ut - friska, sportiga och vackra. Den löpande flickan /---/ har en kort tunika som sveper upp litet kokett när hon springer. Ett bälte om livet framhäver hennes kvinnliga former.

Spartas kvinnor hade stor sexuell frihet, säger Kerényi. Och vad gäller könslivet så var homosexualitet alla gånger något som uppmuntrades hos de spartanska männen, som bodde i gemensamma sovsalar från sju års ålder till det de var medelålders. Men spartanerna var för den skull inga kvinnohatare; här och där nämns i källorna spartaner som älskade sina kvinnor.

2. Athen

Athens rättsystem kan göra en betänksam. Man kunde anklaga någon för brott som inte fanns i brottsbalken, vilket ofta betydde att åtalpunkten blev religiöst brott; så anklagades Sokrates och Alkibiades, och båda dömdes till döden. Ja, dödsstraff yrkades

av kändandesidan, men svarandesidan hade här privilegiet att själv föreslå ett straff, en klen tröst. Det är rena parodin på rättssystem.

Att nytänkaren och den "radikale tvivlaren" Sokrates betraktades som ett så stort hot att han måste dömas till döden, framstår än idag som obegripligt. Man säger till åtalssidans försvar att det hela bara var ett sätt att statuera exempel; han bevakades till exempel inte särskilt hårt i fängelset utan gavs vinken att kunna fly för att rädda sig och gå i exil, en fråga som ju dryftas av Sokrates himself i dialogen "Kriton". Men han vägrade och gick i döden, en sann martyr. Hans avskedsord till domstolen blev:

Allà går êdê hôra apiénai, emoì mèn apothanouménô, hymin dè biôsoménois...

- - -

Men nu är det tid att gå, jag för att dö, ni för att leva...

Var då fallet Sokrates bara ett "olycksfall i arbetet", ett undantag i Athens rättshistoria? Nej, för vi hade som sagt Alkibiades också; denne var förvisso politiker och ingen ängel, han låg till exempel bakom beslutet att döda invånarna i det upproriska Melos, men rättegången mot honom var tydligt politisk. Visst hade denne skändat religionen som han anklagades för, men om detta förtjänade dödsstraff är att gå väl långt. Nej, det var en politisk rättegång; hans fiender fann en lämplig anklagelsepunkt, trummade ihop röster och fick honom dömd - i hans frånvaro.

Den athenska ostrakiseringen åter kan tyckas vara ett hårt straff, men här måste den dömde bara gå i landsflykt i tio år; han behöll egendom och ära och straffet drabbade endast välbeställda personer, folk som kunde klara det hela ekonomiskt. Förmodligen var det nödvändigt med ett dylikt förfarande för att lätta på trycket i en stadsstat som Athen, avvärja inbördesstrider. Ändå är det ju beklämmande för Athen när det till exempel skulle avgöras om Aristides, kallad "den rättvise", skulle ostrakiseras eller inte; denne approcherades då av en person som inte visste vem han var, men som bad honom skriva namnet "Aristides" på den kruksskärva (*ostraka*) som användes vid röstning. Aristides frågade vad ont i så fall denne Aristides gjort honom; "ingen alls", blev svaret, "jag känner inte ens mannen, men jag är trött på att hela tiden höra honom kallas "den rättvise"!" Härvid sa Aristides ingenting utan skrev sitt namn på kruksskärvan och lämnade tillbaks den... Han ostrakiserades sedan men återkallades 480 inför perserhotet.

En annan som ostrakiserades var Kimon, Athens kanske störste statsman, men visserligen landsförvisades även den mytiske statsgrundaren Theseus på sin tid så bruket hade ju gammal hävd. Men i Theseusmyten är det ingen formell ostrakisering, den infördes ju i och med Solons lagar på 500-talet, men en dylik drabbade i vart fall Themistokles. Denne var ju huvudarkitekten bakom Athens seger i Perserkrigen, men som politiker efter kriget växte han sig en smula för hög och ostrakiserades; så långt är allt möjligen gott och väl, men sedan följde ytterligare anklagelser av en art jag inte kan bedöma, men nog luktar alltsammans politisk rättegång av känt athenskt slag. Därmed

förhindrades Themistokles att återvända och han dog i exil (ovannämnde Kimon återkom ju till staden efter bortovaron liksom Aristides). Även Perikles drabbades av anklagelser från sina politiska fiender; såklart ska inte politiker stå över lagen, men lagen i sig måste stå över politiken och det gjorde den i sanning inte i Athen. Rätten var inte kodifierad, folkdomstolarna var inte juridiskt kunniga och "ett utbrett system för angiveri" var för handen säger Flacelière, som också hävdar att athenarna saknade romarnas juridiska begåvning, vilken ju å sin sida blivit grundval för västerlandets rättsskipning.

3. Coda

Athen hade en demokratisk författning som idag hyllas av envar statskunskapare, men i samtiden fann Athens politiska system ingen nåd hos dess egna toppar; Platon gjorde det inte, och statsmän som Aristides, Kimon, Xenofon och Fokion såg istället Sparta som den stora förebilden. Och nog kan man hitta brister i det klassiska Athen (som rättssystemet ovan), men det är samtidigt svårt att bli helt fientlig till denna stat. De femtio åren mellan Perserkrigen och peloponnesiska kriget var Athens halvsekel, och här rörs man av Perikles' ord till sina medborgare vid ett tillfälle då han sa att de "var odödliga och skulle kunna leva för evigt"... Detta må kallas hybris, men vad var det för slags stat som kunde frambringa ett sådant påstående, en sådan självsyn? Man kan säga att denna stat var "rörd av gudarna", helgad, "ett livets söndagsbarn" bland grekiska stater.

En kongenial beskrivning av vitaliteten hos detta Athen under guldåldern hittar man hos Plutarkos (som för övrigt bidragit med många upplysningar till denna text). Det gäller byggnadsverksamheten under Perikles, som ju åstadkom sådana verk som Parthenon, Propyléerna, Odeion och annat:

Materialen som skulle användas var sten, brons, elfenben, guld, ebenholz och cypressträ, medan de yrkesmän som hanterade dem var sådana som snickare, skulptör, kopparsmed, stenhuggare, färgare, guldsmed, målare, utsmyckare och gravör. Jämte dessa fanns det leverantörer och logistikere, som handelsmän, sjömän och lotsar för sjötransporterna, liksom vagnmakare, dragdjurstämjare och kuskar för allt som forslades över land. Det fanns även repslagare, vävare, lädermakare, vägbyggare och gruvarbetare. Varje hantverksgren hade, likt en general med sin egen armé, en kår med utbildad arbetskraft att tillgå vilka arbetade i underordnad ställning, liksom instrumentet lyder handen eller kroppen själen, och tack vare alla dessa beställningsarbeten spreds stadens välmåga vida omkring och delades av alla och envar i Athen.

När spartanska kvinnor nåddes av söners dödsbud från strider jublade de, medan Perikles vid nyheten om de unga män som stupat vid Samos sa att "det var som om våren rövats bort från året"... En orättvis jämförelse? Sparta har kulturellt sett lämnat

efter sig några statyetter, körlyrik och elegier av typen "Ja, det är skönt för en kämpe att dö, när han faller i främsta ledet av kämpar i käck strid för sitt fädernesland" (Tyrtaios), medan Athen har statyer, vasmåleri, livsbejakande poesi och all dramatiken från Aiskylos, Sofokles och Euripides till Aristofanes och vidare. Inte minst har Athen sina antika byggnadsverk som än idag kan skådas; av det antika Sparta finns inte lämnat sten på sten, medan Akropolis med sina tempel hankat sig igenom hela den långa medeltiden liksom turkväldet, som ju såg bombardemanget av Parthenon av svensken Königsmarck. Senare lät turkarna templen bara förfalla, använde dem som byggsten. Men förfallet hejdades och staden har levat kvar och gör så än idag. Sparta kapitulerade aldrig men tynade sedan bara bort, medan Athen som kapitulerat otaliga gånger från antiken till idag (peloponnesiska kriget, romarnas erövring, turkarnas, nazisternas...) har levat vidare, ett tecken på svagheten som styrka om man så vill.

Asterix och annat

Asterix är rolig, Asterix är kul. Någon som snubblar, får sig en käftsmäll, drattar på ändan - kul. Men det är inte hela sanningen om denna serie.

Nej, den stora förtjänsten hos Asterix är *miljöskildringen*. I Albert Uderzos detaljrika bakgrunder och tablåer får man en helgjuten *vision* av antiken. Ta bara "Caesars lagerkrans"; den inleds med en halvsidesbild av Rom i fågelperspektiv, förmodligen tecknad efter modellen i Civita Romana-museet i Rom, men medan denna är föga mer än en stadsplan i tre dimensioner, en gråbrun modell med klossartade hus, så har Uderzobilden ifråga *liv*. Ty förutom alla dessa byggnader i marmor och tegel varav staden består ser man folklivet på gatorna, endast små prickar men det var ju fågelperspektiv det var frågan om. "En ny solig dag har just grytt över världens mest vidunderliga stad: ROM" står det, och i följande bilder går man ner i gatunivån och hamnar på ett torg med köpmän som bjuder ut sina varor, man får se en guidad turistvisning på Circus Maximus och så vidare.

Man får i serien en vision av det gamla Rom, av staden och av riket, ett kongenialt bildintryck av hur det kan ha sett ut under antiken, och sådant är man som bokläsare inte bortskämd med. Ofta är ju de moderna antikböcker man stöter på illustrerade med fotografier; nog kan bilder på ruiner, statyer och gamla mynt vara informativa men som skönhetsupplevelse är det hela en aning diskutabelt. Den som redigerar bildmaterial till

våra vanligaste faktaböcker om antiken har inte estetiska kriterier för sin uppgift, nej, vilka foton som helst tycks duga, bara motiven är antika. Fotografier överhuvudtaget gör sig inte i böcker tycker jag, i så fall är teckningar och målningar bättre, men så illustrerade böcker är ovanliga; Connollys "Greece and Rom at War" är den enda boken av denna typ jag stött på när jag forskat inför denna bok.

Fotografier är det vanliga när böcker ska illustreras. Men hellre än att ta fram en beklämmande faktabok med fult foto på omslaget och huller-om-buller-slängda foton insprängda i texten, så bör man läsa något av Asterixalbumen och bjudas interiörer och exteriörer, landskap och människor tecknade av en excellent illustratör, för att därmed ges en sammanhållen vision av hur denna antik egentligen kan ha sett sig.

Sedan är ju Asterixalbumen berättelser också men om dessa har jag föga att säga idag; nog läste jag Asterix som barn men inför denna bok har jag saknat incitamentet att läsa om dem. Inte ens kryddandet med antika termer i texten har kunnat locka mig, något som annars gav serien en lärd approach; i exempel ovan med torgscenen så sägs ju att där finns köpmän och kringvandrande försäljare, "fructuarii, peponarii, olitores, piscatores, vinarii, silisnarii, pastillarii", alltså sådana som säljer frukt, grönsaker, fisk, vin, frön och pastiller, det sistnämnda (*pastillus*) någon form av kula man tuggade för att ta bort dålig andedräkt, inhämtar jag i min latinordbok. Annars är det väl så som Schröder påpekat att mycket av skämten i Asterix syftar på Frankrike och fransk historia; när till exempel en korsikan i "Asterix på Koriska" säger att "Osterlix-sömnen är legendarisk här hos oss", så är detta omöjligt att förstå vad som menas för en lekman. Men på franska blir ju det hela "le sommeil d'Osterlix", vilket i sin tur låter som "le soleil d'Austerliz", ett känt begrepp för vändpunkten i detta Napoleonslag.

Schröder nämner också att namnet på ett av de romarläger som omger den galliska byn, "Babaorum", är en ordlek på en fransk bakelse: "baba-au-rhum". Visste ni att hunden Idefix' namn är ett filosofiskt begrepp, "idée fixe", alltså fix idé? Barden Troubadix heter på franska "Assurancetorix", lika med "assurance-toutes-risques", lika med allriskförsäkring. Saker som dessa antyder de bottnar som finns i serien, och på ett vidare plan uppkommer frågor som vad seriens galler och romare egentligen representerar, är det dagens franska småfolk kontra den pariska centralmakten, eller är det europeer kontra amerikaner? Att romerska legionärer i serien har crewcut-frisyr föranleder Schröder att visa på den senare tolkningen. Ja, man kan läsa in nutida element i serien, de finns där alltid, men att enbart se serien som nutid i antik förklädnad är kanske att gå väl långt. Ett levande intresse för antiken beledsagar alltid äventyren, det finns flera bottnar, flera plan och vilket av dessa som är grundplanet, den avgörande tolkningsmässiga utgångspunkten är inte så lätt att avgöra.

Ett äventyr jag gillade var "Gudarnas hemvist" där den galliska byn ska inringas av en romersk turistanläggning med höghus. När jag läste den tyckte jag kanske att tanken på antika höghus var att ta i (serien var förvisso komisk men miljöerna var ju alltid

realistiska), men saken var ju den att man realiter *hade* höghus under antiken, upp till fem våningar kunde man bygga, och detsamma gäller än idag för vanliga stenhus (ska man bygga högre måste man ha en stomme av stål balkar). Antiken hade sina höghus, ett tecken på att antiken i termer av högantik (eller senhellenism eller kejsartid) hade fullt moderna inslag. Annat dylikt var ju minskad jordbruksbefolkning, urbanisering och övergång från värnpliktsarmé till legoarmé, för att nu nämna något som kännetecknade den romerska kejsartiden. I kontrast härmed så var ju den arkaiska tiden en helt annan värld, en jordbrukarvärld med små städer, outvecklade kommunikationer, landskapsbunden religiositet och så vidare. "Antiken" är ett mångtydigt begrepp, en marmorpelare i ett arkaiskt tempel har en helt annan innebörd än en dylik i en nyttobyggnad från kejsartiden, så att säga. En romare från kejsartid skulle ha lättare att kommunicera med en modern människa än med en arkaisk bonde.

Mitt favoritäventyr i Asterix är nog "Spåmannen" med sin estetik lånad från spaghettiwestern. En spåman klädd i vargfäll kommer till den galliska byn en mörk och stormig natt... Goscinny/Uderzo hade här kommit en lång en väg från slapsticken i det första albumet från 1961, medan "Spåmannen" kom 1972. Ska man nämna några andra Asterixalbum i mängden kan man väl ta "Asterix och goterna", "Asterix drar i fält" och "Asterix i Alperna" - om man nu står ut med slapsticken, som alltid hotar i bakgrunden...

Asterix är alltså en nutida dramatisering av antiken, antik i populärkulturell form, och ska vi tala mer i denna genre kommer jag att tänka på en viss roman, tidsresestoryn "Om mörkret faller" av L. Sprague de Camp. Här hamnar en modern amerikan av en händelse i 530-talets Rom; ena stunden är han ute och går i dagens Rom, så träffas han av en blixt och faller genom en lucka i tiden, och vips är han i det senantika eller ska vi säga tidigmedeltida Rom (antiken upphörde ju 476 e Kr). Driftig som han är slår sig denne Martin Padway på affärsverksamhet; han startar ett konjaksbränneri, han startar en tidning och etablerar en semafor telegraf. Det hela går bra och pengarna strömmar in, men så pockar storpolitiken på hans uppmärksamhet, Östrom är på väg att invadera detta avsöndrade, goterstyrda Italien han befinner sig i, så Padway ordnar sig som ÖB för den italiska armén och lyckas avvärja invasionshotet.

Som den historiker Padway är vet han ju att denna invasion i verkligheten blev förödande för detta post-imperiala, efterblomstrande Italien; det blev en cirka 30 år lång period av krig och förödelse efter vilken Italien förföll alldeles, för att hämta sig först under renässansen. Men med territoriet tryggt mot östromare och senare franker, samt med näringslivet vitaliserat med de nymodigheter han introducerat, kan Padway som rådgivare åt kungen se tiden an med tillförsikt, något medeltida mörker kommer inte att falla *där*, på den nya gren på tidens träd som med hans inblandning vuxit ut. Kanhända förespeglas ett snart återupprättande av hela Romarriket dessutom?

Allt detta kan ju få en att spekulera över Romarrikets fall som det verkligen gestaltade sig. Frågan "hade det kunnat undvikas" har många ställt sig, men jag anser att rikets fall i dess mediterrana, "circumfluviala" gestalt nog var oundvikligt; att dela imperiet i en östlig och västlig del borde ha gjorts mycket tidigare än 395 e Kr.

Vad jag menar är detta.

Kejsartidens Rom hade två strategiska problem: försvaret mot germanerna samt försvaret mot mellanöstern. Redan i Tacitus' annaler löper dessa teman parallellt, än hotas man av germaner, än av parther. Kejsar Septimus Severus gav redan i början av 200-talet e Kr sina söner rådet att hålla militären på gott humör och strunta i allt annat, ett tecken på att försvarsfrågan kommit att dominera hela statens verksamhet på ett osunt vis, armén höll på att bli en gökunge i boet. För att råda bot på detta borde man ha delat riket då, prisgett östern under namn av "Östrom" eller dylikt och koncentrerat de egna ansträngningarna på att erövra Germanien. Men det gick så klart inte, man fick väl alltför mycket skatteintäkter från Mindre Asien, Levanten och Egypten (detta land var ju också rikets kornbod) för att det skulle ha varit politiskt möjligt. Men man *borde* ha gjort det; att försvara Romarriket dels mot germanska framstötter, dels mot persiska, vilka stundom var momentana som under 200-talets senare hälft, visade sig ju med tiden ogörligt. Och när sedan riket väl delades 395 visade sig den västra rikshalvan vara för svag, den upplöstes i sina beståndsdelar, blev till germanstyrda proto-nationalstater: Frankrike, Spanien, Italien.

Man kan tillfoga att erövringen av Germanien alla gånger skulle ha lyckats, om man dels prisgivit östern i tid och dels övergivit Britannien; sistnämnda var som jag sagt på annan plats bara en strategisk blindtarm, och de trupper man sålunda sparat hade kunnat bli tungan på vågen.

Men Germanien erövrades aldrig, Romarriket delades på 300-talet i en västlig och östlig del. Men Östromerska riket, säger vissa, levde ju vidare i 1000 år efter grundandet, räcker inte det som arvtagare till antikens romarrike? Nja, Östrom eller Bysans var aldrig ett storrike som antikens Rom, det var endast en lokal stormakt, ständigt hotad av mellanöstern, först av sassanider, sedan av muslimer. Att Östrom hade sina storhetstider under Justinianus på 500-talet och senare kring år 1000 ändrar inte detta. Visst var riket kulturellt högtstående men det räcker inte för att kalla det världsrrike à la Rom. Östrom var alltid hotat av öst: redan på 1200-talet tvingades man medge kalifatet fri passage över Egeiska havet, varmed dess öde var beseglat. Riket hade en betänkelig geopolitiska situation; man var en makt med tyngdpunkt i mellanöstern men belägen i denna mellanösterns periferi, och därför dömd till undergång. Man var främreorientalisk såväl till territoriet som kulturellt; exempel på det senare är ju (som jag berört i konstkapitlet) bildförbudet inom kristendomen, en helt mellanösternpräglad idé med rötter i mazdaismen.

Kalifatet besegrade Östrom, en mer eller mindre intern mellanöstern-affär. Kalifatet återupprättade det gamla, akemenidiska Perserriket (samt fullföljde dess ambition att inkorporera Grekland i det...), så detta är inte mycket att orda om; i termer av Romarrikets fall och eventuella återuppståndelse, kan man därmed säga att Romarriket aldrig hade kunnat återuppstå i sin gamla, medelhavsomspännande gestalt, dess circumfluviala form. Romarriket hade ju annars alltid haft sin tyngdpunkt i väster, det var där man byggt städer och höjt barbarfolk till statlig nivå, medan man i öster ju bara övertagit gammal civilisation. Men i och med rikets delning 395 slapp man ju östern, det hade inte kunnat gå på annat vis. Nu hade vi i vart fall ett europeiskt storrike (plus en bit av Nordafrika) men även detta Västrom föll ju efter ett tag. Men inte heller detta var så farligt som det låter, dynastier har ju alltid fallit, men det stora problemet med Västrom var att det aldrig återuppstod, eller att interregnumet skulle bli så långt som det blev: till cirka år 1000, då Romerska riket av tysk nation bildades.

Det är detta som är stötestenen. Till exempel Kinas Handynasti föll ju 200 e Kr men riket återuppstod efter bara några hundra år, en dynastis fall blev inte ödesdiger för storriket som sådant, man fick ett interregnum men det blev kort. Varför kunde inte ett västligt, europeiskt storrike ha återuppstått, med Italien, Frankrike och Spanien? Här kanske någon anför Karl den stores rike, men detta splittrades ju för snabbt för att riktigt räknas. Även "Sacrum Imperium Romanum Nationis Germaniae" blir föga mer än ett surrogat, inget liknande Kina där storriket med antika rötter levde vidare under hela medeltiden och nya tiden och fram till idag...

För att sammanfatta: att riken faller hör till ordningen, så även Romarriket. Förmågan att återuppstå borde likväl finnas där, men något europeiskt "romarrike" fick vi inte se under tidig medeltid. Var det germanerna som var för vilda och barbariska, för osams inbördes för att lyckas skapa ett sammanhållet rike? Var de för många och splittrade på olika stammar? Nå, spekulationerna kan fortsätta, men det ovan sagda får gälla som mitt bidrag till diskussionen.

Det var romanen "Om mörkret faller" som behandlades. I sig själv är det en läsvärd sak där dåtidens Rom osökt kommer till liv; man läser om huvudpersonens kontakt med gotiska legosoldater och vanliga romare, om arianska gräl på vinkrogar, om en näringsidkares problem i dåtida miljö med mera. Det är driv i handlingen, det är antik känsla i miljöer och dialog, och det hela känns trovärdigt trots att det ju handlar om en tidsresenär som hamnar i det förgångna och lyckas ändra detta. En annan tidsresestory är Robert Silverbergs "Tidsströmmen" där man reser i tiden utan att kunna ändra dem, det hela är bara en form av turism. Vi får följa några personers utbildning till guider i denna praktik, bland annat under en resa till ovannämnda Östrom; det rör sig även här om 500-talet, Justinianus' dagar, närmare bestämt det så kallade Nikaupproret då revoltgång med rötter i kappkörningarnas "blå" och "gröna" supperterlag höll på att störta regimen. Men det hela krossades av armén med generalen Belisarius i spetsen;

upprorsmännen lär ha fängslats och förts till kappkörningsarenan där i Konstantinopel, Hippodromen, ungefär som man under oroligheterna i Chile 1973 förde de demokratiska elementen till Santiagos stadion för bittra efterräkningar.

Kappkörningssporten, tävlandet med fyrspann, uppstod annars i Rom, och redan där fanns de blå och gröna supporterlagen.

Man är som sagt endast turister i denna tidsreseroman, man kan inte gå in i den uppsökta forntiden och ändra den, utan stannar bara och tittar på under ledning av en sådan guide som huvudpersonen är. Det gör det hela en aning tablåmässigt, man får sig här inga samspråk med lokalinnevånare på vinkrogar et cetera som i de Camps roman, men Silverberg har likväl känsla för antiken; Bysantinska riket behandlades ju lite kort av mig ovan, men som nämnts hade det förvisso sina goda dagar under bland annat Justinianus, och den som gillar denna historiska miljö har en god ciceron i Silverberg. En annan av hans romaner är "Sailing to Byzantium" vilket ju är en slående vacker titel.

Ännu en relevant tidsresestory är Michael Moorcocks "Se människan!" Här åker en religiös grubblare tillbaka till Palestina kring år 0 för att kolla hur det egentligen var med Jesus, men han finner denne vara en nullitet, allt utom en frälsare och lärare. Så ger sig vår tidsresenär ut på vandring och kommer med tiden att själv förkroppsliga Jesusmyten, utan egen förskyllan som den tvivlare han är. Ja, han går igenom hela programmet och slutar som korsfäst, sägandes "det är lögn, det är lögn"... En slående illustration av kristendomens makt, dess inneboende sanning trots att delar av dess myt kanske inte är annat än myt. Jesus kanske inte har funnits, men han *förtjänar* att ha funnits. Att förneka Jesus låter sig inte göras så lätt...

Därmed är vi inne på bibliska ting. Av och till visas på vår svenska TV 4 en serie om Bibeln, en odefinierbar samproduktion USA/England/Tyskland et cetera som brukar köras vid påsk och till jul. Nog är dessa spelfilmer sevärda men vad jag retar mig på är färgskalan; trots att det ofta är hovmiljöer och kungar ur Gamla testamentet tycks alla gå klädda i någon nyans av brunt. Och "jordfärger har inget på paletten att göra!" som Delacroix sa. Men här är det ju inte frågan om hans sort av ikonografi, nej här är det realism gubevars... Den enda färgklick jag kan åminna mig från denna serie var en röd mantel som djävulen bar när hon frestade Jesus i öknen. Här var djävulen en kvinna vilket i sig var rätt originellt, om än felaktigt. Jämlighet i all ära, Lucifer var en man – men han lär ha haft en kvinnlig *dual* som delvis inspirerade honom till alla mörka dåd.

Ännu en biblisk filmatisering var den tecknade filmen "Prinsen av Egypten" som kom för några år sedan, storyn om Moses berättad för en vuxen publik. Vissa scener var synnerligen lyckade: den brinnande busken hade här placerats i en grotta med suggestivt ljusspel på väggarna som följd, samt Moses' (i Bibeln Moses och brodern Aron) förvandlande av Nilen till blod med sin stav; detta var en mycket illusorisk scen.

Det var alltså en tecknad film för vuxna, med ökade möjligheter till drama och "elände" än vad som skulle gått att ha med i en barnfilm à la Disney, men ändå löpte

man inte linan ut, nej det skulle så klart vara "comic relief" också, det skulle vara lite slapstick, lite crazy. Som med fallet Moses' framträdande för farao där två av dennes trollkarlar kastar sina stavar som förvandlas till ormar, och Moses gör samma trick men hans orm äter upp de andra två. Detta berättas i Bibeln (2. Mos 10-12) på cirka tio rader, men i denna tecknade film hade man broderat ut det hela till ett musikalnummer. Detta var dels självironiskt tänkt, en scen som parodierar den moderna musikalstilen, dels var det rätt dramatiskt med skuggeffekter och annat, men jag måste nog säga att det hela blev lite överarbetat. Varför ägna fem minuter åt att visa Moses trollkraft med ormricket när trettio sekunder hade räckt? Det enkla är ibland det bästa.

Robert Graves' "Jag, Claudius" har jag varit inne på tidigare, och som sagt skiljer sig denne Claudius från verklighetens som var både grymmare och vimsigare om man får tro Suetonius; denne är ju Graves' huvudkälla. Men det gör inte så mycket för i alla händelser var TV-serien som baserades på boken synnerligen sevärd. Man får sig till livs hela storyn om kejsarhuset från Augustus till och med Claudius' död, och det är inte lite; antagligen har Graves byggt under med lite Tacitus också. Det snåriga, familjecentrerade dramat kommer till liv på osökt vis. Inte minst var rollbesättningen god och regi är ju till 90% casting som Polanski sa. Alternativt uttryckt så är hemligheten med en bra pjäs att såväl huvudroll som biroller är väl gestaltade. Låt gå för att Brian Blessed som Augustus i denna serie var en för kraftig typ, jämfört med den historiske Augustus som var spenslig som sin adoptivfar och därtill kort i rocken (Suetonius säger att han bar höga klackar för att se längre ut). Det åsido gestaltar Blessed framför allt Augustus' storsinnet och lättsamma umgängesstil, hans förmåga att ta folk som ju efterträdaren Tiberius helt saknade. Vidare hade vi ampra Sian Philips som Augustii ränksmidande maka Livia, som Sejanus den kraftfulle Patrick Stewart (som senare bland annat gestaltat Star Trek II:s kapten Picard), samt Ian Ogilvy ("Helgonet kommer tillbaka") som Drusus eller vem det var, Ian Hurt som Caligula ej att förglömma.

Vinjettens orm som ringlar sig över ett mosaikgolv slog an tonen perfekt, ett inbegrepp för ondska i klassisk inramning. Till detta själva vinjettmusiken som var ett specialskrivet stycke à la classique, dramatiskt så det förslog, men än intressantare var kanske den musik som förekom "live" i serien, av typen hornblåsare på Circus, musikunderhållning på fester och liknande; här hade kompositörerna tvingats skapa helt fritt, för några kvarlevor av antikens musik har vi ju inte. Resultatet blev en lätt dissonant, "modernistisk" musik som inte liknade något, musik med en lätt ångstfylld underström som kanske passade bra för intrigen, oavsett hur historisk denna musik var.

En intressant episod i "Jag, Claudius" var denna. I sin ungdom blir Claudius vän med den judiske vasallkungen Herodes Agrippa, som ger honom det politiska rådet att aldrig lita på någon. Senare när Claudius är kejsare visar sig denne Herodes bli en aning

oberäknelig, så vad göra? Då minns kejsaren dennes eget råd att aldrig lita på någon, så nu vänds detta mot sagesmannen själv...

För övrigt vad gäller modern antikfiktion så minns jag en julkalender där Sif Ruud och Johannes Brost bebodde ett ensligt observatorium, där den gamla tanten berättade sagor om stjärnbilderna för den unge grabben. Det blev grekisk mytologi än en gång, men för mig som var liten då blev detta en av de första kontakterna med denna värld. Sådant som Herkules' storverk berättades till stillbilder, skissartade och "fulsnygga", men rätt okej på det hela taget. Samma fulsnygga teckningsstil hade ju vissa av omslagen till Forums klassikerserie, till exempel Thukydidesutgåvan, så detta får väl sägas vara tradition i det här landet. Det är bilder av en typ man gillar mer och mer för varje gång man ser dem, och i största allmänhet är det lovvärt att ett bokförlag bemödar sig att ordna en riktig illustration till omslaget av en klassiker, istället för att bara smälla dit ett banalt foto som man gör i nio fall av tio, här och i utlandet.

När jag gick på mellanstadiet på 70-talet hade vi en gång klassfest hemma hos någon. Men så plötsligt måste discodansandet göra paus för en mycket viktig sak: TV visade sista avsnittet av "Odysseus äventyr", en TV-serie i färg baserad på Odysseén, mycket välgjord. Jag minns scenen när hjälten skulle skjuta pil genom yxbladens håll för att visa att han var den han var, den ende som kunde spänna Odysseús båge, i vars hem han ju vistades inkognito av kända skäl. Denna TV-serie (be mig inte om regissör, skådisar, tillkomstår) är en av många i genren "svärd och sandaler", nutida filmatiseringar med motiv från antikens epos, sydeuropeisk antikfantasy. Ska jag vara ärlig är det väl inte min favoritstil inom fantasy trots goda enkligheter; det är klädseln jag retar mig på, det är sandaler och tunika och eventuellt en mantel på det, precis som man hade under antiken, men som framhållits tidigare tycker jag inte att detta är att vara klädd. Sett ur den synvinkeln var det ju intressant att 90-talsproduktionen av Herkules äventyr med Kevin Sorbo ("Herkules' Nya Zeeländska äventyr"), struntade i sandalerna och allt det där och klädde hjältarna i "barbariska" långbyxor. Det var kulturellt inkorrekt men förmodligen nödvändigt för att ge serien en heroisk prägel, fånga en publik som var van vid modern fantasy men oskolad i "svärd och sandaler"-stilen.

Fanns det människokärlek i det klassiska Athen? - om kristendomen

Jag sitter här och tänker på Aiskylos' "Perserna". Denna pjäs utspelas ju i perserhovet efter slaget vid Salamis; man väntar på nyheten, får den och reagerar sedan på detta sorgebud. Aiskylos själv hade kämpat på grekisk sida i slaget, och Montgomery tycks mena att denne i dramat gett uttryck för någon slags medkänsla med de besegrade perserna, vilka ju liksom grekerna visade samma reaktioner på sorgebud och "samma medvetande om människolivets villkor: för alla är överdriven självtillit och våghalsighet starka drivkrafter som obevekligt leder både individer och hela stater till undergång".

Så kan man ju se det om man vill, men mer klagörande i denna fråga tycks mig Ivar Harries ord vara:

Det hör till god ton att... framhålla "Perserna" som ett uttryck av s. k. hellensk humanitet, en förebild av ädelmod gentemot en slagen fiende som borde få senare släktled att skämmas. Detta är nu att på tok idealisera Aiskylos och det samhälle han gav uttryck åt. Visst framställer han i spelet persernas drottning och rådsherrar som medmänniskor, mycket sympatiska – men jämt precis så långt som de varit defaitister, avrätt från fälttåget mot Aiskylos' Aten. Detta är ett konstgrepp nödvändigt för den dramatiska effekten. Det skall förebreda klimax, den förödmjukade storkonungens entré. Och skulle någon teater i Paris eller London ha drömt om, åtta år efter första världskriget, år 1926 alltså, att frossa så i Tysklands förödmjukelse, låta exkejsar Wilhelm II göra samma entré som perserkungen Xerxes gör i "Perserna"? Svaret blir nej. Frihet och jämlikhet hade den atenska revolutionen uppfunnit, men inte broderskap; humanitetsidealet, *filantropia*, skulle komma, just i Aten, men fanns inte än. I "Perserna" bara jublar rekryten från Salamis över hur fienden fått sin förmäthenhet att bekriega Aten förkrossad, förödmjukad. Segern är faktum, segern ska förevisas, i så effektfullt spel som bara är möjligt. Att segern kan bli problem för segraren, har inte fallit Aiskylos in.

(Harrie 1958)

Vår bild av det gamla Hellas kan alltså ses som en projektion, det blir *en förebild av ädelmod*" på alla områden, men vi glömmer att såväl det arkaiska som det klassiska Grekland ju är "gammatestamentliga" epoker; det "nytestamentliga" kommer först med hellenismen. Visst förekommer grymheter under hela antiken, men en skillnad i mentalitet kan ändå spåras mellan äldre och nyare antik. Håller vi oss till Athen och ovan nämnda Salamis, så offrade till exempel Themistokles två persiska krigsfångar inför slaget, gammaltestamentligt så det förslår. Och ännu i slutet av 400-talet f Kr talas om spartanerkungen Agesilaos som råddes att offra sin dotter inför något företag, avstod och därmed gick miste om framgång; han skulle ha gjort som legendens kung

Agamemnon var åsikten, följt gudsordet och därmed lyckats med det vartill offret syftade. Offra sitt barn = Abraham och Jakob!

Här kanske någon invänder att om Agesilaos avstod från att offra så gör detta honom modern, hellenistisk och dann, men likafullt har vi Iliadens barnoffrande kung som realiter gjorde det, vilket ju är värre än Abraham som hejdades av Gud i sista stund. Att denna Iliad, betecknad som västerlandets fundamentala urkund, således kan vara grymmare än det förkättrade Gamla Testamentet, kan nog vara svårt att svälja för vissa...

Vilken athenare som lanserade den av Harrie nämnda filantropin vet jag inte, kan det ha varit Sokrates, Platon? Eller menar han att filantropin proklamerades i Athen av Paulus under dennes missionsresor? Jag vet inte. Vad gäller Platon så finner jag i vart fall, hur viktig han än är för västerlandets tänkande, hos honom ett drag av provinialism och stammentalitet; innan han dog ska han nämligen ha prisat det faktum att han var född athenare, och det kan väl vara fint att älska sin hembygd men någon progressiv tanke är det knappast, det tenderar åt stammentalitet av gammaltestamentligt slag, "vi mot dem". (Jämför israeler mot filistéer, ammoniter, edoméer...)

Som nytestamentlig vill jag beteckna människokärleken, filantropin, alla människor är bröder, samt idén om existensen av en högre verklighet (Gud) som alla sist och slutligen är underställda; ansatserna i denna etik och ontologi fanns visserligen före Nya testamentet men fick ett mer pregnant uttryck först där. Och i form av kristendom blir så med tiden denna tankevärld rådande i hela Romarriket; visserligen blir kristendomen därmed något av en förtryckarideologi, den vänder sig mot alla andra sekter och förbjuder dem i sin kraft av statsreligion, men det ska inte överskugga det faktum att en ny mentalitet gör sitt inträde. Till exempel var det ju kristendomen som förbjöd både slaveri och gladiatorspel i Romarriket.

Låt oss nu granska kristendomen och se hur människokärleken där är central.

I Bergspredikan (Matteusevangeliet 5 ff) sägs bland annat att man ska älska sina ovänner, ett pregnant exempel på filantropi, och vad gäller själva innebörden så kan jag bara instämma, det är ett ideal att sträva efter, alla vägar möts på slutet och livet är för kort för att ägna åt strid. Enkelt men svårt, men det enkla *är* svårt som Clausewitz sa.

Vidare: "Samla inte skatter på jorden utan i himmelriket." Detta är ett uttryck för tanken att tillvarons natur är andlig, inte materiell, för vilket se Plotinos.

"Ögat är kroppens lykta. Om nu ditt öga är friskt, så får hela din kropp ljus. Men om ditt öga är fördärvat, då bliver hela din kropp höljd i mörker. Är det nu så, att ljuset, som du har i dig, är mörker, huru djupt bliver då icke mörkret!" (6:22-23) Detta talar för sig själv.

"Döm inte, på det att ni inte själva ska bli dömda" - man ska inte frestas att leka domare, varken mot sina medmänniskor eller i estetiska sammanhang. Hellre bör man gestalta sitt eget liv i positiv riktning, samt vad gäller konst bara tala om sådan som

man uppskattar; att sitta och döma och döma ut är i längden en själsdödande syssla. Så tolkar jag detta bibelord.

För övrigt håller jag med 6:e kapitlets fördömelse av *skrymteri*, den som vill be ska göra detta på sin kammare, och vidare kan sägas att envar människa som vill göra goda gärningar ska göra dessa utan publik, ska inte brösta sig med att hon är ett helgon. Hur vanligt är det inte med folk som offentligt visar upp sig och sina fina åsikter, som begär att bli dyrkade på detta sätt. Nej, skrymteri är vad det är.

Jesuslegenden i sig: jag uppskattar den. Ska man jämföra med det antika, prekristna Hellas och dess texter, "den klassiska grekiska kulturen", så finner jag där många i-och-för-sig beundrandsvärda skapelser, men riktigt så berörande blir de aldrig som evangelium. Vilken "klassiker" talar så enkelt och med sådan auktoritet som Jesus? Platon? Platon är snillrik, han har ju ontologiskt bidragit med det varigenom kristendomen tolkats här i väst, men hans egna texter får inte mig att beröras. Man har sagt att den vanligaste meningen i hans texter är "du har så rätt, Sokrates", och det säger något om problemet; Platon har stiliserat sina tankar i dialoger men kanske hade det varit effektivare om han sagt det han skulle utan denna "dramatisering". Bibeln åter, såväl Gamla som Nya Testamentet, utmärker sig ju för sin relativa konstlöshet och det är denna som är så effektiv.

Jesus frestas av djävulen, Jesus driver månglarna ur templet, Jesus förråds, begabbas, korsfästes, dör, återuppstår... ni får förlåta, men det klassiska Hellas har inget som är lika drabbande som detta. "Kom med mig, min börda är lätt"... - något sådant hade aldrig hörts i det klassiska Grekland. Allt annat lika.

Det gammaltestamentliga kritiserades i början av denna text som en värld präglad av hård mentalitet, men visst fanns även där fromhet. Ta bara Psaltaren där man ju finner odödliga texter, texter som återigen berört mig mer än någon från det klassiska Hellas. Varför det nu är så ska jag inte spekulera i, kanske är det prägling, jag sitter ju här och citerar ur min dopbibel; hade man däremot vid sitt dop fått någon genuin hellensk, pre-kristen urkund (Aiskylos, Homeros, Hesiodos, Platon) hade man kanske hyllat detta som kulturens höjdpunkt och gett det judeo-kristna andra rang. Det må vara hur det vill med det; i min bok är 23:e psalmen en av de mest gripande texter jag vet, och här följer den:

Herren är min herde, mig skall intet fattas.
Han låter mig vila på gröna ängar,
han för mig till vatten där jag finner ro,
han vederkvicker min själ;
han leder mig på rätta vägar,
för sitt namns skull.
Om jag ock vandrar i dödsskuggans dal,

fruktar jag intet ont,
ty du är med mig,
din käpp och stav,
de trösta mig.
Du bereder för mig ett bord
i mina ovänners åsyn;
du smörjer mitt huvud med olja
och låter min bågare flöda över.
Godhet allenast och nåd skola följa mig
i alla mina livsdagar,
och jag skall åter få bo i herrens hus,
evinnerligen.

(Not: Jag ser nu i Liddell-Scott att *filanthropía* hänförs till Platon. Men riktigt fotfäste vann väl inte begreppet i hans samtid. Så för att svara på min kapitelrubrik här, så visst fanns det människokärlek i det klassiska Athen men riktig centralt blev begreppet först med kristendomen.)

Antecknat

Tacitus "Germania"

I Tacitus' "Germania" sägs att landet Germanien som helhet präglas "av sina rysansvärda skogar och otäcka sumpmarker" (kap. 5), samt att germanerna inte känner "bruket av kvadersten eller tegel: till allting använda de grovt tillyxat, fult och oestetiskt trävirke" (kap 16). Detta kunde åter vara exempel på konstans i kulturbruk eller kultursyn; mången italienare torde än idag föredra stenhus framför trähus, eftersom det då som nu är det vanliga därnere, samt föredra slättland och kulturbygd framför urskog, medan envar (infödd) modern svensk nog tycker att åsynen av en timmerstuga i skogens djup är en rörande vacker syn.

Apolliskt och dionysiskt

Under den europeiska klassicismen vurmades man just för den klassiska antiken, kännetecknad av måttfullhet, formfulländning och något rogvande i uttrycket. En yttring av denna tidsstil var tysken Winkelmanns påstående att antiken präglades av "edle Einfalt und stille Grösse". Detta förblev vedertagen sanning ett tag, antiken blev lika med den klassiska tidens fulländning, stilla storhet och ädla enkelhet.

Så kom romantiken på 1800-talet och antikforskare började ifrågasätta denna bild; man vände blicken mot arkaisk tid och fann att stilen under denna tid var väsensskild den klassiska; den arkaiska atmosfären befanns präglad av extas, "bonnighet", vitalitet och dissonans.

Den klassiska stilen kan då associeras med guden Apollo, den arkaiska med Dionysos, vilket gjordes av Nietzsche i "Tragedins födelse" från 1870-talet. Enligt Arne Melberg i "Försök att läsa Nietzsche" var Nietzsches utgångspunkt att den antika kulturen balanserade mellan det apollinska med dess måtta, kontroll och visualitet, respektive det dionysiska med dess musik, dans och extas. Apollon var inbegreppet för (hög)kultur, men denna kultur spirade ur en dionysisk mylla präglad av splittring, lidande och kollektivitet. "Apollon kunde inte leva utan Dionysos" sa Nietzsche, eftersom Dionysos var det gåtfulla, ursprungliga kaos ur vilket det apollinska både framträdde och sedan återgick till.

Det apollinska drar kraft ur det dionysiska, men även motatsen tycks vara fallet, att döma av vad Melberg säger längre fram. Jag tolkar detta som att en apollinsk ande kan ge sig ut i den dionysiska urskogen, förlora sig i dess dunkel, susa och brusa i dess melodier, och sedan återvända till sina egna, klarare belysta marker, varmed perspektiv på saker och ting erhålls, ett slags djupseende. Det är en växelverkan mellan berusning och tillnyktring, återkommen från den dionysiska extasen kan man skåda världen på nytt.

Dionysos blev något av en modefigur för romantiken vilket Nietzsche påverkades av, men Melberg hävdar att Nietzsche gick längre och räknade med både det dionysiska och det apollinska. Jag tänker mig här att det ena inte utesluter det andra; såväl klarsyn, måttfullhet och kontroll (apollinskt) som kaos, lidande och extas (dionysiskt) måste till för en fullbordan, kanske främst inom konsten men även i livet i stort. Melberg betecknar det hela som en växelverkan mellan kaos och ordning som skapar en högre syntes, och detta syns mig vara en veritabel konceptuell *tour de force*.

Romerska gudar

Romerska gudar kännetecknades av att de hade makt över ett visst område, ej över att de hade särpräglade personligheter eller typiska gestalter som de grekiska. Det fanns romerska gudar för plöjning, sådd, utsädet nedharvning och så vidare, samtliga med tydliga funktioner men ikonografiskt otydliga; inga marmorstatyer finns över dem, inga

myntbilder, inget. Men det ska man nog vara tacksam för, för det fanns ju även en speciell *kloakgud* och hur denne skulle ha gestaltas i konsten kan man ju bara drömma om...

Athena och Ares

Athena, säger P:son Nilsson, är den ordnade stridens gudinna, en med mål och avsikt, medan Ares är stridstumultets och blodbadets gud. Athena åtföljs av Nike, "seger", medan den "mordiske Ares" åtföljs av Deimos och Fobos, "fruktan" och "skräck". Inför Gaugamela offrade Alexander till denne Fobos, kan jag meddela.

Vad gäller dikotomin Athena-Ares så är mycket betecknande; är det inte Athena som än idag beskyddar krigen så som militären *vill* att de ska vara, planmässiga och överblickbara, medan krigen så som de tenderar att bli står under Ares' domän, kaotiska och svåra att stoppa när de väl börjat? Alla militärer vill ha korta och kontrollerbara krig, medan kriget i sig ju släpper lös krafter som kan vara svåra att kontrollera. När soldater som dyrkar Ares intagit scenen har Athenas soldater inte mycket att sätta emot, hennes klokhet och vishet batar föga.

Man kan ju också se det i termer av fältslag. Före slaget planerar man och tänker efter, en verksamhet à la Athena, men när väl striden kommit igång är det annat som faller avgörandet, det måste till lite djävlaranamma, det är en Aresverksamhet. "Ingen plan överlever de tre första minuterna av kontakt med fienden" sa ju Moltke; i början härskar Athena men sedan tar Ares över. Och så slutar slaget, man konsoliderar och försöker förstå vad som hänt, och då är det åter Athena som styr...

Kvinnor

När det gäller antikens kvinnor kommer man att tänka på Herodotos som ger några lödiga porträtt. Det är dels Nitokris, drottning i Babylon, som när hon dör låter begrava sig i en kista som placeras över en av stadens portar. På kistan hade hon låtit inskriva att det fanns pengar i den, där att använda för envar framtida Babylonhärskare. Senare, när hon dött och Darius intar staden får han reda på detta, hittar kistan och låter öppna den, men där finns bara en lapp med innebörden: "Ha-ha, lurad! Nu står du där med småleken att ha vanhelgat en kista bara för att stilla din girighet!"

Så var det massageternas drottning Tomyris som försvarade sitt land mot Kyros' invasion; ett vapenstillestånd ingicks och Tomyris ville att man slöt fred, men Kyros vägrade och fortsatte invasionen. Så dödades han i en strid, Tomyris lät hugga av honom huvudet, stoppa detta i en säck full med blod och sända den åter med meddelandet att "nu har er kung fått sin blodtörst stillad!"

Tuffa tjejer. Men ännu en dylik finns hos Herodotos, nämligen Artemisia som är galärkapten i Xerxes invasionsflotta 480. Hon har en respekterad ställning och kungen lyssnar ofta på hennes råd, men bortsett från detta gör hon en väldigt ful sak vid

Salamis när slaget går perserna emot och Artemisia hamnar i ett trängt läge. För att rädda sitt skepp låter hon då nämligen ramma och sänka ett av de egna skeppen för att bli tagen för grekiskt skepp, och därmed kommer hon undan. Maken till fräck krigslist får man leta efter, men man säger ju att i krig och kärlek är allt tillåtet...

Men vad med vanliga kvinnor då? Jag kommer här att tänka på Fokions' maka, som trots att maken var Athens härskare höll ett enkelt hushåll och till och med knådade brödet själv. Man får även en bra bild av antikens husmor i Ordspråksboken:

Hon har planer på en åker, och hon skaffar sig den;
av sina händers förvärv planterar hon en vingård.

Hon omgjordar sina länder med kraft
och lägger dristighet i sina armar.

- - -

För den betryckte öppnar hon sin hand
och räcker ut sina armar mot den fattige.

Av snötiden fruktar hon intet för sitt hus,
ty hela hennes hus har kläder av scharlakan.

Sköna täcken gör hon åt sig,
hon har kläder av finaste linne och purpur...

(16-17, 20-22)

Ett kvinnoporträtt av betänkligare slag är Tacitus' av Poppaea, Neros maka. Jag avstår från kommentarer och invändningar, vill bara säga att här står en människa framför en med både fel och förtjänster:

Hos denna kvinna fanns allt utom anständighet. Hennes moder, sin tids vackraste kvinna, hade givit henne ett ärat namn och skönhet; hennes rikedom motsvarade hennes ädla börd; hennes konversation var vinnande, hennes begåvning inte ringa.

Hon visade ärbarhet och hängav sig åt lösaktighet. Sällan framträdde hon offentligt; när hon gjorde det var det med en slöja över en del av ansiktet för att inte tillfredsställa nyfikna blickar eller för att det passade henne. Hon skonade aldrig sitt anseende...

("Annaler", bok XII)

De spartanska kvinnorna hade stor erotisk frihet så jag tidigare, men även på andra områden var de kavata. Herodotos berättar ju om joniern Aristagoras som i samband med det joniska upproret är i Hellas för att värva stöd för sin sak; när han är i Sparta lyssnar kung Kleomenes intresserat, men när denne får höra hur långt det är till huvudstaden i det perserrike varemot man gör uppror - tre månaders färd - slår han dövörat till och ber joniern åka hem. Denne försöker dock en sista gång få spartanernas stöd och går hem till kungen med en olivkvist i handen. "Tala", säger kungen. "Sänd iväg barnet först", säger Aristagoras, syftande på kungens nioåriga dotter som råkar stå

vid sin fader sida. Men hon får stanna och joniern börjar nu erbjuda kungen pengar för att gå med honom, buden blir högre och högre, men när han nått 50 talenter säger flickan, Gorgo vid namn: "Far, det är bäst att du går iväg, för annars kommer främlingen att fördärva dig."

Kleomenes uppskattar varningen och går in i ett annat rum, och Aristagoras lämnar snart Sparta med oförrättat ärende. Bättre lycka har han i Athen, men det är en annan historia.

Herakleitos

En Herakleitos-aforism bland många som fångar mig, är denna: "För Gud är allt skönt och gott och rätt, men människorna fatta somt som orätt och annat som rätt." Man kan se det som att Gud står för en godhet bortom gott och ont, medan vad vi kallar gott och ont är betingat av det ena eller det andra. Gud = obetingad godhet, således. I plotinska termer kan man säga att det Ena är bortom gott och ont, medan den vanliga dikotomin gott-ont är något som endast rör människornas värld, vardagsvärlden.

"Quincunx, se quincunxialställning"

Johannes Edfeldt har skrivit en sublim, tragikomisk prosaskiss om en viss överliggare. Denne har läst engelska men förvägrats av sin professor att doktorera på sitt arbete "Engelska sporttermer", alltså tänker han vänta ut tiden tills denne pensioneras och en ny professor tillträder... Tiden fördriver han med att gå på universitetsbibblan och läsa Svensk uppslagsbok från början till slut - men, ack och ve, döden hinner upp honom, precis i det ögonblick då han hunnit till "quincunx, se quincunxialställning"...

Komiskt och tragiskt på samma gång, ett livsöde förmedlat på en enda sida i prosaskissens form. Quincunxialställning i sig har jag talat om tidigare, men här kan tilläggas att ordet *quincunx* är latin för "fem enheter", syftande på hur prickarna är fördelade för femman på tärningen; mittpricken är ju förskjuten i sidled i relation till de övre och undre prickarna, och "quincunxialställning" blir då en layout med rader vars enheter är förskjutna i förhållande till varandra med ett steg. Man har det bland annat i planteringar av fruktträd samt, behandlat ovan, i den romerska manipelarméns uppställning.

Galler och germaner

Romarriket hade grannar i norr, galler och germaner. De förra hade någon enstaka stad, någon större by kringgårdad med mur à la Bourges, de senare hade inga städer alls. Vi snackar alltså tiden innan den romerska erövringen av Gallien; gallerna hade som synes nått en bit på vägen till civilisation, till stadskultur på egen hand innan romarna kom och "bringade dem civilisation" som det annars brukar heta. Man ser det också på religionens område: germanerna hade väl några enstaka präster och liknande, men

oftast ombesörjdes kulten hos detta folk av husfadern, ej av någon separat kast. Annat var det i Gallien med sina druider, en väl definierad klass av andliga ledare och kloka gubbar som bland annat hade egna skolor, något som i mina ögon gör gallerna till ett mer utvecklat folk än germanerna. Sydgallerna handlade ju också med romarna, de lär ha haft egen valuta, och det galliska jordbruket var mer utvecklat än det germanska, terrängen var inte så skogig i Gallien.

Om dessa galler och germaner läser man hos Tacitus och Caesar. För övrigt var det ibland svårt att veta vad som var galler och vad som var germaner; Tacitus talar i Germania (kapitel 28) om treverna och nervierna som ville skryta med germanskt ursprung eftersom detta hade högre status än galliskt, vid tiden sett som något kraftlöst och underkuvat. Vidare hade vi de antaget germanska cimbrerna och teutonerna, invadörerna som Marius besegrade; antiken kallade dessa folk germaner och än idag hävdar vissa att cimbrerna kom från Himmerland, dagens Danmark, andra att cimbrernas ledare hade keltiska namn och talade keltiska. Namnet teutoner åter ska ha keltisk proveniens (betydande *folk*, samma ordstam finns i kelterguden Teutates' namn). De första bekräftade germaner romarna kom i kontakt med var i så fall sveberna under Caesars Gallienfälttåg.

Att namn på folk kan vara lite flytande är väl annars inte så konstigt. Olaus Magnus' "skridfinni" var nog inte finnar utan samer; pruserna, "urpreussarna" som gav namn åt Preussen var slaver, inte germaner; i titeln "Sveas, Götes och Vendes konung" var de sistnämnda ej några svenskar utan slaver boendes i Tyskland, sammanblandade med vandaler som man ju förr trodde kom från Sverige. - För övrigt kan man tänka på dagens germaner och "galler", folk i Rhendalen-Elsass-Lothringen; tyskar med franska namn och fransmän med tyska är vanligt där.

För övrigt läser jag i Caesar att druiderna trodde på reinkarnation: "En av deras viktigaste lärosatser är den, att själen är odödlig och efter döden övergår från en kropp till en annan." ("Kriget i Gallien", sjätte boken) Där ser man, inte endast den uråldriga tidens greker hade reinkarnationslära, kvarlevande hos bland annat orfiker (medan majoriteten trodde på skuggtillvaro i Hades). Reinkarnationstanken är inte som många tror något exklusivt indiskt, vi har haft den här i Europa också. Den lär ha florerat även i den tidiga kristendomen, innan ett kyrkomöte i Konstantinopel på 500-talet e Kr helt sonika förbjöd den...

Atlantis

Atlantis, den mytomspunna ön i Atlanten, möter oss först i en av Platons skrifter, i en redogörelse för något athenaren Solon hört av egyptiska präster. Detta är allmänt känt, men någon har hävdad att det kan finnas reminiscenser av Atlantis även i Odysseen. Det är bland annat fajakernas ö man tänker på, detta lyckorike. Platons atlantider var ju framstående i teknik med sina städer, sin smideskonst, sitt avancerade jordbruk och sina

skepp, och vad gäller det sistnämnda måste man citera vad Odysseen säger om fajakernas skepp:

Ej ha phaiakiska skeppen behov av en lots eller styrman
eller av roder en gång, som eljest är vanligt på skeppen,
utan förstå av sig själva ändå sina seglares tankar,
veta jämväl överallt, hur mänskornas städer och bygder
ligga på jord, och i strykande fart över djupet de segla,
även i töcknigt väder och mist, och befara ej ändå
varken i storm att förgås eller ens att få lida en skada.

(Od. V)

Att hävda att Atlantis funnits och att där existerat en avancerad teknologisk kultur för 10 000 år sedan må vara magstarkt, och jag tänker inte ge mig in i resonemanget här. Men vad säger man rent kunskapsteoretiskt om två separata källor som talar om ett lyckorike i fjärran hav med avancerad teknik? Är det rentav ett indicium på att det kan ligga något i legenden? Det är sant att Homeros placerar fajakernas ö i Medelhavet och inte Atlanten, men det räcker väl inte för att göra analogin fajaker-atlantider helt orimlig? Sedan har vi ju Hesperidernas öar i grekisk mytologi, atlantiska öar med karaktär av lyckorike, och är även dessa ett Atlantis-indicium?

"Den store Pan är död"

I en av sina "Moralia"-texter berättar Plutarkos hur någon som varit ute och seglat vid en kust, hört ropet "den store Pan är död" ljuda från en skog. Det övernaturliga åsido betecknade detta hur man vänt den arkaiska kulturen ryggen och nu levde i det urbaniserade hellenistiska samhället, med sin kritiska filosofi och sina nyimporterade österländska gudar om vartannat. Nog var ropet passande men "död" är väl att ta i för en gud kan ju inte dö, jämför titanerna som var en slags gudar men i revolutionerna som skedde inte dödades utan bara fängslades. Nej, med tanke på Pan och hans kända middagsslummer skulle jag vilja säga: han är inte död, han sover.

Sport

Jämför man dagens moderna travsport med antikens *körning med fyrspann* framstår så klart den senare som mycket snyggare; vad är en gubbe sittandes på en sulky mot den antike kusken ståendes på sin vagn med vindblås i håret? Men i övrigt går sporterna inte att jämföra, trav är trots allt *trav* medan fyrspann kördes i högsta fart, i galopp, antikens formel 1. Det förekom också många olyckor i dessa quadriga-lopp, en handfull kuskar kunde avlida vid varje stor tävling.

Sport och idrott anses idag vara något väldigt fint och viktigt, kulturskribenter analyserar och porträtterar och hyllar olika aspekter av det hela. Var det likadant under antiken? Nog engagerades man då av sport, alltifrån olympiska och andra spel (de

panathenska, de korintiska) till fyrspann och gladiatorspel, men om sport nu är något så viktigt som vissa vill få oss att tro idag, varför känner då inte till namnet på någon av antikens idrottsstjärnor, medan namn som Homeros, Platon och Cicero är bekanta för de flesta? Sportmannen kan då invända och säga att antikens idrottsfester alltid beledsgades av kulturella evenemang, tävlingar i poesiuppläsning och liknande, men sådant har vi ju idag också, kulturella pristävlingar i alltifrån schlager till konstbiennaler och litteraturpris, *so what's new?* Sport och idrott som enskilt fenomen är och förblir något marginellt i min bok, så igår och så idag.

Moderna vapen

På två ställen i Caesars "Kriget i Gallien" noteras hur barbarerna blir förlamade av skräck inför blotta åsynen av romersk krigsteknik, vapnen får närmast symbolisk verkan. Vi ser det dels hos aduatukerna i andra boken, där barbarerna befäster sin stad och håller sig stilla medan romarna förbereder belägring. Då barbarerna fick se hur...

... stormtak fördes fram och en jordbank kastades upp och ett belägringstorn började resas på avstånd från muren, lät de först höra hånskratt och glåpord uppifrån muren och gjorde sig lustiga över att ett så väldigt maskineri uppfördes så där långt borta. - - - Men då de såg tornet sätta sig i rörelse och närma sig murarna, blev de skräckslagna av denna underliga och aldrig förut skådade syn och skickade fredsunderhandlare till Caesar.

Resultatet blev att aduatukerna gav sig på nåd och onåd. - Det andra exemplet berörde jag som hastigast i kapitlet om sinnebilder. Det är när romarna i fjärde boken landstiger i Britannien; det är svårt, man hejdas av barbarkrigare på stranden, men Caesar låter från transportflottan lösgöra krigsfartygen och sända dem mot fiendens högra flank för att...

... man därifrån skulle hejda fienderna och tränga dem tillbaka med hjälp av slungor, pilar och kastmaskiner. Denna manöver gav de våra ett mycket effektivt stöd. Både skeppens imponerande utseende och åornas rörelse och de helt okända kastmaskinerna gjorde nämligen så starkt intryck på britannerna, att de hejdade sitt anfall och retirerade ett kort stycke.

Därmed fick romarna ett andrum och kunde börja landsätta sina soldater.

Hans Villius' antika erfarenhet

Hans Villius historiska TV-program har alltid roat mig, men möjligen överträffade han sig själv i sin "sentimentala resa" längs Nilen (har glömt titeln på programmet) där han fick med arkeologen Carter, El Alamein, Christies "Döden på Nilen", Alexandria och mycket annat. En anekdot han berättar i programmet är denna, om när han ska tenta av antikens historia för Einar Gjerstad (tror jag det är), en kunnig herre som ju bland annat reviderat uppfattningen om Roms grundläggning bland. Det torde vara på 50-talet eller

däromkring. Villius har inte läst på så bra för denna muntliga tentamen, har bara läst en enklare sammanfattning, så får han frågan vad den lägsta samhällsklassen i det klassiska Athen hette. Ja, det var *thetes*, daglönare, säger Villius och fortsätter med att det har vi ju i Odysséen där Akilles säger till Odysseus att han hellre vore daglönare på jorden än kung i skuggornas rike.

Gjerstad häpnar och säger "ta en cigarr, kandidaten"... Villius framstår som mönstret av antikkännedom efter det svar han gett, väl verserad i såväl historia som epik, men sanningen var ju den att citatet ur Odysséen gavs i historieboken han läst som exempel på just *thetes* och deras roll. Men detta säger han ju inte när han hostar sig igenom "denna sin första och sista cigarr" under resten av tentan, han får svåra frågor och dröjer med svaren men Gjerstad säger bara "jaja, man kan inte kunna allt"... Han var i praktiken godkänd efter *thetes*-svaret, läraren skapade sig en bild av honom som något extra, och för att slippa revidera den ignorerar han det faktum att Villius inte kan svara så väl på tentans övriga frågor...

Litteratur

- Aiskylos: Den fjättrade Prometheus i Schück, Henrik:
Världslitteraturen i urval och översättning. Gebers, Stockholm
1953
- Anderson, Perry: Övergångar från antiken till feodalismen. A/Z
förlag, Stockholm 1981
- Arrianos: The Campaigns of Alexander. Övers av Aubrey de
Sélincourt. Penguin Books, London 1971
- Aulin, Arne och Sandberg, Gunnar: Konst och musik genom tiderna.
Natur och kultur, Stockholm 1969
- Bergstedt, Hugo: Grekernas och romarnas mytologi. Norstedts,
Stockholm 1949
- Bjöl, Erling och Hjortsö, Leo: Romarriket. Bonniers, Stockholm 1983
- Bowman, John: De tidiga civilisationerna. Allers, Helsingborg 1968
- Breitholz, Lennart (red): Litteraturens klassiker 1, Grekisk
litteratur. Norstedts, Stockholm 1996 (1961)
- Bruun, Patrick: Asien möter Europa. Bra böcker, Höganäs 1983
- Böök, Fredrik m fl (red): Världslitteraturen 5, Grekisk poesi.
Bonniers, Stockholm 1929
- Böök, Fredrik m fl (red): Världslitteraturen 8, Romersk poesi.
Bonniers, Stockholm 1929
- Caesar, Julius: Kriget i Gallien. Övers av Åke Fridh. 2 bd. Natur och
kultur, Stockholm 1963
- Carcopino, Jérôme: Dagligt liv i antikens Rom. Prisma, Stockholm
1961
- Connolly, Peter: Greece and Rome at War. Greenhill, London 1998
- Church, Alfred J: Striden vid Troja. Natur och Kultur, Stockholm
1956
- Davidson, H. R. Ellis: Nordens gudar och myter. Prisma, Stockholm
1984 (1964)
- de Camp, L. Sprague: Om mörkret faller. Nova Pocket, Stockholm
1983
- Dimcock, E. C.: The Literatures of India. London 1974
- Diwedi, Rewa Prasad (red): The Rtusamhâra of Kâlidâsa. Motilal
Banarsidas, New Delhi 1990
- Flacelière, Robert: Dagligt liv i antikens Grekland. Prisma, Stockholm
1969 (fr 1959)
- Furuhagen, Hans: Grekernas värld. Bonniers, Stockholm 1982

- Gosciny, René och Uderzo, Albert: Caesars lagerkrans. Hemmets Journal, Malmö 1992 (fr 1972)
- Harrie, Ivar: Det antika dramat. Sveriges radio, Stockholm 1958
- Henrikson, Alf och Tsu-yü, Hwang (red och övers): Kineser. Bonniers, Stockholm 1969
- Herodotos: The Histories. Övers av Aubrey de Sélincourt. Penguin Books, London 1972
- Hesiodos: Theogonia, Works and Days; Theognis: Elegies. Övers av Dorothea Wender. Penguin Books, London 1973
- Håland, Randi och Gunnar: I begynnelsen. Bra böcker, Höganäs 1983
- Janson, H. W: Konsten. Bonniers, Stockholm 1988
- Jünger, Friedrich Georg: Griechische Mythen. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1957
- Karlsson, Gustav: Litteraturens klassiker 3, Romersk litteratur. Norstedts, Stockholm 1996 (1961)
- Kerényi, Karl: Grekiska gudar och myter. Natur & Kultur, Stockholm 1955 (1951)
- Livius: Rome and the Mediterranean. Övers av Henry Bettenson. Penguin Books, London 1976
- Malmqvist, Göran (red och övers): Det förtätade ögonblicket. Forum, Stockholm 1965
- Melberg, Arne: Försök att läsa Nietzsche. Symposion, Stehag 2001
- Montgomery, Hugo: Medelhavsvärldens historia till omkring 400 e Kr. Esselte Studium, Stockholm 1985
- Moorcock, Michael i Nova Science Fiction 2/1985: Se människan
- Narayan, R K: The Mahabharata. Heinemann, London 1978
- Nilsson, Albert: Svensk romantik, 1964 (1916)
- Nilsson, Martin P:son: Olympen. Gebers, Stockholm 1922
- Ovidius: Metamorfoser. Urval och övers av Erik Bökman. Natur och kultur, Stockholm 1998 (1961)
- Plutarkos: The Age of Alexander. Övers av Ian Scott-Kilvert. Penguin Books, London 1988
- Plutarkos: The Fall of the Roman Republic. Övers av Rex Warner. Penguin Books, London 1984
- Plutarkos: The Rise and Fall of Athens. Övers av Ian Scott-Kilvert. Penguin Books, London 1960
- Polybios: Romarnas väg till världsväldet. Urval och övers av Ivar A. Heikel. Gebers förlag, Stockholm 1943
- Pontán, Einar: Iliaden och Odysseen, utdrag ur Erland Lagerlöfs

- översättning. Gleerups förlag, Lund 1950
- Pontán, Frithiof: Grekisk läsebok för nybörjare. Akademisk forlag, Köpenhamn 1995 (1939)
- Pound, Ezra: ABC för läsare. Cavefors, Lund 1959
- Pound, Ezra: Cantos 1-30. Cavefors, Lund 1969
- Rudberg, Gunnar: Plotinos, mystikern och reformatorn. Bonniers, Stockholm 1927
- Silverberg, Robert: Tidsströmmen. Kindbergs, Jönköping 1979
- Suetonius: Kejsarbiografier. Övers av Ingemar Lagerström. Wahlström&Widstrand, Stockholm 2001
- Schröder, Horst: Vad begriper vi av Asterix? i Bild och Bubbla 2/81
- Söderström, Gunnar: Romersk fornkunskap. Bonniers, Stockholm 1951
- Tacitus: Annaler I-VI. Övers av Bertil Cavallin. Forum, Stockholm 1966
- Tacitus: Annaler XI-XVI. Övers av Bertil Cavallin. Forum, Stockholm 1968
- Thomsen, Rudi: Högkulturerna tar form. Bra böcker, Höganäs 1983
- Thukydides: Kriget mellan Sparta och Athen. Övers Sture Linnér. 2 bd. Forum, Stockholm 1978
- Wald, George: Self-intellection and identity in the philosophy of Plotinus. Europäische Hochschulshriften, Frankfurt am Main 1990
- Xenofon: Kyrosexpeditionen. Övers. Ebbe Linde. Forum, Stockholm 1972.